İstanbul Üniversitesi

BİLİM ETİĞİ GÜNÜ

4 EKİM *2*011

KONUŞMACILAR

Y.Hakan ERDEM

Ayşe ERZAN

K. Emre GÖKYAYLA

Gürol IRZIK

Hasan YAZICI

Paul D. WHITE

Düzenleyen

İstanbul Üniversitesi Etik Kurulu adına

Hasan Yazıcı

ÖNSÖZ

Bu kitapçık 4 Ekim 2011 tarihinde İstanbul Üniversitesi Etik Kurulu tarafından düzenlemiş olan Bilim Etiği Gününde sunulmuş olan bildirilerden oluşuyor. Toplantıyı planlarken sadece iki konuşmayı (E. Gökyayla ve PD. White) özellikle bilim yaşamımızın önemli sorunu olan intihale (= aşırma) ayırmıştık. Ancak gün bittiğinde gördük ki intihal düşündüğümüzden de önemli bir sorun. Bu kanayan yara bilimselliğin düşünce temellerine, *raconuna ve* ahlakına tümüyle ters. Değerli tarihçi H. Erdem tarafından çok çarpıtıcı olarak anlatıldığı üzere intihal, çeşitli kılıflar altında bu topraklarda asırlar boyunca kök salmış. Aşırmayla ilgili yasal caydırıcılık ise, günümüzde dahi, oldukça etkisiz. Ve nihayet bu söz konusu intihal yatkınlığı, bu "entellektüel miskinlik" (PD. White), kuşkusuz yüz kızartıcı bir şekilde, uluslararası bilim çevrelerince de oldukça iyi biliniyor.

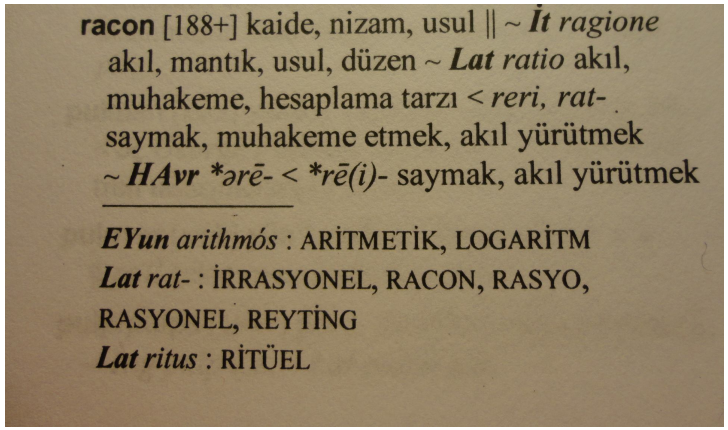
Değerli konuk konuşmacılara, kitabı bir araya getirmeme yardım eden Prof. Özgür Kasapçopur'a ve İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi'ne içten teşekkürler.

İstanbul Üniversitesi Etik Kurulu adına
Prof. Hasan Yazıcı

BİLİMİN RACONU

Ayşe Erzan
İstanbul Teknik Üniversitesi

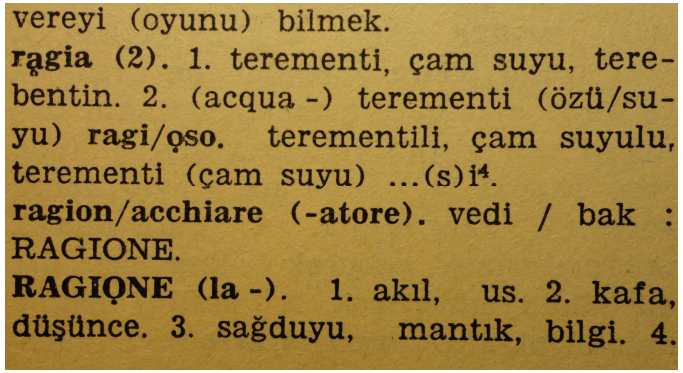
Her işin, her mesleğin bir raconu vardır. Racon, İstanbul argosunda usul, adap, kaide demektir. [1] Racon kesmek, kabadayılar arasında adalet dağıtmak, hüküm vermek anlamına da kullanılır. İstanbul argosuna büyük ihtimal İtalyanca'dan girmiştir. [2]

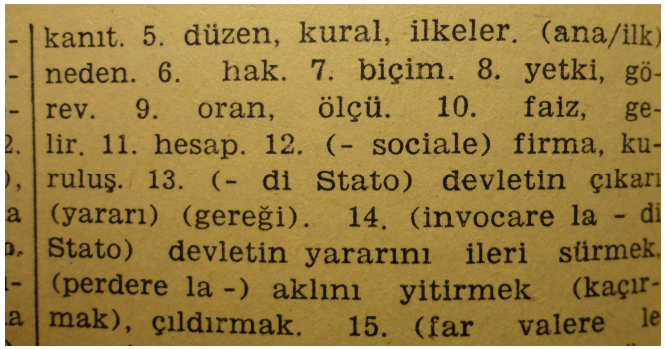
racon [188+] kaide, nizam, usul || ~ ***İt ragione*** akıl, mantık, usul, düzen ~ ***Lat ratio*** akıl, muhakeme, hesaplama tarzı < *reri, rat-* saymak, muhakeme etmek, akıl yürütmek ~ ***HAvr*** **ərē- < *rē(i)-* saymak, akıl yürütmek

EYun *arithmós* : ARİTMETİK, LOGARİTM
Lat *rat-* : İRRASYONEL, RACON, RASYO, RASYONEL, REYTİNG
Lat *ritus* : RİTÜEL

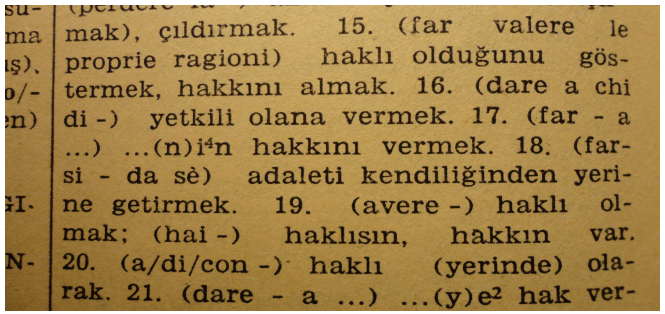
İtalyanca "**ragione,**" akıl, us, kafa, düşünce, sağduyu, matık, bilgi ve hak yanında "biçim" anlamına da gelir. Ayrıca, "yetki, görev, çıkar" (örneğin **ragione di Stato** - devletin çıkarı) ve "racon kesmek"te olduğu gibi "**far se ragione de sé**" (kendi kendine) hüküm vermek, adaleti kendisi yerine getirmek, "**avere ragione**" haklı olmak demektir. [3]

vereyi (oyunu) bilmek.
rągia (2). 1. terementi, çam suyu, terebentin. 2. (acqua -) terementi (özü/suyu) **ragi/ọso.** terementili, çam suyulu, terementi (çam suyu) ...(s)i⁴.
ragion/acchiare (-atore). vedi / bak : RAGIONE.
RAGIỌNE (la -). 1. akıl, us. 2. kafa, düşünce. 3. sağduyu, mantık, bilgi. 4.

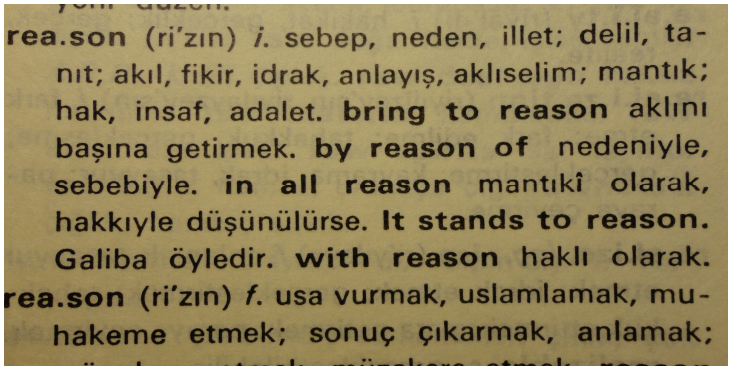

kanıt. 5. düzen, kural, ilkeler. (ana/ilk) neden. 6. hak. 7. biçim. 8. yetki, görev. 9. oran, ölçü. 10. faiz, gelir. 11. hesap. 12. (- sociale) firma, kuruluş. 13. (- di Stato) devletin çıkarı (yararı) (gereği). 14. (invocare la - di Stato) devletin yararını ileri sürmek. (perdere la -) aklını yitirmek (kaçırmak), çıldırmak. 15. (far valere le

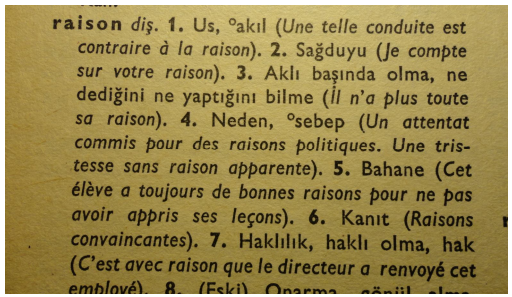
mak), çıldırmak. 15. (far valere le proprie ragioni) haklı olduğunu göstermek, hakkını almak. 16. (dare a chi di -) yetkili olana vermek. 17. (far - a ...) ...(n)i⁴n hakkını vermek. 18. (farsi - da sè) adaleti kendiliğinden yerine getirmek. 19. (avere -) haklı olmak; (hai -) haklısın, hakkın var. 20. (a/di/con -) haklı (yerinde) olarak. 21. (dare - a ...) ...(y)e² hak ver-

Latince kökenli bu İtalyanca kelimenin, İngilizce ve Fransızca'da da benzer zenginlikte izdüşümleri vardır. İsim olarak "**reason**" İngilizcede "akıl, fikir, idrak, ...mantık" yanında "hak, adalet," ve bunların yanında "sebep, neden" anlamlarına da gelmektedir [4]:

rea.son (ri'zın) *i.* sebep, neden, illet; delil, tanıt; akıl, fikir, idrak, anlayış, aklıselim; mantık; hak, insaf, adalet. **bring to reason** aklını başına getirmek. **by reason of** nedeniyle, sebebiyle. **in all reason** mantıkî olarak, hakkıyle düşünülürse. **It stands to reason.** Galiba öyledir. **with reason** haklı olarak.
rea.son (ri'zın) *f.* usa vurmak, uslamlamak, muhakeme etmek; sonuç çıkarmak, anlamak;

Yukarıdaki örnekte, "*It stands to reason*" kullanımı, içerdiği bilgece alçakgönüllülük dikkate alınarak Türkçeye "Galiba öyledir" diye çevrilmiştir. Fiil olarak "(to) **reason**" ise, "usa vurmak, uslamlamak, muhakeme etmek, sonuç çıkartmak, anlamak" demektir.[4]

Fransızca'da (**raison)** benzer anlamlar yanında, "bahane" ve öte yandan "kanıt" (yeterli neden) perdelerinde de dolaşmaktadır [5] :

raison *diş.* **1.** Us, °akıl (*Une telle conduite est contraire à la raison*). **2.** Sağduyu (*Je compte sur votre raison*). **3.** Aklı başında olma, ne dediğini ne yaptığını bilme (*Il n'a plus toute sa raison*). **4.** Neden, °sebep (*Un attentat commis pour des raisons politiques. Une tristesse sans raison apparente*). **5.** Bahane (*Cet élève a toujours de bonnes raisons pour ne pas avoir appris ses leçons*). **6.** Kanıt (*Raisons convaincantes*). **7.** Haklılık, haklı olma, hak (*C'est avec raison que le directeur a renvoyé cet*

Tüm bu anlam çeşitliliği içinde "bilimin **racon**u" (**ragione, reason, raison**) derken ben, bilimin bizatihi tanımı, işlevi, varoluş *neden*i; bilimin *usülü*, *ritüeli; hak*, *ölçü* ve *hesaba*, *haklılık* ve *adalet* duygusuna *uygunluğu* üzerine pek çok şey söylenebileceğini düşünüyorum.

Akıl insanın kendisini ve çevresini yorumlamasının bir aracıdır. Hem etik davranışın ne olduğu, hem de bilimsel bilgi, ancak kişisel ya da kolektif gözlem ve akıl yürütmelerimizin sonucu ortaya çıkabilir. Bunu baştan kabul ettiğimi açıkça belirtmeliyim. Modernite ve modernitenin doğuşuna eşlik eden, bugün anladığımız anlamda bilim, kişisel akıl yürütmeyi, hem ahlak hem de bilgi anlayışının merkezine oturtmuştur.

Fiziksel çevreye olduğu kadar toplumsal olaylara da bakışımızda da, hangi itkilerin hangi tepkilere **nasıl** neden olacağı, ister determinist ister olasılıkçı tüm öngörülerin temel sorusudur. Bazı görüngülerin belli (hesaplanabilir) olasılık dağılımlarına tabi bir biçimde ortaya çıkmaları, yine belli olasılıklarla başka olgulara "neden olmaları," ya da iradi unsurlar, bu temel **neden**sellik ilişkisini ortadan kaldırmaz.

Bilimin varoluş nedeni gözlemle ve akıl yürüterek bu "nasıl" sorusuna cevap aramaksa eğer, **neden**sellik, yani sebep-sonuç kavramı ve akıl denen meleke, bilime "içerden" biçim veren, onun **kural** ve **usül**lerini belirleyen bileşenler olarak görülebilir.

Ben burada bilimin pratiğine ilişkin, bilimin modern tanımından, teorisinden kaynaklanan **raconu** ile, diğer meslek erbabının da sahip olmaları gereken, **adalet, ölçü, hakkaniyet** gibi kavramlarla ilişkilendirilebilecek **usul**leri birbirinden ayırmakta – sırf anlatım kolaylığı açısından – yarar görüyorum. [6]

Biliminin bir meslek olarak icrasında, diğer insanların sahip olmadıkları bazı teknik bilgi ve donanımlar sayesinde ortaya

çıkartılan değer, ilişki, yöntem ve bilgilerin, aslına uygun biçimde, tahrif edilmeden, doğru olarak diğer meslektaşlara ve uzman olmayan kişilere bildirilmesi zorunluluğu, toplumsal kaynaklarla desteklenen bilimsel faaliyetin tanımından, **varoluş nedeni**nden yola çıkarak **saf akıl**la [6,7] ulaşılabilecek bir zorunluluktur diye düşünüyorum. Böylece **bilimin raconu evvela dürüstlüktür** diyebiliriz. Araştırma bulguları yorumlanırken şu ya da bu çıkar uğruna bulguların işaret ettiği sonuçların saptırılması, bilimin raconuna aykırı düşer.

Hem teorik (epistemolojik) hem de deneyimsel uzun bir tarihsel oluşuma sahip ve modern bilim teorisine içkin olan "**bilimsel yöntem**," **bilimsel araştırma pratiğinin raconu**nu oluşturur, ve aslında şematik özetlerden çok daha karmaşık, kollektif bir eylem ve çabayı tarif eder. Bilimsel bilgi, gözlem ve deneylerden yola çıkarak oluşturulan hipotezlerin, mantıksal sonuçlarını yanlışlamayı mümkün kılan yeni deneylerle sınanır ve giderek pekişir. Bir önermenin "kanıtlanması" ancak mantık ve matematik gibi aksiyomatik alanlarda mümkündür. Deneysel/gözlemsel alanlarda, bir hipotez, çok sayıda sınamadan başarı ile çıkmış olduğu ölçüde güvenilir bir bilgidir, ancak bu durumlarda bile "**kanıt**"lanmış sayılmaz. Hem bilimsel araştırma yapılırken, hem de mevcut bilimsel bilgiler popülerleştirilerek paylaşılırken, bilimin raconu, şüpheciliği ve alçak gönüllülüğü elden bırakmamayı gerektirir. Aksi takdirde bilimin içeriği/niteliği konusunda **dürüstlük**ten uzaklaşılmış olur.

Bilim pratiğinin tabi her meslekte olduğu gibi, meslektaşlarla ilişkileri de düzenleyen bir **iş ahlakı** yanı da vardır. Burada da, **haksız rekabetten kaçınma** anlamında dürüstlük, **bilimin** de **raconunu** oluşturur. [6] İntihal ve diğer sahtecilik biçimleri, hakemlik gibi görevleri yerine getirirken güveni kötüye kullanma gibi ihlaller, haksız rekabete de yol açan en yaygın ihlallerdir.

Kantcıl [7,8] bir yaklaşımda, "özgürlüğün yasası" diyebileceğimiz düstur, "insanları kullanmayacaksın" buyruğudur. İnsanları ister bilimsel araştırmalarda denek olarak, ister meslektaşlar ya da toplumun diğer kesimleri ile ilişkiler içinde, salt bir amaca ulaşmak için birer araç olarak görmeme, bilimcinin de yaşam kuralı, usulü, yaraşığı olmalıdır. Bilim yaparken de, **insanları raconumuz**; **aklımız**,"nedenimiz, t**üm nedenlerimiz"** [9] **yerine koyabildiğimizde**, **bu kategorik buyruğun gereğini belki yerine getirebiliriz** diye düşünüyorum.

Marx, *Grundrisse*'de [10] kapitalist düzende insan ilişkilerini, insanın kendi ile ilişkisini, incelerken, çok önemli bir saptamada bulunur. Zanaatçının eseri ile olan ilişkisi, sanayi işçisinin kitlesel üretimde, emeğini satarak ürettiği metalarla olan ilişkisinden tamamen farklıdır. Marx, doğrudan emeğini satan işçinin, ürettiği mallardan tamamen kopmakla kalmadığı, emeğine, ve giderek kendi kendisine yabancılaştığını anlatır. İşçinin emeği, üzerine titrediği, özendiği, kendini özdeşleştirdiği, kendinin bir uzantısı olmaktan çıkmış, sadece yaşamını kazanmak için bir araç, sadece değişim değeri olan bir nesne olmuştur.

Etik irdelemenin konusu olabilmesi için bir eylemin bu denli kişinin dışında, ona yabancı olmaması gerekir gibi geliyor bana. Nesnelerin etik anlamları yoktur; insanın kendiyle özdeşleştirdiği eylemler ona etik değerler ifade edebilirler ancak.

Günümüzde, mesleki faaliyetin giderek araçsallaştığı, kayganlaşan bir zeminde yaşıyoruz. Tıpkı güzel sanatlarda olduğu gibi, bilimsel araştırmada da, giderek toplumun her dokusuna nüfuz eden kapitalist üretim ilişkilerinin zanaatkarca bir yaklaşımı yavaş yavaş dışladığını görmek mümkün. Bilimsel araştırmanın çok büyük bir kısmı, doğrudan doğruya yüksek teknoloji içeren ürünlere dönüşmek üzere bilimsel-askeri-endüstriel kompleks içerisinde, ve satılan/satın alınan emekle yapılıyor. Aynı "üretim" biçimi, giderek üniversitede de, hem araştırma hem eğitimde

hakim olmaya başlıyor. Üniversiteler, hocaların kendi performanslarını, onunla özdeşleştikleri ölçüde kendilerinin denetledikleri kurumlar olmaktan çıkıyor. Eğitim ve değerlendirme faaliyetinin en önemli bileşeni olan insan ilişkileri de araçsallaşıyor. Üniversiteler, sadece bir değiş-tokuşu barındıran ve örgütleyen kurumlar haline gelebiliyorlar. Öğrenciler sadece şu kadar krediyi doldurma, hocalar da şu kadar saat derse verme (ya da verir görünme) ile yükümlü olduklarını düşünüyorlar çoğu kez. Hocanın öğrencileri ile olan eğitici ilişkisi tamamen ortadan kalkabiliyor.

Türkiye gibi bilimsel araştırmanın üretime doğrudan katkıda bulunmaktan uzak olduğu "kenar" ülkelerde ise durum bir kademe daha vahim. Bilimsel araştırmanın kendisi, bilimsel yayınlar, konferanslar, seminerler, artık sadece "kalem" hesabına vuruluyorlar. Böyle bir üniversite olabilir mi? Yıllık raporlarda, "kaç tane makale yayınlanmış, kaç konferansa katılınmış, kaç seminer verilmiş" diye soruluyor. Sayı ile. Ne konuda yazılmış, nerede yayınlanmış, hangi konferansa çağrılınmış...? Kimin umurunda! Bilimsel üretimin bilimciye yabancılaşmasının ötesinde , bilim içi değerlendirmenin de içeriği boşaltılıyor; **bilimsel etkinliğe sadece değişim değeri açısından bakılıyor, yani tümüyle araçsallaştırılıyor**: iki makaleye bir yükseltme!

Bilim camiası içinde, eğitim ve araştırma alanında insan ilişkileri biçimleyen eylemlerin salt birer araca indirgenmesi ise, insan ilişkilerinde kaçınılmaz olarak araçsallaştırmayı getirir diye düşünüyorum. Ya da tersinden, ancak bilim etkinliğine (araştırması ile, eğitimi ile) salt bir araç olarak bakmadığımız, **bilimsel eğitim ve araştırmaya kendi içinde bir değer verdiğimiz zaman bir bilim etiğinden, bilimin raconundan bahsedebiliriz**.

Kaynaklar

[1] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (TDK, Ankara 1983)

[2] S. Nişanyan, *Sözcüklerin Soyağacı - Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (Adam Yayınevi, İstanbul 2002)

[3] A. Tanış, *İtalyanca/Türkçe Büyük Öğretici Sözlük* (İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986)

[4] Redhouse İngilizce Türkçe Sözlük (Redhouse Yayınevi, İstanbul 1983)

[5] T.Saraç, *Fransızca-Türkçe Sözlük* (1976)

[6] A. Erzan, Turan Öztürk Ed., *Hangi Etikle Bilim Etiği* (3. Bilim ve Mühendislik Etiği Paneli), (TMMOM Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, İTÜ Elektrik Elektronik Fak. , Ankara 2011)

[7] E. Kant, *Ahlak Metafiziğinin temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi (Türkiye Felsefe Kurumu yayınları, Ankara 2002).

[8] E. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi (Türkiye Felsefe Kurumu yayınları, Ankara 1999).

[9] R. Howard, Yön., *A Beautiful Mind (*film*)*, A. Goldsman, Sylvia Nasar sen., S. Nasar'ın aynı isimli kitabından, (Universal Studios, 2001). Filmde, John F. Nash rolünde R. Crowe, Nobel ödülünü alırken yaptığı konuşmada karısına hitaben "You are my reason. You are all my reasons," der. Halbuki Nash, 1994'te J.C. Harsanyi ve R. Selten ile birlikte Nobel ödülünü alırken konuşma yapmamış, bunun yerine başka matematikçilerin ve iktisatçıların da katıldığı bir seminer düzenlenmiştir. www.nobelprize.org

[10] K. Marx, *Grundrisse* (Vintage Books, New York 1973)

TIP VE ETİK

Hasan Yazıcı
İstanbul Üniversitesi

Önce dil açısından önemli gördüğüm iki noktaya kısaca değinmek istiyorum. Tıp (*medicine*) ve Sağlık (*health*) eş anlamlı değildirler. İyi bir sağlık düzeyi için tıbbın beceri ve uğraş alanları dışında temiz suya, sağlıklı meskenlere, düzgün bir trafiğe vb. de gereksinim vardır. Kamu sağlığı olur da kamu tıbbı diye bir bilim alanı yoktur. Nedeni de tıp biliminin ana uğraşının ve becerisinin toplum değil, birey olmasıdır.

Bunu yanında yine çok tartışılan bir konu etik ile ahlakın eş anlamalı olup olmadığıdır. Bunu tartışmasını başka bir yazımda yaptım (1). Kanımca ahlak ve etik eş anlamlıdır ve bu konuşmamda da öyle kullanacağım.

Tıp ve Etik arasındaki ilişkiye girmeden önce iki tane de tümüyle kişisel iki deneyim paylaşmak istiyorum. Bunlardan birincisi bana göre şimdiye kadar duyduğum, okuduğum en yalın, en güzel etik örneği. Yıl 1948 ve Albert Camus bir manastırda papazlara hitap ediyor (2):

"……..Bir inananın çeşitli yükümlülükleri olduğunu biliyorum ancak benim gibi bir inanmayanın bu yükümlülükleri sizlere anımsatması yakışık almaz. Bu bağlamda hristiyandan bir şey isteyebilecek olan ancak yine bir hristiyandır. Konuşmamın sonunda sizlerden bir şeyler isteyecek olursam bilin ki bunları sizden hristiyan değil salt insan olduğunuzdan dolayı isteyebilirim.

İkincisi benim sizlere vereceğim şaşmaz bir gerçek veya bir *mesaj* yok. Hristiyan inancı tamamen hayalidir noktasından da yola çıkmayacağım. Ancak şu da gerçek ki bu inanca ben katılamam…

Bunları belirttikten sonra artık 3. ve son diyeceğimi daha kolay söyleyebilirim. Diyeceğim esasında gayet sade ve açık. Salt herkesin anlaşacağı bir uyuşma noktasına ulaşmak uğruna düşüncelerimi değiştirmeyeceğim gibi sizin düşüncelerinizi veya düşündüğünüzü sandıklarımı da değiştirmeye çaba göstermeyeceğim. Tam tersi günümüzde esas aranan olabildiğince dürüst bir diyalog. Susmak ne denli bunu olanaksız kılıyorsa yalan da öyle. Dürüst bir diyalog ise ancak kişiliklerini yitirmeyip düşündüklerini söyleyebilen insanlar arasında gerçekleşir. Diğer bir deyişle dünyanın hristiyanlığının arkasında duracak hristiyanlara gereksinimi var. Geçenlerde Sorbon'da konuşan bir katolik papaz bir Marksiste, herkesin önünde, "Ben de siyasete karışan papazlara karşıyım." dedi. Açıkça söyleyeyim. Felsefelerinden utanan felsefecileriden nasıl hoşlanmıyorsam siyasete karışmayan papazlardan da aynı derecede hoşnut değilim. Buradan giderek sizlerin önünde ben bir hristiyanım demeyeceğim. Kötülüğe olan nefretinizi paylaşırım. Ancak paylaşmadığım umudunuz. Çocukların eziyet gördüğü, öldüğü bu evrenle kavgamı sürdüreceğim. ". Anımsatayım. II. Dünya Savaşı sırasında Papalık faşizme karşı dünyanın kendinden beklediği tepkiyi hiç de gösteremedi.

İkinci kişisel anı ise başta benim, hepimizin etik hakkında ne kadar çok şey öğrenmemiz gerektiği. Yıllar önce sıcak bir yaz günü apartman dairemde iki İngiliz meslektaşı misafir ediyorum. İstanbul'da o günlerde yoğun su sıkıntısı var ve ben misafirlere her

fırsatta suyu idareli kullanmalarını hatırlatıyorum. İngilizlerden bir tanesi benim hocam, bir miktar solcu ve olabildiğince zamanın kudretli İngiltere başbakanı, demir- leydi Thatcher düşmanı. Diğeri ise ünlü bir İngiliz romatolog. O ise oldukça sağcı ve Thatcher hayranı. Akşam yemeğinden sonra balkonda politika tartışması yapılıyor. Saatler geçiyor ve iki İngiliz arasındaki karşı görüş neredeyse kavgaya dönüşecek. Konuyu değiştirmek amacıyla araya giriyor ve işi tekrar İstanbul'un suyuna getiriyorum. "Yatmadan evvel duş almak isterseniz, su depomuzun motorunu çalıştırmanız gerek." diyorum. O saatler sürmüş dehşet tartışmaları birden kesiliyor ve ikisi birden bana dönüyor, bir ağız oluyor ve bana hatırlatıyor: "Su sıkıntısı olan bir şehirde su deposu yapmanın ne denli etik dışı olduğunun farkında mısın?" Şaşırıp kalıyorum. Çünkü yerden göğe

haklılar. Ve değindikleri etik sorun sağcılığından da solculuğundan da üstünde veya öyle olması gerek.

Etiğin ne ölçüde bireysel bir kavram olduğuna ait de kişisel bir öykü anlatmak istiyorum. Yıllar önce katıldığım bir insan hakları toplantısında herkes sırasıyla kendi ülkesine ait önemli gördüğü bir insan hakları sorununu anlatıyordu. Maalesef ismi aklımdan çıkmış Çekoslovakyalı bir fizyoloji profesörü şu öyküyü anlattı: "Naziler 1937 yılında Prag'a girdiklerinde ben tıp öğrencisiydim ve babam Prag'ın tanınmış, geliri iyi, avukatlarındandı. İşgal sonrası bir çok aile gibi benim ailemde de çok sorun yaşandı. Önce bir tarih profesörü olan dedemi Yahudi yanlısı yazılarından dolayı toplama kampına gönderdiler ve dedem orada öldü. Daha sonra da babamı, yine Yahudi sempatizanlığı nedeniyle barodan attılar. Babam işsiz, aile parasız kaldı ben de tıp fakültesini bırakmak zorunda kaldım.

Harp sona erip bu kez Ruslar ülkeme girince babam baroya döndü, para kazanmaya başladı, ben de tıp fakültesine yeniden yazıldım ve fakülteyi bitirdim. Ancak çilemiz bitmemişti. Babamı bu kez anti-komünist görüşlerinden dolayı izlemeye başladılar ve birkaç yıl sonra da Prag Barosundan ikinci kez attılar. İşin en ilginç yanı ise babamı önce faşist Prag daha sonra da komünist Prag barosundan atan imzanın aynı imza olmasıydı." Fizyolog hocayı ayakta alkışladık.

Tarih boyunca birey değil de toplum ahlakına çeki düzen vermek isteyen otoriter yönetimler çok olmuştur. Ancak altını çizerek belirtmek gerek. Her örnekte yine böyle otoriter devreler her türlü ahlak dışılığın en yaygın olduğu zamanlar olmuştur.

Tıp ve Etik arasında en büyük bağ belki de her ikisinin de olabildiğince bireysel kavramlar/uğraşlar olmalarıdır. Girişte vurguladığım üzere tıp mesleğinin ana görevi bireyi iyileştirmektir. Aynen etik kavramında olduğu gibi otoriter yönetimler sıklıkla hekimler, toplum sağlığından da sorumlu kılmak istemişlerdir. Bunun belki de en güzel örneği Mao zamanındaki çıplak ayaklı hekimlerdir. Ülkemizde de zaman zaman böyle girişimler olmuştur. Ancak toplum ahlakı örneğinde olduğu gibi salt hekimlerle yürütülmek istenen toplum sağlığı girişimleri hep olumsuz sonuçlar vermiştir.

Tıp ve Etik ilişkilerini son zamanlarda çok zorlayan diğer bir sorun tıp hizmetlerini "iş idareci" bir yaklaşımla yürütme, denetleme hevesidir. Hatta tıp hizmetlerinden kar edip sermaye birikimi sağlamaya hevesliler dahi vardır. Kestirmeden söyleyeyim. Tıp hizmeti, hizmeti verene para kazandırabilir ancak ucuza mal etme,

kısa zamanda bitirme, her zaman daha karlı alanlar arama gibi iş idareci veya ticaret kurallarının tıbba girmesi tıbbı tıp olmaktan çıkarır. Bazı uğraşlar vardır ki ticaret kuralları buralarda işlemez. Ahçılık veya müzisyenlik de böyle alanlardır. Tıp hizmetlerine böyle "iş idareci" gözle bakmaya başlamanın beşiği, oldukça ilginç olarak, uygar ve bir çok yönden gelişmiş bir ülke olan İngiltere'dir. Daha da ilginci, özellikle İngiltere'de bu "iş idareci" yaklaşım devletçilikle de bağdaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle "managed care – *yönetilen bakım* " veya "managed competation – *yönetilen rekabet*" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Ülkemizde de uygulanmaya çalışılan "performans", ki başka bir yazımda (3) vurgulamaya çalıştığım gibi bunun gerçek performans sistemiyle pek ilişkisi yoktur- bu tıp hizmetlerinin iş idareci zihniyetle yönetilmesinin bir örneğidir ve çok sayıda etik sorun yaratmaktadır. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler görüşü, Adam Smith kurallarının "sihirli eli" işin doğası bakımından tıp hizmetlerinde işleyemez.

Tıp ve etik ilişkilerinden söz ederken ilaç endüstrisi ve hekim ilişkisi tabii en önemli başlıklardan biridir. Gün geçmez ki basında ilaç şirketleri ve hekimlerin aç gözlülükleri ve etik dışı davranışlarıyla ilgili, Amerikan deyimiyle "salçalı" bir haber çıkmasın. En fazla sözü edilen ilaç şirketinin, çoğu örnekte etkinliği de abartılmış, ilacını çeşitli çıkar ilişkileri yoluyla hekimlere reçete ettirmesidir. Bu çıkar ilişkisi hekimlere verilen çeşitli hediyeler, yemekler, lüks otellerde konaklamalar, seyahat masraflarını karşılamak veya doğrudan para biçiminde gerçekleşebilir. Haklı olarak bir çok örnekte bu çirkin ilişki kamuda büyük ilgi ve tepki uyandırır.

Günümüzde, başka ABD olmak üzere tüm dünyada bu önemli etik ihlallerinin üzerine kararlılıkla gidilmektedir. Her ne kadar günümüzde de tıp kongreleri hala büyük oranda ilaç firmalarının parasal desteği altında yapılıyorsa da, özellikle ABD'de yapılan kongrelerde hekimlere artık kongre çantası, kırtasiye eşyaları, şemsiye, eldiven pek dağıtılmıyor. Kongrede tebliğ sunanlar konuşmalarının hemen başında ilaç firmalarıyla parasal ilişkilerinin olup olmadığını, böyle bir ilişki varsa da ayrıntısını bildiriyorlar. Yine ABD'de bu günlerde tıp hizmetlerini ilgilendiren ve "sunshine= güneş ışığı" yasası denilen bir düzenleme getirilmekte. Bu düzenlemeye göre ilaç şirketleri hekimlerle her seferinde 10 dolardan fazla yapacakları her ödemeyi Internette yayımlamak zorunda olacaklar.

Bu biraz da absürde varan etik olma çabasına ben Gertrude sendromu diyorum. Kraliçe Gertrude Shakespeaer'in Hamlet'inde Hamlet'in annesi. Hatırlayacaksınız, oyunda Hamlet'in amcası kral kardeşini, yani Hamlet'in babasını öldürür ve kendisi tahta oturur. Üstüne üstlük Hamlet'in annesi eski kraliçeyle evlenip onu da yeni kraliçe yapar. Hamlet intikam ateşiyle yanmaktadır. Şehirde bulunan gezgin bir tiyatro grubuyla anlaşır ve amcası ve annesinin huzurunda, konusu aynen babasının öldürülmesine uyan bir oyun sahneye koydurtur. Amacı katil amcası ve annesinin oyun sırasında ne tepki göstereceğini izlemektir. İşte bu oyun sırasında Hamlet'in annesinin oyundaki kraliçenin kocasının öldürülmesine tepki göstermesiyle ilgili olarak dediği "The lady doth protest too much, methinks- *Leydi olan bitene abartılı karşı çıkıyor diye düşünüyorum- "*sözleri çok ünlüdür ve esas suçlunun bir yerde suçunu örtmek çabasıyla abartmalı bir şekilde etrafı düzeltme

çabasını hicvetmek için kullanılır. İşte ben ilaç endüstrisi ilişkilerinde böyle bir Gertrude sendromu olduğu kanısındayım. Her şey "gün ışığında" olmalı veya olacak deniyor ama gerçekten öyle mi?

Örneğin bir süredir herhangi bir ilaç çalışması yapılacaksa çalışmanın konusu ve protokol özeti Internete konuyor.

Ancak Internete konmayan çalışma için aydınlatılmış onamın tam nasıl alındığı. Halbuki bunu bilmek çalışma etiği açısından çok önemli. Maalesef tıp hizmetleri bakımından 20. yüzyılın kanımca en önemli buluşlarından olan kontrollü klinik çalışma son yıllarda esas amacından oldukça uzaklaştı (4). Bu bağlamda önemli bir sorun gelişmiş ülkelerde gelişmiş toplum bilinci nedeniyle yapılamayacak etik dışı çalışmaların az gelişmiş ülkelerde görece kolaylıkla yapılabilmesi. Buna karşı gelişmiş ülkelerde ise bazen hemen tümüyle gereksiz, salt promosyon amaçlı çalışmalar yapılabiliyor. Örneğin Almanya ve Fransa'da çift kör ilaç çalışmalarıyla işe yaradığı kesin olarak gösterilmiş bir ilaçla ayrıca bir de diyelim İngiltere'de bir çalışma yapmak tümüyle gereksiz ama yapılıyor.

En az bunlar kadar önemli kontrollü ilaç çalışması günümüzde hemen tümüyle ilaç endüstrisinin güdümüne girmiş durumda. Örneklerini verdiğim etik dışılıklar kanımca tıp bilimi ve toplum sağlığı açısından kanımca hekime şarap ikramından çok daha önemli öne ama ne toplumun ne de toplumu yönetenlerin gündeminde ön planda değil.

Aynen ilaç çalışmalarının özetleri gibi söz konusu çalışmayla ilgili aydınlatılmış onamların da Internette yayımlanması, oğlumla beraber yazdığım bir yazıda da belirttiğim gibi, ilaç çalışmalarıyla ilgili etik ve bilimsel sorunları aşmakta çok yararlı olur diye düşünüyorum (5) . Böyle bir uygulama herhangi bir ilaç çalışmasına toplumun da aydınlatılmış onamı demek olacaktır.

Son olarak bilim yöntemiyle etik arasında çoğu kez unutulan bir ilişkiden bahsedeceğim.

Bilim tarihine baktığımızda Eski Yunan'dan günümüze dek belli başlı 4 bilim yöntemi evresi var diye düşünebiliriz (Tablo I) (1).

1. Tablo Tarih boyunca belli başlı bilim yöntemi çeşitleri (1)

Bu evreleri birbirinden ayıran ana özellik yöntemin tümden gelen (deductive) veya tümevaran (inductive) olmasına dayanmakta. I. Tümdengelen Evre'de önce doğa ve daha sonra tanrı "Tüm" ü veya en üst kuralı oluşturur. Eski Yunan'da bir gözlemin bilimsel ve hatta sanatsal geçerliliğinde ana kıstas doğa'ya uyup uymamasıdır. Her gözlem veya her eserin doğruluk kanıtı doğa'ya uygunluktur. O nedenle bilim insanı büyük titizlikle varsayımının doğanın güzelliğine, harmonisine ne denli uyduğunu irdeler. Tek tanrılı dinlerden sonra ise bu titiz irdelemede doğa'nın yerini tanrı alır. Ancak esas bilim sürecinin yönü aynı kalır.

Reform ve rönesans bilim yönteminde de büyük değişiklik getirir. Tümden gelen, yani varsayımlarının ve gözlemelerinin sürekli olarak doğa veya tanrı buyruğu ile uygunluğunu irdeleyen bilimci büyük bir değişimle doğanın kurallarını kendi gözlemlerine, deney sonuçlarına dayanarak anlamaya ve kanıtlamaya çalışır. Vülgarize edersek Newton elmanın düştüğünü gözler yerçekimini bulur. Galile teleskobu kullanarak dünyanın döndüğünü kanıtlar, Darwin ispinoz kuşlarının gagalarındaki değişiklikleri gözler, evrim teorisinin doğal seleksiyon öğesi ortaya çıkar vb. Reform ve rönesans'la başlayan bu evreye 1. Tümevarma Evresi denebilir. Kabaca 16. yüzyılda başlayan söz konusu evre 20. Yüzyıl başlarına kadar sürdü ve insanoğlu bu yüzyıllarda doğa hakkında bildiğini olağanüstü derecede geliştirdi. Güncel yaşayışımızın olmazsa olmazı, telefondan elektrik ampülüne bir çok teknoloji nimeti bu I. Tümevarma bilim yönteminin ürünleri oldu.

20. Yüzyılın başlarına geldiğimizde ise bilim yönteminde yeni bir evre başladı

(Tablo I). Belki de Einstein'ın Newton'un yer çekimi kuralının bazı koşullarda geçersiz olduğunu göstermesiyle başlayan yeni bir bilim yapma evresi ortaya çıktı. Bilim yönteminin yönü değişti. Bilim insanları bilim üretmekte, bir yerde, tekrar tümdengelmeye yöneldiler. Ancak bu tüm I. Tümdengelme Evresinde olduğu gibi "tüm" doğa veya tanrı değildi. Bu kez *tüm* bilim insanının ortaya attığı ve o noktadan sonra da olunca gücüyle çürütmeye soyunduğu – kanıtlamaya değil- bir varsayımdı. Bunun yanında söz konusu varsayım birçok örnekte daha evvel doğa hakkında kural haline gelmiş "o gün için bilinenler" den oluşmaktaydı. Bilim insanı aldığı eğitim, önsezi, kendi veya başkalarının yaptığı gözlemlere dayanarak bu yerleşik kuralın doğruluğuna artık inanmıyordu. Hatta ve hatta inandığı, kendi oluşturduğu varsayımı bile bir yerde ters yönden kanıtlama evresi devri başlamıştı.

Dediğimin en güzel örneğini belki de "çift kör ilaç çalışması" dediğimiz bir ilacın bir hastalığa iyi gelip gelmediğini sınamak için kullandığımız yöntemde görebiliriz. A ilacının belirli bir hastalığa iyi gelip gelmediğini sınamada bir grup hasta alınır. Bu hastalar rastgele ikiye ayrılır. Bir gruba A ilacı diğer gruba ise ya "plasebo = tüm fiziksel vasıfları A ilacına benzer bir madde", veya söz konusu hastalığın o günkü geleneksel tedavisi verilir. Ne A ilacını, plaseboyu veya geleneksel tedaviyi veren doktor ne de bunlardan birini alan hasta ne aldığını bilmez. Verilen maddenin hastalık üzerinde etkisi belirli bir süre için bu olabildiğince "tarafsız" ortamda gözlenir. Bundan da öte çalışmanın tüm planı A ilacının söz konusu hastalığa gerçekte iyi gelmediği, varsayımı oluşturma

devresinde hekimin veya hastanın ilaç hakkında gözlediklerinin şansa veya plasebo etkisine bağlı olduğu üzerine kurulur. Formel varsayım böyle oluşturulur. Plasebo etkisi diye hastanın aldığı herhangi bir inert madde sonucu kendisini daha iyi, hatta iyileşmiş olarak hissetmesini anlıyoruz. Etkinin ortaya çıkmasında ise hastalığın doğal seyrinin iyi olması, psikolojik nedenler ve ortalamaya regresyon gibi istatistik nedenler vardır. Çift körlükten amaç hekim ve hastanın sınanacak ilacın gerçek etkisini bunlardan ayırmaktır. Çalışmanın sonunda A ilacının gerçekten iyi gelip gelmediğinin anlaşılması ancak bu ilaç dışı etkilerin gözlemlerden uzak tutulmasıyla gerçekleşebilecektir. Özet olarak bir çift kör ilaç çalışmasında II. Tümdengelme Evresinin ruhuna uygun olarak hekim önce varsayımını (ilacın iyi geldiği) çürütmeye çalışır, bunda muvaffak olamazsa da varsayımı geçerlilik kazanır.

II. Tümdengelme Evresinde bilim yönteminin hemen tüm aşaması kendini çürütmeye (Bu evrenin resmi sözcüsü ünlü felsefeci K. Popper'a göre "falsification") dayanır.

Tablo II'de bu aşamaların kısa bir özetini görüyorsunuz.

Tablo II. Bilim üretmede kendini çürütmede aşamalar

- Rastgele örnekleme
- Kör gözlem
- Gözlemci içi ve gözlemci arası hatları irdeleme
- Tekrarlanabilirlik, iç ve dış geçerlilik kavramları
- İstatistik irdeleme
- Eş değerlendirme
- Yayın

Tabloda II'de esas dikkat çekmek istediğim son eş değerlendirme ve yayın aşamaları. Bilimsel bir ürünün yayın aşamasından evvel bir eş değerlendirmeden geçmesi esasında "çürütme" sürecinin önemli bir çalışması. Bir makalenizi yayım için dergiye gönderdiğinizde yazınızı gözden geçirenler, özellikle o dergi iyi bir dergi ise, bir yerde sizin bilim alanında rakipleriniz. O nedenle de bu aşamada dahi, derginin meşhurluğu oranında "insafsız" bir çürütme süreci var. Çoğu örnekte ancak en hızlı rakipleriniz, ikna ettiğinizde yazınız yayımlanabiliyor.

Bilimsel çabanın son çıktısı olan yayının dahi sözünü edip çürütmenin, hem de *kendini çürütmenin,* önemli, hem de çok önemli bir öğesi olduğu çoğu kez unutuluyor. Bilimsel yayının en önemli amacı o aşamaya kadar öz çürütme ve belirli bir dozda eş değerlendirme sürecindeki çürütmeden geçmiş varsayımın artık tüm bilim dünyasının ve dönüşü olamayacak bir şekilde "çürütmesine" açılması. Bilimsel yayının ana amacı bu.

Bilim yönteminde söz etmek istediğim son konu II. Tümevarma Evre'si diye adlandırabileceğimiz evre. Bilim yönteminde belki de son 30-40 yıldır yeni bir evre başladı. Söz konusu evrenin iki önemli özelliği var: A. Bilim süreci çürütülecek bir varsayım yerine gözlem veya gözlemlerden başlıyor ve bu süreç tamlandığında bundan hangi tüme veya kurala varabileceğimiz irdeleniyor. Buna belki de en güzel örnek ise, artık tamamlanmış olan ünlü GENOM projesi. İnsan vücudunun tüm gen dizisini artık biliyoruz. Ancak henüz bilmediğimiz bu genlerin çok büyük bir kısmının ne işe yaradığı. Bu açıdan GENOM projesini bir yerde 16. yüzyılın coğrafi keşifleri veya 18 ve 19. yüzyılın jeolojik gözlemleriyle kıyaslamak pek de haksızlık olmaz. Aynen

oralardaki önce varsayım sonra gözlem sonra da kural, *tüm*, GENOM projesinde bulunmuyor. B. II: Tümevarma Evresi'nin diğer özelliği, kimi örnekte, gözlemleri istenen sonuca göre uyarlamak. Yani çürütmenin tam tersi. Buna da belki iyi bir örnek sözel tarih. Diyelim herhangi bir tarih olgusunu araştırıyorsunuz. Aynı olgunun sizin gözünüzde iyiliği veya kötülüğü hakkında bir varsayımınız var. Gözlemlerinizi ise bu varsayımı kendiniz çürütmek yerine kendinizi kanıtlamak yoluyla yapıyorsunuz. Örneğin ulusalcıysanız gözlemleriniz de ulusalcı, ulusalcı değilseniz de bu kez aksi yönde oluyor.

Burada altını çizmek istediğim iki nokta var. Doğa hakkında tüm bildiğimizin çok büyük bir bölümü 20. Yüzyılın II. Tümdengelen Evresinde öğrenmiş olduğumuz. Tıp bilimi için bu belki de %90 dolayında. Dünyanın en iyi bilim merkezlerinde ana bilim yöntemi günümüzde de varsayım çürütme çabası yöntemi. Tabii bu II. Tümevarma Evresinin tümüyle dışlandığı anlamına gelmiyor. Ancak bilge bilim insanı söz konusu evreyi esas olarak "varsayım üretme" amacıyla kullanıyor ve böyle ürettiği varsayımları daha sonra acımasız bir kendini çürütme aşamasından geçiriyor.

Bunun yanında ana başlığımız olan II. Tümdengelen Evre'nin, tanım üzere çok önemli bir yapıtaşı olan, "etik telaş" II. Tümevaran Evre'de biraz azalmış gibi. Takdir edersiniz ki dürüstçe kendini çürütmeye çalışmak çok sağlam etik prensipler gerektirir. Kendini kanıtlamak ise pek öyle değil.

Sözünü ettiğim ve etik telaşla çok daha bağdaşır bulduğum II. Tümdengelen Evre ülkemiz bilimine pek giremedi. 1933 reformuyla ülkemize gelen II. Tümevarma idi. Halbuki o günlerde

Batı'nın önde gelen bilim merkezleri bu evreyi aşmış artık varsayım çürütmeye başlamışlardı.

Üzülerek gözlüyorum. II. Tümdengelen Evre'den geçmemiş ülkemiz bilim insanı, tüm bilim alanlarında ve de ana konumuzu olan tıpta, II Tümevaran Evre'yi oldukça benimsemiş görünüyor. Bu evrenin önemli bir niteliği olan "etik telaşın" azlığı bu benimsemede kanımca bir yerde hem bir neden hem de bir sonuç.

Kaynaklar:

1. Yazıcı H. Bilim Etiği: Kısa Tarihçe ve Ana Kavramlar. İstanbul Üniversitesi yayınları 2011. S 1-12.
2. Camus A. Resistance, Rebellion and Death. The Unbeliever and the Christians. Hamish Hamilton, Londra 1961. S 49-61 (ilgili bölümü Türkçeye çeviren: H Yazıcı)
3. Yazıcı H. İngiliz Sicimiyle Asılmak. 2011 Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi,2011, 20. sayı, S 50 – 53.
4. Yazici H. Use and abuse of the controlled clinical trial.Bull NYU Hosp Jt Dis. 2007;65:132-4.
5. Yazici Y, Yazici H. Informed consent: time for more transparency. Arthritis Res Ther. 2010;12:121.

OSMANLI KÜLTÜRÜNDE YAZARLIK VE İNTİHAL SORUNLARI

Y.Hakan Erdem
Sabancı Üniversitesi

Bugün bile kapsayıcı bir akademik tanımını tam olarak yapmadığımız, hukuk açısından da sadece Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, dolayısıyla da ancak eser sahibi olma hakları veya fikrî mülkiyet hakları çerçevesinde yaklaştığımız bir kavramdır intihal. Bu noktada yasal olanla bilimsel-akademik olan arasında hemen bir ayrım yapmak gerekiyor. Yasanın suç olarak tarif etmediği bir fiil, bilimsel-akademik ve etik açılardan fevkalâde sorunlu olabilir. Meselâ, üzerindeki fikrî mülkiyet haklarının yasal olarak kalktığı bir eserden usulsüzce yararlanmanın veya bütünüyle kendine mal etmenin yasaca anlamlı bir yaptırımı olmayabilir ama bu bilimsel bir "suç" ve bilim etiğine tamamen aykırı bir durumdur. İntihal konusunun yasayla düzenlenmesi pek çok kişiye geldiği gibi bana da şahsen itici geliyor. Fakat gerçek kişiler ve onların mirasçılarının malî haklarını koruma kaygısının ötesine geçilerek ve akademik-bilimsel kaygılardan yola çıkılarak yapılacak ciddi bir intihal yasasına, bilimsel yaşamında büyük nicel ve aynı oranda olmasa da bazı nitel genişlemeler yaşayan bugünün Türkiye toplumunda her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır.

Yetkin ve gelişkin olduğunu pek söyleyemeyeceğimiz bu mevcut durumdan yola çıkarak kestirme bir yargıda bulunmak ve "Osmanlı kültüründe yoktu böyle bir sorun" diyerek işin içinden çıkmak ise sanırım çok eksikli ve aşırı indirgemeci bir yaklaşım olurdu. Her şeyden önce elimizde, hâlâ yaygın olarak kullandığımız, Osmanlıca bir sözcük olan "intihal" var. Fakat bundan da ötesi, kitabın ve yazarın, şiirin ve şairin olduğu bir kültürde, bugün intihal başlığı altında topladığımız sorunların hiç değilse bazılarının yaşandığını, bunların farkında olunduğunu hatta bazı karşı önlemlere başvurulduğunu ileri sürmek mümkündür diye düşünüyorum.

Biraz tümdengelimci bir yaklaşımla da olsa; siyasî yaşamına Geç Orta Çağlar'da başlayan, tüm Erken Modern Dönem'i yaşayan ve son yüz- yüz elli yılında da Modernite ile tanışan ve en başından beri yazılı bir kültüre sahip olan, bizlere kütüphaneler dolusu yazma ve basma eserler bırakan Osmanlı toplumu açısından bunun aksinin geçerli olmayacağını düşünüyorum. Ne var ki bir tarihçi olarak tümdengelimci bir yaklaşımla ulaşacağımız noktanın kısıtlarının da ayrımındayım. Dolayısıyla, tümevarımcı yöntemi kullanarak, iddialarımın altını doldurmak, zaman ve mekân içinde somut örnekler göstererek Osmanlı kültüründe intihal sorununu tartışmak isterim.

Anthony Grafton'ın aktarımıyla Alman felsefeci ve hukukçusu Jacob Thomasius'un intihal üzerine kafa yorduğunu, alıntı ve çalıntı arasındaki ince çizgileri incelediğini ve yanlış referans verme olgusunun güzel bir tasnifini 1673 gibi erken bir tarihte yaptığını biliyoruz. Thomasius'a göre bazı yazarlar eserinden alıntı yaptıkları yazarlar hakkında en önemli noktada hiçbir şey söylemeyip önemsiz bir noktada onlardan bahsediyormuş. Daha kötüleriyse kaynaklarından söz etmemek için her türlü önlemi alıyormuş. En habisleriyse sadece kaynaklarından farklı düşündüklerinde veya eleştirmek istediklerinde kaynaklarından bahsediyormuş. Bir de işlerinde iyice uzman olan "âlim yankesiciler" varmış. Yakalandıklarında, kurbanına cüzdanını sessizce geri alması için yalvarıyor, zavallı tam elini uzattığında "İmdat, beni soyuyor" diye çığlığı basıyorlarmış! [1] Ne kadar tanıdık, ne kadar bizden değil mi? Eylemin kendisinden öte, onu tarif etmek için kullanılan metafor da bizim "intihal" diyerek yumuşattığımız, bir anlamda ulvileştirdiğimiz hırsızlık eylemini gayet açık anlattığı için aslında tam bir metafor bile sayılmaz. Peki,

[1] Anthony Grafton, *The Footnote. A Curious History* (Harvard University Pres, Cambridge, 1999), 13-14.

Osmanlılar ne diyordu bu işlere? Onlara göre kimdi "söz hırsızları"? Hangi sözleri çalınacak kadar değerli görüyorlardı? Hangi sözlerin çalınması toplum içinde ayıplanıyor, sahiplerini üzüyor, tepki göstermelerine neden oluyordu?

Bu sorulara cevap vermeye çalışacağım ama her şeyden önce, bir eserin intihale maruz kalması için o eserin muhakkak bir yazar adına tescillenmesinin gerekip-gerekmediği sorusu geliyor akla. Tabii ki bilimsel anlamda intihal olması için eserin belirli birine, bilinen özel bir şahsa ait olması gerekmez. Anonim bir eserden de intihal yapılabilir veya hırsızlık- çalma söylemiyle devam edelim; kişi, kamuya, Osmanlıların deyişiyle, mirîye veya beytülmale ait bir malı da çalabilir. Burası böyle olmakla beraber, anonim eserlerde "yazarın" eserini koruma kaygısıyla intihalcilerin ve olası intihalcilerin karşısına çıkması daha düşük bir ihtimaldir. Başka bir deyişle, intihal veya olası intihal konusundaki tepkileri anonim yazarlarda gözlemlemek daha güç olabilir. Bir yazar, çeşitli nedenlerden dolayı bilinçli olarak kendini geri çekerek bir tür anonimliği tercih edebileceği gibi yazma eyleminin uzunca bir süreye yayılması ve bir metnin birden çok yazarın katkılarıyla oluşturulması da başlı başına ve daha gerçek bir anonimlik nedeni olabilir. Ola ki bir metnin, bugün bizim anladığımız şekliyle bir yazarı olmasın! Belki de zamana yayılan ve ortak bir çabayla üretilen bu anonim metinlere birilerinin adlarını koymamış olmasını bir tevazu ve bir etik kaygı tezahürü olarak okumalıyız. Bu bağlamda aklıma hemen Osmanlı tarihçilerinin pekiyi bildiği bir kaynak grubu, birbirleriyle ilişkili kronikler olan anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*'lar geliyor.

Her halükârda, bir kişinin kendi adıyla ve yazarlık-müelliflik kimliği ile kamunun önüne çıkması eylemi kendi içinde büyük bir iddiayı barındırır. Söylemeye gerek bile yok

ki bu, hemen her kültürde eseri sahiplenmek, içindekilerin yazara ait olduğunu belirtmek anlamı taşır. Zamansallık boyutunu işin içine katsak ve "yazar" kavramının her dönemde aynı anlamları taşımayabileceği olgusunu dikkate alsak bile bir esere kendi adını koymanın yine de güçlü bir beyan olduğu kanaatindeyim. Yine söylemeye gerek yok ki bu iddiada bulunmak gerekli olarak iddianın doğru olduğu anlamına gelmez. İntihal, başkasının eserini, cümlelerini, fikirlerini kendine mal etmekse, bir eserin belirli bir yazarın adı altında ortaya çıkmasının intihali gerekli olarak önleyeceğini veya dışlayacağını düşünmemek durumundayız. Yine de kendi adını ve yazarlığının bireyselliğini vurgulayarak ortaya çıkan bir intihalcinin başkaları tarafından yakalanması, eleştirilmesi, muaheze edilmesi "yazarsız" metinlere göre daha büyük bir risk, kendi adının kirlenmesi riskini taşır. Dolayısıyla bir başlangıçtır ve önemlidir.

Peki, anonim eserleri bir yana bırakırsak, bireysel anlamda Osmanlı yazarları kendi yazarlıklarını tam olarak nasıl kurgulamışlardır? Kendilerini, yazdıkları eserlerin yazarı olarak nasıl sunmuşlardır? Dahası, bir eserin kendileri tarafından yazıldığını kanıtlama ve etrafa gösterme ve kabul ettirme yolunda herhangi bir çabaları olmuş mudur? Eser, kendilerininse başkaları tarafından kısmen veya tamamen sahiplenilmesi ihtimaline karşı (ki çok güçlü bir ihtimaldi bu) ne yapmışlardır?

Osmanlı kültür dairesinde üretilen kitapların pek çoğunun "sebeb-i telif" veya "sebeb-i nazm-ı kitab" olarak bilinen ve eserin neden kaleme alındığını açıklayan ilk sayfalarında yazarın, hem metnin adını hem de kendi adını verdiği, dahası metin ile kendi arasındaki ilişkiyi okuyucuya açıkladığı durumlar vakidir. Böylesi durumlarda yazar ile tanışmış oluruz. Bugün bizim için şaşırtıcı olan ise pek çok örnekte yazarın, bu kimlikle, mütercim, müellif veya derleyen (camii) olarak okuyucunun önüne çıkmaktan kaçınması ve kendi adını vermemesidir. Böylesi durumlarda

ise yazarı aramak, kim olduğunu saptamak sorunu ortaya çıkar. Bazen, bir yazarın kendi adını vermediği ama eserinin adını verdiği olur, o zaman işimiz nispeten kolaylaşır. Şuara tezkireleri, biyografik ve bibliyografik sözlükler ve diğer kaynaklar kullanarak yazarın kimliğini tesbit edilebilir.

Osmanlı kültüründe manzum eserlerde, eser sahibinin metin içinde mahlasını kullanma geleneği dikkate alınınca bunun yazarın-şairin kimliğini saptamakta kolaylaştırıcı bir unsur olduğu, dahası manzum metinlerin bu açıdan mensur metinlere bir üstünlüğünün olduğu düşünülebilir. Fakat bu noktada bir hatırlatma yapmak durumundayız: Osmanlı kültüründe bazı mahlaslar diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılır. Yani, aynı mahlas ile birden çok yazar-şair okuyucu önüne çıkmaktadır. Sayın Günay Kut, Aşkî mahlaslı bir şairin Nizamî'den yaptığı *Heft Peyker* adlı mesnevi çevirisi üzerindeki çalışmasında "Klasik Divan Edebiyatı'nda Aşkî mahlasını kullanan 13 şair vardır." demekte ve bu bilgiyi Agâh Sırrı Levend'den aldığını söylemektedir. Fakat mutlu bir tesadüf eseri olarak, eserin sonunda tercümenin 861/1456-57 yılında yapıldığını belirten bir beyit varmış. Kut, son derece haklı olarak, "Eğer mesnevisinin sonunda tercüme tarihini belirten bir beyit olmasa idi, eserin hangi Aşkî'ye ait olduğunu bulmak pek zor olurdu" gözleminde bulunuyor ve buradan yola çıkarak bu Aşkî'nin Fatih devri şairlerinden Aşkî Mehmed Efendi olduğunu tesbit ediyor.[2] Her halükârda, Arap harfleriyle ilk kitabın 1729 yılında basıldığı tarihten sonra bile ta 19.yüzyıl ortalarına kadar bir basma kültürü olmaktansa ağırlıklı olarak bir yazma kültürü olmayı sürdüren Osmanlı'da bir eserin yazarını bulmak bile başlı başına büyük bir iştir.

[2] Günay Kut, *Yazmalar Arasında. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, 1,* (Simurg, İstanbul, 2005), 72.

Kitabın elle çoğaltıldığı, her çoğaltanın bazı tashihler yaptığı (dahası bu tashihleri yapmaya yazar tarafından davet edildiği) dolayısıyla metni değiştirdiği ve çok daha önemlisi kitabın nüshalarının bir basma kültürüyle karşılaştırılamayacak denli sınırlı olduğu bu kültürün bugün intihal dediğimiz olguyu çok kolaylaştırdığı açıktır. Şöyle ki, bir yerden eline yazma bir eser geçiren kişi, o eserden binlerce nüshanın piyasada dolaşmadığı bilgisinin kendine verdiği rahatlıkla kullandığı, onlarca hatta yüzlerce sayfasını *verbatim* denecek şekilde kendi eserine dâhil ettiği eseri ve onun yazarını ağzına bile almamayı ihtiyar edebilmektedir. Tabii ki aksi yönde örnekler de çoktur ve yazılı-sözlü her kaynağını titizlikle belirten yazarlar da vardır. Yine de sorduğumuz soru hâlâ cevaplanmayı bekliyor. Bir yazma kültüründe, kitabın, bugün anladığımız anlamda bir kitap değil de esasen değişken bir defter niteliği taşıdığı bir kültürde, bir yazar, eserini nasıl sahiplenir, kendine ait olduğunu nasıl kanıtlar?

BİR "COPYRIGHT" MEKANİZMASI OLARAK VAKIF

Cornell H. Fleischer, 16. yüzyılın ünlü Osmanlı tarihçi, bürokrat ve entelektüeli Gelibolulu Mustafa Âli üzerine yazdığı eserinde, bu soruya biraz olsun ışık tutabilecek bir uygulamadan bahsediyor. Âli Efendi, bir adap kitabı ve çok daha fazlası olan önemli eseri *Mevâ'idü'n-Nefais fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*'i yazdıktan sonra bir nüshasını vakfetmiş. Vakıfnamede, eserinin İstanbul dışına çıkarılmasını yasaklamış ve hangi koşullar altında çoğaltılabileceğini belirtmiş, kalite, sahihlik- kesinlik konularında şartlar getirmiş. Vakıfname, zamanın ulemasından en önde gelen sekizi tarafından imzalanmış. Her biri, Âli Efendi'nin ilmine, zarafetine ve belagatine tanıklık etmiş. 28 Şaban 995 / 26 Temmuz 1587 tarihli bu vakıfnamede imzası olan ulema ise şöyle: Şeyhülislam Çivizâde [Hacı Mehmed], Şeyhülislâm

Şeyhî Efendi, Rumeli Kazaskeri Bostanzâde Efendi, Rumeli Kazaskeri Bahaüddin Efendi, Anadolu Kazaskeri Abdülgani b. Emirşah, Rumeli Kazaskeri Monla Çelebi Mehmet, Rumeli Kazaskeri ve Edirne Kadısı Monla Ahmed b. Ruhullah el-Ensari ve Edirne Kadısı Lutfi Beğzâde. Gerçekten de etkileyici bir liste. Üstelik Çivizâde'nin ölüm tarihi 6 Mayıs 1587 olduğuna göre, yani vakıfnamenin düzenleniş tarihinden önce olduğuna göre Âli Efendi bu tanıklıkları ve imzaları daha önceden tek tek toplamış. Peki niçin? Hem Âli'nin bu çabasına hem de ulemanın bu himmetine neden gerek duyulmuş acaba? Fleischer bu konuda şunu söylüyor ki katılmamak imkânsız : "Âli'nin yazılarının başka bir yerinde de göndermede bulunduğu gibi yeni yazılan eserlerin vakfa konulması uygulaması bir tür copyright-telif hakkı oluşturuyor gibi görünüyor."[3]

Kitapların vakfedilmesi, yani alınıp-satılır bir mal olmaktan çıkarılıp okunmaları amacıyla bir kütüphaneye konulmaları tabii ki gayet yaygın bir uygulamaydı. Orijinalinde yalnızca dinî konulardaki kitapları kapsayan bu uygulama zamanla genişlemiş, hemen her tür kitap vakfedilir olmuştur. Çok yakın zamanlara kadar üzerinde "vakıf" ibaresini taşıyan eski kitapları ne meslek etiğine saygılı sahaflar dükkânlarında bulundurur ne de müşteriler satın alırdı. Yüzlerce yıl devam eden bu hassasiyeti dikkate alınca Âli Efendi'nin gerçekten de çok zekice bir şekilde kendi yazarlık hukukunu koruduğu ortaya çıkıyor. Tabii ki bir kitabı vakfetmek için onun yazarı olmak gibi bir koşul yoktu ve malından vazgeçen herkes bir kitabı vakfa koyabilirdi. Vakıfnameler şer'i sicile kaydedildiği için yapılan işlem devletin bürokratik resmiyetine de girmiş olurdu.

[3] Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, (Princeton University Press, Princeton- New Jersey, 1986), 128 ve not 56.

Buradaki incelik ise Âli'nin yazar olarak *Mevâ'idü'n-Nefais*'i vakfetmesinden kaynaklanıyor. Âli, böylece söz konusu kitabı kendi eseri olarak, hem de olabilecek en yetkin bir âlim grubuna tescil ettirmiş, toplumun önüne yazar kimliği ile çıkmış, eser üzerindeki manevi haklarını pekâlâ korumuş olmaktadır. Kitapların başında telif hakkının kimde olduğunu bildiren malum "copyright" işaretinin olmadığı ve telif konusunun yasayla düzenlenmediği bir çağda, yazarlık haklarını korumak, bunu da dinsel ve bürokratik resmiyete bağlayarak yapmak yolunda daha fazla ne yapılabilirdi ki? Âli'nin bu yöntemle kitabının çalınmasını veya kaybolmasını önlemek için mümkün olanı yaptığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Âli, üstelik eserinin içeriğinin zamanla bozulmaması için de önlemini almış, kitabından yapılacak kopyaların kalitesinden de emin olmak istemiştir. Kitabının İstanbul dışına çıkarılması hususunda getirdiği ve gerçekten de biraz tuhaf görünen kısıtı bile bu kaygıyla açıklayabileceğimizi sanıyorum. Osmanlı düşün hayatında eserlerin "cehele-i küttâb" elinde şekilden şekle girdiği konusundaki şikâyetler ayyuka çıkmıştır. Âli, bürokrasinin ve ilmiyenin merkezi olan, geniş ve yetkin kâtip ve hattat kadrolarına sahip olan, bazı kâtiplerin sadece belli eserleri istinsah etmekte uzmanlaştığı payitahtta kalırsa kitabının başına daha az felaketler gelebileceğini düşünmüş olmalıdır.

"BU HARİTA ALİ MACAR'INDIR GAFLET OLUNMAYA"

Mustafa Âli'nin çağdaşlarından ve Osmanlı hizmetindeki korsanlardan olan Ali Macar Reis'in Âli ile uzaktan yakından yarışacak bir telifatı yoktu. Zaten kendisi hakkındaki bilgimiz de son derece sınırlı. Ola ki, Kemal Özdemir'in kaydettiği üzere, İnebahtı Deniz Savaşı'nı anlatan Venedikli tarihçi Contarini'in verdiği listelerdeki "Magar

Ali" gerçekten de o olsun.[4] Fakat öyle anlaşılıyor ki Ali Macar Reis'in önem verdiği hiç değilse bir eseri bulunmaktaydı. Tam da fenn-i deryada mahir bir korsan reisten bekleyebileceğimiz gibi bu eser bir harita atlası. Aslı Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığında olan bu atlası Kemal Özdemir tıpkıbasım olarak yayımladı. Bu atlasın cilt kapağının iç tarafında, beni her baktığımda şaşırtan ve tam olarak nasıl yorumlanması gerektiği konusunda hâlâ emin olamadığım bir cümlecik var. Sayfanın en başına ve sayfayı tam ortalayacak bir şekilde yazılmış olan bu ibare bir uyarı ve aynen şöyle diyor: "Bu harita Ali Macar'ındır gaflet olunmaya". Ne demek bu şimdi? Eski kitapların üzerinde sık sık gördüğümüz cinsten, kitabın kime ait olduğunu belirten bir temellük kaydı mı? Mülkiyet ve sahiplik belirten temellük kayıtlarının alışılmış şekli "sâhib ve mâlik-i kitâb" diyerek kitabın sahibinin adının verilmesi olsa da bu ifade de pekâlâ, Ali Macar'ın "Bu haritanın sahibi benim, yanlışlıkla cübbenizin içine sokup götürmeyin" deme biçimi olabilir. Yani kısaca bir " *Ex Libris*" notu olabilir, kaybolan veya başkasının kitaplarına karışan kitabınızı bulmaya yarar. Söylemeye gerek bile yok ama üzerine temellük kaydı konulan eserin- kitabın yazarı olmak gibi bir koşul katiyen söz konusu değildir. Aşağıda istisnaî bir örnek göreceğiz fakat temellük kayıtlarında söz konusu olan çok basit bir şekilde, kitabın sahibinin kim olduğunu, çıplak bir mal olarak mülkiyetinin kime ait olduğunu belirtmektir.

Özdemir, "Bu notun kütüphane tasnifi sırasında yazıldığı sanılmaktadır" diyerek kaydın kütüphane çalışanlarınca düşüldüğünü belirtiyor. Tabii ki bir ihtimaldir ama düşük bir ihtimal olduğunu sanıyorum. Her şeyden önce "gaflet olunmaya" uyarısı soru uyandırıyor. Ayrıca Topkapı

[4] Kemal Özdemir, *Osmanlı Deniz Haritaları. Ali Macar Reis Atlası*, (Creative Yayıncılık, İstanbul, 1992), 117- 118.

Sarayı'ndaki uygulamanın, kitaba, sahibi olan padişah kimse, kitap kimin zamanında kütüphaneye giriş yaptıysa onun mührünün basılması olduğunu da söyleyelim. Dolayısıyla ben bu kaydın Ali Macar tarafından veya onun isteği üzerine bir başkası tarafından atlasın başına konduğunu, dahası atlasın çıplak mülkiyetinin kime ait olduğunu belirtmekten ziyade fikrî mülkiyetinin kime ait olduğunu, haritaları kimin yaptığını belirtmek için konduğunu, kısaca bir "copyright" notu olduğunu düşünüyorum.

Böyle düşünmek için yeterince kanıta sahibiz. Özdemir'in de altını çizdiği gibi "Haritanın en büyük özelliği, şüphesiz ki haritayı yapanın kimliğini taşımasıdır".[5] Gerçekten de, İspanya açıklarında Atlas Okyanusu üzerinde, maalesef tıpkıbasımda yarısı kesik çıkmış olan ve haritanın Ağustos-Eylül 1567'de Ali Macar'ca yapıldığını beyan eden şu açık kayıt vardır: "Ketebetü'l fakir bi'inayet-i el-malikü'l-takdir Ali Macar Re'is fi şehrü's-Safer sene 975". "Ketebe" yani "yazdı" şeklinin kullanılmasından dolayı, Ali Macar'ın sadece yazıları yazdığı, haritayı çizmediği yolundaki görüşleri eleştiren ve "Osmanlı sanatçılarının ketebeleri pek alçakgönüllü ifadeler taşımaktadır. Ali Macar Reis'in, Pirî Reis'in ketebeleri buna en iyi örneklerdir. Batılıların bu alçakgönüllülüğü yanlış değerlendirmeleri olağan sayılmalıdır" diyen Özdemir'e hemen tamamıyla katılıyorum. Çekince noktam ise şu: Doğu'da ve Batı'da o dönemde söylenmesi usulden olan müellifin ne kadar silik, değersiz, yoksul vesaire olduğu yolundaki ifadelerin müellifin kimliği hakkında herhangi bir şüphe uyandırabileceğini düşünmemem. Ali Macar burada olabilecek en açık bir şekilde haritanın kendi eseri olduğunu söylüyor. Önemli olan budur. Nitekim, Ali Macar'ın haritaları 1994 yılında bir grup Venedik ve Osmanlı portolan ve deniz haritalarıyla birlikte

[5] Kemal Özdemir, *Osmanlı Deniz Haritaları. Ali Macar Reis Atlası*, 129.

Topkapı Sarayı'nda sergilendiğinde, serginin küratörleri; "…[B]u tasvirlerin, İtalyan ve Katalan portolan düzenine uyduğu, atlasın Battista Agnese veya Freducci gibi İtalyan portolan haritacıları tarafından yapılmış olduğu ve sadece yazılarının Ali Macar Reis tarafından yazıldığı da ileri sürülmüştür. Ancak bu resimleme tekniği Osmanlı nakkaşhanesinin yabancı olmadığı bir tarzdır." kanaatinde bulunmuşlardı.[6]

Erken Modern Dönem'de, coğrafî keşifler, kolonizasyon ve korsanlık çağında haritalar kıymetliydi. O kadar kıymetliydi ki ağırlığınca altın nitelemesi çok hafif kalır.

Müellifleri, haritaların kimin tarafından yapıldığının bilinmesini istemişlerdir. Meselâ, Pirî Reis de ünlü Güney Amerika haritasını "İşbu haritayı Kemal Reis'in biraderzâdesi unvanıyla müştehir Piri ibn el-Hacc Mehmed 919 senesi muharreminde Gelibolu'da tahrir eylemiştir"[7] şeklinde imzalamıştır. Hatta daha az bilinen kısmî Kuzey Amerika haritasında ne "çizme" ne de "yazma" eylemlerine hiç değinmeksizin "Piri Reis ibn el-Hacc Mehmed el-müştehir biraderzâde-i merhum Reis Gazi Kemâl an Gelibolu 935" şeklinde sadece kendi künyesini vererek imzalamıştır.[8] Dolayısıyla, Ali Macar Reis'in "gaflet olunmaya" uyarısını, atlas içinde verdiği ketebe kaydıyla birlikte ele almak ve eser üzerindeki müelliflik haklarını kurulması ve başkalarına karşı korunması kaygıları açısından değerlendirmek yerinde olur sanırım. Kendileri başka haritacıların eserlerine yeterli

[6] İstanbul İtalyan Kültür Merkezi, *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından XIV-XVIII Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları. Portolani e Carte Nautiche XIV-XVIII Secolo dalle Collezioni del Museo Correr-Venezia Museo del Topkapı-İstanbul*, (İstanbul, 1994), 94.
[7] İstanbul İtalyan Kültür Merkezi, A.g.e., 56.
[8] İstanbul İtalyan Kültür Merkezi, A.g.e.,68.

saygıyı göstermişler midir, yararlı bir harita ellerine geçtiğinde kullanmamışlar mıdır soruları ise bakidir. Fakat Piri Reis'in, kendi Güney Amerika- Batı Afrika haritasının bir benzeri olmadığını söylemekle beraber yararlandığı kaynakları tek tek zikrettiğini de belirtmiş olalım.

"İHVÂN-I MÜMİNİNDEN MERCÛDUR Kİ…"

Ali Macar'ın "gaflet olunmaya" uyarısının tüm alt anlamlarını çözdüğüm iddiasında değilim. Eserin kime ait olduğunu belirtmenin yanı sıra bir "dikkatli olun" uyarısı olduğu açık fakat kimlere yönelik olduğu ve onlardan ne yapmalarını istediği hususunda benzer bir açıklık yok. Bu bağlamda, 18. yüzyılın ilk yarısına ait başka bir "gaflet olunmaya" notu, çok daha ayrıntılı olması ve isteğini açıkça belirtmesi hasebiyle bizlere biraz daha yardımcı olabilir. Söz konusu not, *Tafsilü'l-Tarîkü'l-Mukarrabîn ve Sebîlü'l-Müttebaîn* adlı dinî bir eserden geliyor ve tam olarak Haziran-Temmuz 1743'e tarihleniyor. Notun ilk kısmı şöyle: "Malûm ola ki bu kitabı camiiü'l-evrak olan Abdurrahman Zarirî âlâ kadrü'l-imkân asıl nüshadan mukabele edüb ve tashih etmişdir gaflet olunmaya". Bu kadarından da anlaşılacağı gibi, Abdurrahman Zarirî, kendisini eserin yazarı değil derleyeni veya tertip edeni (camiiü'l-evrak) olarak görmektedir. Nitekim sebeb-i telifde, akaid ilminde hakiki bir zirve, sünneti canlandıran, mezhebi koruyan şeklinde övdüğü ve "üstadım", "bais-i necatım" (kurtuluş sebebim) dediği, Felekzâde lakabıyla tanınan Antepli Ahmed ibn Hamza'nın dersleri sırasında, onun "ezberden cem ettiği" ve *Tarîkü'l-Mukarrabîn* adını verdiği bir risaleyi anlattığını (takrir) söylüyor.

Eserin ortaya çıkışı ise gerçekten de karmaşık bir süreç. Felekzâde, müminler bu risaleyi "ezberlemeye zahmet çekmesünler deyü" öğrencisi Abdurrahman'a hitaben "Bu risaleyi cem edüb kaleme al" şeklinde bir emir vermiş.

Hemen belirtelim ki hocanın derste anlattıklarının öğrencileri tarafından yazıya aktarılması ve kitap haline getirilmesi Osmanlı kültüründe rastlanılan ve son zamanlara kadar süren bir uygulamadır. Bu anlamda Felekzâde'nin anlattıklarının yazıya aktarılmasında şaşılacak bir şey yok, tamam, ama henüz yazıya aktarılmayan bir risaleyi diğer insanlar nasıl ezberliyorlardı acaba? Ezberden anlatılan risalenin yine ancak ezberleme yoluyla öğrenilmesi ve sözel aktarımının güçlüğünü kaydetmekle yetinelim. Böylece, Zarirî bir nüsha meydana getirmiş. Bu nüsha kendisine sunulunca Felekzâde "aferin "diyerek imza etmiş ve onaylamış. Daha sonra da bu risaleyi genişletmeye girişmiş. Zarirî bu genişlemiş risaleyi de "cem" etmeye koyulmuş. Sonuçta ortaya bir de "tafsil" çıkmış. İşte, Abdurrahman Zarirî'nin "gaflet olunmaya" notu bu asıl nüshadan çoğaltılan bir kopyanın başında yer alıyor. Zarirî'nin kendisini risalenin sahibi olarak görmemesi ve sadece "camiiü'l-evrak" olarak kamunun önüne çıkması tabii ki bir etik kaygısı olduğunu ve hocasına duyduğu saygıyı gösteriyor. Yine de yapılan işi "telif" olarak nitelemesine dikkat çekelim. Zarirî, "Bin yüz elli beş senesinde ol muhtasarın telifi nasib olub ve elli altı senesinde yine tafsile şüru' olundu" demekte. Buradan da yola çıkarak, sonraları, özellikle tercüme karşısında, orijinallik belirtmek için kullanılan "telif" sözcüğünün ve tabii ki bugünkü "yazar" karşılığı olduğunu düşündüğümüz "müellif"in daha başka anlamlar taşımış olduğunu ileri sürebiliriz.

"Gaflet olunmaya" uyarısından sonra Zarirî şunları söylüyor: "İhvan-ı müminin den mercûdur ki bu kitabın sehvine muttali olurlarsa kalem-i nâsih ile ıslâh edüb zeyl-i merhamet ile setr edeler". Bu eseri ileride çoğaltacaklara açık bir davettir. Kitabı çoğaltanlar bir yanlışlık görürlerse düzeltmeli ve merhamet eteği ile üzerini örtmelidirler. Böylece, Tanrı da onların hatalarını örtecektir. Fiiliyatta sonuç nasıl olmuştur bilmiyorum. Ola ki sık sık

rastlandığı üzere kitabı çoğaltanlar esere kendilerinden de bir şeyler katarak daha geniş bir düzeltme faaliyetine girişmiş olsunlar ama Zarirî'nin bu çağrısının basit yazım hatalarına özgü olduğunu, kitabın içeriğinin değiştirilmesine bir davet olmadığını söylemeye bile gerek yok. Aynı yerde "bu kitabdan yapılan nüshayı mukabele etmedikçe neşr etmeyeler" uyarısını da görmekteyiz.[9] Toparlarsak, kitabın yazarı olmadığının dikkatle altını çizen Zarirî, kitabın telif sürecini okuyucuyla paylaşmakta, ilerideki çoğaltmalarda hem kendi adını ve hakkını hem de eserin içeriğini korumak istemekte ve bu konularda bir "gaflet" olmasını engellemeye çalışmaktadır. Eserindeki düşünceler başkasının olsa da bunu açık yüreklilikle söyleyen ve fikirlerin sahibini mümkün olan en üstün saygı sözcükleriyle anan Zarirî'nin yaptığına tabii ki intihal demek imkânsızdır. Kullandığı "derleyen" (camiiü'l-evrak) nitelemesinin bugün de gayet geçerli bir kategori olduğunu söyleyelim. Bu anlamda bir editör olarak o da bir "telif" sahibidir.

BİR "COPYRIGHT" MEKANİZMASI OLARAK EX LİBRİS- TEMELLÜK KAYDI?

Temellük kayıtlarından yukarıda söz etmiş ve çıplak mülkiyet belirten bu kaydı düşmek için eserin yazarı olmak gerekmediğini söylemiştim. Öte yandan, bir yazarın kendi yazdığı kitaba temellük kaydı düşmemesi için de bir sebep yok tabii. Bir yazma uygarlığında yazar tarafından düşülen bir temellük kaydının ise kitabın çıplak mülkiyetinin kime ait olduğunu göstermekten çok öteye giden bir önemi olduğu açıktır. Hele kitap ve temellük kaydı aynı el yazısı ile yazılmışsa ve bu yazı yazara aitse. Böylesi bir durumda, araştırmacılar için çok önemli bir konu olan "müellif hattı

[9] Abdurrahman Zarirî, *Tafsilü'l-Tarîkü'l-Mukarrabîn ve Sebîlü'l-Müttebaîn*, (Yazma, şahsi nüsha)

meselesi" hallolur. Elimizdeki yazmanın yazarın kaleminden çıkma orijinal nüsha olduğu bilgisine sahip olursak çeşitli nüshaları karşılaştırmak, bunlar arasındaki çoğunlukla sorunlu ilişkinin niteliğini araştırmak ve tabii ki *edition critique* yöntemiyle orijinal metne en yakın bir metin oluşturmak külfetinden kurtuluruz. Günay Kut ve Turgut Kut'un ortak bir makalelerinden öğrendiğimize göre 18. yüzyılın önemli yazarlarından Hafız Hüseyin Ayvansarayî böyle yapmış:

Ayvansarayî kendisi için kopya ettiği şahsî nüshaların başına hep aynı temellük
kaydını koymuştur. "…sâhib ve mâlik Hafız Hüseyin bin el-Hac İsmail
Ayvansarayî be-mahalle-i Toklu Dede yeniçeriyan-ı dergâh-ı âli on beş
sekbanlar…". Bu temellük kaydı kendi yazdığı her eserde aynıdır. Değişen yalnızca
tarihtir. Elimize geçen Ayvansarayî'nin el yazısı ile yazdığını iddia ettiğimiz bütün
nüshalarda eser başlamadan evvel bu ibare vardır. Ve hepsinde de yazı karakteri
aynıdır.[10]

Yanılıyor olabilirim çünkü kendisinin yazarı olmadığı eserleri de istinsah ederken aynı temellük kaydını düşmüş ama anladığım kadarıyla Ayvansarayî kendi kitaplarını kendisi kopyalayarak ve başlarına yine kendi el yazısıyla temellük kayıtları düşerek eserlerini her anlamda sahiplenmiş gibi görünüyor. Yaptığı işe, eserlerine gerçek anlamda damgasını vurmak da diyebiliriz.

[10] Günay Kut ve Turgut Kut, "Ayvansarayî Hafız Hüseyin b. İsmanil ve Eserleri", *Yazmalar Arasında*, 290.

NEŞRÎ'NİN NEŞRETTİĞİ TARİH KİTABI

Tabii ki bir yazma kültüründe kitap neşretmek daha sonra kazandığı anlamıyla yaygın olarak "yayımlamak" anlamına gelmez ve sadece kitabı müsvedde halinden çıkararak temize çekmek veya basitçe çoğaltmak yani el ile istinsah etmek anlamlarını taşır. Nitekim yukarıda Zarirî bahsinde de geçmişti. Mahlası "Neşrî" olan Fatih ve II.Bayezid devri âlimlerinden bulunan Mevlânâ Mehmed Efendi de ancak bu anlamda bir "naşir"dir. Efendi, "dağınık bulduğu" tarih kitaplarını toplar ve ortaya "*Kitâb-ı Cihan-Nümâ*" adını verdiği ama daha çok "*Neşrî Tarihi*" diye bilinen eser çıkar. Ama ne toplar! Nasıl toplar?

Thomasius'un sınıflandırmasına göre "kaynaklarından söz etmemek için her türlü önlemi" alan yazarlar kategorisinin iyi bir örneği olduğunu düşündüğüm Neşrî, kendisinin çıkış noktalarını ve eserinin telif öyküsünü ayrıntılı olarak okuyucuyla paylaşır. İlimsiz hayatın ölümden kötü olduğunu (hayat bilâ-ilm memâtdan eşeddür) dedikten ve tarih ilminin ayrıcalıklı yerini belirttikten sonra şöyle diyor:

…[T]ûl-i ömrümde ben dahi sevdâ itdüm ki, alâ-tâkât il-beşeriyye ilm-i tarihden
Türkî dilde bir kitab cem idem ki, mümkin oldukça mülûk-i mâzinün siyerini bi'l-
külliye câmi ola. Zirâ gördüm ki, sâir ulûmda musennefât-i kesîre tasnîf ü telif
olunmuş ki, her biri şâfi ü kâfi, ammâ ilm-i tevârihde olan kütübü, müteferrik ve
gayr-i müctemi buldum ve hiçbir tarih dahi mevkiinde vaki olmamış. Hususâ Türkî
lisanda. [11]

[11] Mehmed Neşrî (Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), *Kitâb-ı Cihan-Nümâ. Neşrî Tarihi*, c. I (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1949), 7.

Bu ifadeleri dikkate alınırsa Neşrî'nin, mevcut tarih kitaplarını beğenmediğini, eksikli bulduğunu, geçmiş kralların yaşam öyküleri toplayacak ve kronolojisi daha iyi düzenlenmiş Türkçe bir eser meydana getirmek istediğini ve de "müellif" olarak kendi rolünü ancak "cem eden" yani derleyen olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bu anlamda Osmanlıların belki de "telif" işini bir eser yazma olarak değil, birbirleriyle çelişen, birinin dediği öbürünü tutmayan kaynakların arasını bulmak olarak gördüğünü bile ileri sürebiliriz. Kısaca "telif" sözcüğünü sözlük anlamıyla kullanmış olabilirler. "Müellif", belki de kendisinden özgünlük beklenen bir kişi değil, çelişkilerinden dolayı anlaşılmaz durumda olan dağınık kaynakları toplayarak uzlaştıran biridir.

Öyle bile olsa yani *Cihan-Nümâ* herhangi bir özgünlük iddiası taşımayan bir derleme bile olsa Neşrî'nin o "müteferrik ve gayr-i müctemi buldum" dediği kaynaklarının hiçbirini adıyla anmaması, hiçbir tarihçiden ismiyle söz etmemesi, en azından bugünün etik birikimiyle, etik açıdan bugün geldiğimiz noktadan geriye baktığımızda tuhaf bir durumdur. Tabii ki Neşrî 'nin türünün tek örneği olduğunu veya dehşetli küçük bir azınlığa mensup olduğunu ileri sürecek değilim. Diğer pek çok Osmanlı tarih yazarının da kaynaklarını belirtmediği doğrudur. Yine de belirtmek durumundayız ki Osmanlı kültüründe bu hususta yekpare bir tavır yoktur. Neşrî'nin çağdaşları arasında kaynaklarını duyarlılıkla zikredenler de vardır.

Neşrî'nin adını bile anmadığı kaynakları arasında, İranlı tarihçi Reşidüddin'in *Camiü't- Tevârîh*'ini, ondan Türkçeye çeviriler ve uyarlamalar içeren Yazıcızade Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*'unu, Ahmedi'nin *Dâsitân ve Tevârîh-i Âl-i Osman*'ını, I. Mehmed çevresinden adı bilinmeyen bir

yazarın eserini[12] ve belki hepsinden önemlisi, kendi çağdaşı olan Âşıkpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ını saymak herhalde yanlış olmaz. Neşrî, 15. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da Âşıkpaşazâde Ahmed Âşıkî tarafından yazılan tarih kitabının hemen bütünüyle denebilecek şekilde kendi eserine içermiştir. Denebilir ki eğer Âşıkpaşazâde'nin tarihi yitip gitmiş olsaydı bile Neşrî sayesinde çoğu muhafaza olmuş olurdu ama Neşrî'nin alışkanlıklarından dolayı Âşıkpaşazâde diye bir tarih yazarından da haberimiz olmazdı. Bu böyle olmakla birlikte, Neşrî'nin, günümüzde oldukça sık gibi rastlandığı gibi bilinç düzeyi düşük bir intihalci olduğu izlenimini de vermek istemem.[13] Neşrî, kaynağından istediği gibi toplamış, ağaçtan beğendiği meyveyi almış, beğenmediğini dalında bırakmıştır. Bu anlamda fevkalâde zeki ve kaynağını eleştirel süzgece tabi tutan bir intihalci olduğuna şüphe yoktur. Yaptığı iş mekanik bir şekilde başka bir kaynağa bakarak, yanlışıyla, hatasıyla, sevabıyla onu kopyalamaktan çok ötededir. Neşrî ile Âşıkpaşazâde'nin metinleri arasındaki benzerliklere bir iki örnek vereceğim ama önce şu iddiamı desteklemek için bir yok oluş veya olmayış örneği vereyim.

Selçuklu sultanlarına ayaklanan heteredoks dervişlerin soyundan gelen, Baba İlyas Horasanî'nin torunlarından olan Âşıkpaşazâde'de Osman Gazi'nin ağzından Selçuklu meşruiyetine meydan okuyan müthiş bir pasaj vardır. Bağlam, yeni fethedilen Karacahisar'a kadı atanmasıdır.

[12] Bu kaynağın yayını için bkz. Dimitris Kastritsis, *The Tales of Sultan Mehmed, Son of Bayezid Khan. Ahval-i Sultan Mehemmed bin Bayezid Han* (The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2007).

[13] Bu türün iyi bir temsilcisi hakkında bkz. Y.Hakan Erdem, *Tarih-Lenk. Kusursuz Yazarlar , Kâğıttan Metinler*, (Doğan Kitap, İstanbul, 2008), 270-288.

Osman'a bunun için sultandan izin gerektiği hatırlatıldığında şöyle söyler:

"Bu şehri ben hod kendü kılıcım ile aldum. Bunda sultanın ne dahli var kim andan izin
alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahı gazâyile hanlık verdi" dedi. "Ve ger
minneti şu sancağ ise ben hod dahı sancak götürüb kâfirler ile uğraşdum" der. "Ve
ger ol, ben Âl-i Salçukvan der ise, ben hod Gök Alp oğlıyın derin. Ve ger bu vilâyete
ben anlardan öndin geldüm der ise, Süleymanşah dedem hod andan evvel geldi" der.[14]

Der mi gerçekten? Yoksa Âşıkpaşazâde de eski Yunanlı meslektaşı Thucydides gibi "Tam diyebileceği gibi bir söz. Dese iyi olurdu" deyip bu sözleri Osman Gazi'ye yakıştırıp yaraştırmış mıdır burasını geçelim ama Selçuklulara meydan okuyan, asi bir Osman Gazi resmi çizen bu sözlerin meşruiyetçi Neşrî'nin tüylerini diken diken etmeye yeteceği aşikârdır. Dolayısıyla da her şeyini aldığı Âşıkpaşazâde'nin bu pasajını almaz.

Aldıklarına gelince; rastgele bir iki örnek burada kâfidir. Önce Neşrî'den:

Çünki Osman Lefke gazasına gitdi, Germiyan'dan Çavdar tatar(ı) gelüb Karaca-
Hisar'un pazarına seğirdim itdi. Orhan, Eski-Hisar'da at nalladı-yürürdi. Çavdar

[14] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, "Tevârih-i Âl-i Osman", içinde, (Çiftçioğlu Nihal Atsız),
Osmanlı Tarihleri I, (Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949), 103.

kaziyesin i'lam itdiler. Fi'l-hal at arkasına gelüb işiden Orhan'un yanına derilüb göz
açdırmayub Oynaş-Hisarı dirler, tağ arasında bir virâne hisar vardur, anda Çavdar
tatara yitüşüb alduğın bitemâmihi bırakdırub tatardan kimini tutub, kimini kılıçdan
geçirüb Çavdar tatar'un oğlunı tutub Osman Gazi gelince habs itdiler. Çünki Osman
Gazi, gazadan geldi, Orhan bu kaziyeyi arz itdi. Osman eytdi : "bu zalimler
müslimanlardur. Öldürmek olmaz" diyüb and virüb azad idüb iklimine gönderdi. Ol
zamandan ta Yıldırım Han zamanına dek asla adâvet itmediler. Ve şimdi dahi ol
nesilden vardur. Anlara Çavdarlûlar dirler.[15]

Bu da aynı olayın Âşıkpaşazâde'deki anlatımı:

Ve şimdiki hinde dahı anlardan vardur. Çavdarlu derler. Osman Gazi kim Lefke
gazâsına gitdüğinde Çavdar Tatarı Karaca Hisarun bazarına seğirtmiş. Orhan Gaziye
dahı habar etmişler kim Tatar bazarı vurdı. Orhan Gazi dahı Eski Şehir'de at
nalladıyorur imiş. Heman kim bu habarı işitdi, bindi ve sürdi. Oynaş Hisarı derler bir
viranca hisar vardur dağlar arasında. Tatar ile ol arada bulışdı. Göz açdurmadı. Tatarı
kavradı, alduğunı dökdürdi. Haylı Tatar bile tutdı. Karaca Hisara getürdi. Atası
gelince sakladı. Osman Gazi kim geldi, Çavdaroğlın getürdiler. Osman Gazi eyidür:

[15] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ. Neşrî Tarihi*, c. I , 123.

"Oğul! Konşıdur bu zâlim. Ve hem Müsülmandur. Kendüye and verelim. Ve hem
begine dahı bile. Koyı verelim. Varsun vilâyetine gitsün" dedi. Ve hem anun gibi
etdiler. Ol zamandan tâ Yıldırım zamanına degin adâvet olınmadı.[16]

Evet, tabii ki Neşrî'de ufak tefek takdim tehirler, üslûpta bir miktar farklılık, olayın anlatımında da iki değişik nokta var: Eski Hisar yerine Eski Şehir konmuş, Tatarlardan bazısı ise kılıçtan geçirilmiş. Ama o kadar. Şimdi de yine Neşrî'den uzunca bir öykünün, Köse Mihal'in Müslüman oluşunun başlangıc kısmından kısa bir alıntı yapalım.

Gaziler gördiler ki, her nereye vardılarsa muzaffer ve mansûr oldılar, Osman Gazi'ye
eytdiler: "Ey Gazi Han, el-hamdü li'llâh ve'l-minne kâfir mağlûb oldı. Şimden sonra
vakti zayi idüb ebsem oturmak size revâ değildür. Gazaya meşgul olmak gerek". [17]

Bu da aynı öykünün Âşıkpaşazâde'deki girişi:

Gaziler gördiler kim her tarafa kim yüridiler, Mansur ve muzaffer oldılar, geldiler,
Osman Gaziye eyitdiler: "Hanumuz! Elhamdülillah kim kâfir mağlûbdur. Ve ehl-i
islâm galibdür. Çünki senün gibi hanumuz var gayretlü. Şimdiden sonra durmak câyız
degüldür" dediler.[18]

[16] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 108.
[17] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ. Neşrî Tarihi*, c. I , 119.
[18] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman,* 107

Başı böyle olan öykünün sonunun da aynen Âşıkpaşazâde'de anlatıldığı gibi olduğunu söylemekle yetinelim ve burada duralım. Burada örnek olarak Âşıkpaşazâde ile olan ilişkisini aldım ama Neşrî'nin diğer kaynaklara karşı tutumu da bundan farklı değildir. Lehine söylenebilecek belki de tek şey paragraflarına genellikle bir "rivayet ederler ki" formülüyle başlamasıdır.

Neşrî'nin herhangi bir kaynağı anmaksızın yazdığını belirtmiştim. Neşrî'deki bazı pasajlar göz önüne alınınca bunun sadece yazılı kaynaklar için geçerli olduğu düşünülebilir çünkü Neşrî birkaç yerde "sözlü kaynaklarını" belirtmekte ve bazı kişilere göndermede bulunmaktadır. Bunlardan birine yakından bakalım. Bağlam, Yıldırım Bayezid'in Timur karşısında Ankara'da aldığı yenilgidir.

Ve bu vakıatun sıhhatı Bursa naibi Koca Nâib'ten mesmûdur, ki ol zamanda Bayezid
Han'un solaklarından idi, ol vakit kim, Bayezid Han tutuldı, Han'la anda bile imiş ve
Bayezid Han Akşehir'de Allah rahmetine vasıl olacak, dahi bile imiş. Ve dahi andan
sordılar ki Bayezid Han'ı nice saklarlardı. Eytdi 'Timur bir tahtırevan düzdürmüşdi.
Kafes gibi iki at arasında götürürlerdi. Her vakit ki göçerlerdi, kendü önünde
yürüdürdi. Kaçan kim konsalar kendi çadırı önünde kondururdı' didi. Ve ol Koca
Naib sonra Amasya'da Sultan Mehmed zamanında dizdâr oldı. Ve sonra pîr olıcak,
Sultan Murad Han Bursa'ya getürdüp, nâibliğin virdi.[19]

[19] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ. Neşrî Tarihi*, c. I ,355.

Neşrî, burada anlattığı olayın sağlamlığı konusunda okuyucuya güvence veriyor ve inanılırlığını artırmak için isim zikrediyor gibi duruyor. Gerçekten de öyle mi?

ÂŞIKPAŞAZÂDE'NİN İLMİNİN ERDİĞİ: "SANMANUZ KİM YABANDAN YAZDIM"

Neşrî'nin daha kıdemli bir çağdaşı olan Âşıkpaşazâde'nin yazdığı "tevârîh" elimizde olmasaydı aklımıza daha başka bir şey gelmezdi. Âşıkpaşazâde ise kaynaklar konusunda Neşrî neyse tam aksidir. Eserinin hemen başlangıcında, İstanbul'da köşesine çekilmiş otururken kendisine Osmanlıların tarihlerinin sorulması üzerine, Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşı Fakih'in evinde okuduğu bir yazılı kaynağı kullanarak ve kendi bildikleri ve işittiklerini katarak bu kitabını yazdığını belirtir. Bugün "Yahşı Fakih'in kayıp kroniği" diye ünlenen ve Yıldırım Bayezid dönemine kadar Osmanlıların öykülerini anlatan meşhur kroniktir bu. [20] Âşıkpaşazâde, iki kez daha Yahşı Fakih'e açık referans vermektedir. Bunların ikincisinde Çelebi Mehmet'in maiyetinde Rumeli'ne Musa Çelebi ile savaşa giderken nasıl hastalanıp daha ileri gidemediğini anlatır: "Hündkâr dahı devlet ile Bursadan çıkdı. Yüridi, geldi Yurusa çıkdı. Fakîr Geyvede kaldum. Orhan Begün imamı oğlı Yahşı Fakınun evinde hasta oldum. Menâkıb-ı Âl-i Osmanı tâ Yıldırım Han'a imam oğlından nakl ederin".[21]

Başka bir kez de, Kara Abdurrahman'ın Aydos Hisarını nasıl aldığını hikâye ettikten sonra anlatımına ara verir ve "Bu menâkıbı kim fakîr yazdum, vallâhi cemiisine ilmüm erdi. Andan yazdum. Sanmanuz ki yabandan yazdum." der. [22]

[20] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 91.
[21] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 106, 148.
[22] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 114.

Bir yazar olarak okuyucusunun nezdinde kendi güvenirliği ve inanılırlığını sağlama arzusunun Âşıkpaşazâde'de gayet güçlü ve kendisine yemin verdirecek kadar baskın bir duygu olduğu bariz bir şekilde görülüyor. Buradan da Âşıkpaşazâde'nin kendisini sorgulayan bir dinleyici/okuyucu kitlesi karşısında hissettiğini söyleyebiliriz. O kadar ki eserinde ara ara kullandığı "soru-cevap" aracını bazen kendi inanılırlığını sağlama yönünde seferber eder. Neşrî'nin biraz önce gördüğümüz Timur-Bayezid hikâyesini bir de Âşıkpaşazâde'den dinleyelim:

Sual: Ay derviş! Sen hod o cengde bile degül idün. Ya bu mâcerayı kimden nakl
edersin?

Cevab: Bursanun bir nâyıbı var idi. Koca Nâyıb derler idi. O Bayazıd Hanun
solaklarından idi. Ol vaktın kim hanı dutdılar, ol dahı han ile bileydi. Bayazıd Han
kim Ak Şehirde Allah rahmetine varıcak ol dahı bileyidi. Fakîr dahı ona sordum:
'Temür, Bayazıd Hanı nice saklar idi?' Ol eyidür: 'Temür bir taht-ı revan düzdürdi
kafes gibi iki at ortasında. Her vaktın kim göçerler idi, kendü öninde yürüdür idi.
Kaçan konsalar kendü çadırı öninde kondurur idi' dedi. Ol Koca Nâyıb ki derin,
Sultan Mehmede vardı. Sultan Mehmed dahı Amasiyye hisarınun dizdarlığın vermiş
idi. Kaçan kim pir oldı, Sultan Murad anı Bursaya getürdi. Nâyıblığın verdi. Fâkir
kim ondan nakl etdüm, onun hikâyetinün ekserini demedüm. Anun içün kim söz
uzanur.[23]

[23] Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 145.

Durum aslında herhangi bir yorumu gerektirmeyecek denli açık: Neşrî, Âşıkpaşazâde'yi,
örnekleri, günümüzde de görülen bir maharetle, "alıntılamakla" kalmamış, onun kaynaklarına da el koymuştur. Bu hususta gösterdiği dil kıvraklığı, doğrudan Âşıkpaşazâde ile onun kaynağı arasında geçen hikâyeyi Âşıkpaşazâde'nin adını zikretmeksizin anlatmayı becerebilmesi ise cidden ilginçtir! Özneyi ortadan kaldırıp pasif formlar kullanınca o zaman da oluyormuş demek ki.

Bir tarafta kaynağını belirtmekten kaçınan ve hatta onun sözlü kaynaklarını bile sahiplenen Neşrî ile yazdıklarını kendisinin uydurmadığına okuyucusunu ikna etmek için didinen Âşıkpaşazâde'nin; 15. yüzyılın bu iki yazarının sergilediği bu çelişik görüntünün nedenleri hakkında kesin bir şey söylemek güç gözüküyor. Bu tutumlardan hangisinin dönemin (ve de sonraki dönemlerin) normlarına daha yakın olduğunu söylemek de pek kolay değil. Sonuç olarak hem kaynağını belirten hem de hiç sözünü etmeyen Osmanlı kaynaklarıyla karşı karşıyayız. Daha sağlıklı bir yargıya varmak içinse çok daha geniş bir kaynak taraması gerektiren araştırmalar yapılmalıdır. Bununla birlikte Osmanlı tarihçileri arasında daha seyrek rastlanılan tutumun Âşıkpaşazâde'ninki olduğuna dair işaretlerin daha güçlü olduğunu belirli bir güvenle ileri sürebiliriz. Başka pek çok Osmanlı yazarının da kaynaklarını belirtmediğini söylemiştim. O denli belirtmezler ki bugün bu eserlerin modern, kritik edisyonlarını hazırlayan bilim insanlarının başlıca uğraşılarından biri, yayına hazırladıkları metinlerin kaynaklarını saptamak olmuştur! Her halükârda Âşıkpaşazâde'nin tarih anlatma anlayışının, İslâm kültüründeki daha erken bir gelenekle, hadis aktarma geleneği ile ilişkilendirilmesi daha mümkün görünüyor. Çok basitçe söylersek bu gelenekte hadisin kimlerden aktarıldığının belirtilmesinin, şahitler zincirinin sağlam olmasının ve şahitlerin sözüne güvenilir kişilerden (sikka)

olmasının aktarılan hadisin güvenilirliğini kurmak açısından büyük bir önemi vardı. [24] Tarih anlayışı Âşıkpaşazâde ile karşılaştırılamayacak denli gelişkin olan Neşrî ve diğer Osmanlı tarihçilerinin, sonuç bugünkü bilimsel etik anlayışımıza daha aykırı olsa da bu dinî geleneğin gücünü kırdıklarını da ileri sürebiliriz.

FRENGİSTAN'DAN GELEN ŞEKERİN TADI

Osmanlıların kendilerinin "intihal" dediğimiz olgu üzerine neler düşündüklerine geçmeden önce bir adet de 19. yüzyıldan somut örnek vermek isterim. Osmanlı aydını, devlet adamı, tarihçisi ve ünlü şair Abdülhak Hamid'in babası olan Hayrullah Efendi'nin meşhur tarihinden başka bir de Avrupa'yı anlattığı bir "yolculuk kitabı" vardır.[25] Erken bir Osmanlı-Türk milliyetçisi olan Hayrullah Efendi bu kitabın sonunda, "hatime-i kitab"da, Avrupa ülkeleri ve Osmanlı ülkesini karşılaştırır. Yer yer kalkınmacı bir manifesto niteliği taşıyan bu bölüm her açıdan ilginçtir. Kendi milleti için "geri kalmış bir millet" nitelemesinde bulunan Hayrullah Efendi gelecek için yine de umutludur. Bu millet de yerine göre bazen "Türk", bazen de "Osmanlı"dır. "Bu mücahit Osmanlı milleti" ifadesini de kullanır , "Ve senin milletin olan Türkler ve dindaşın bulunan Araplar, kendi namlarını ibka edecek nice nice âsâr-ı nâfiaya muvaffak olmuşlardır. Yine olurlar." da der.[26] İşte bu

[24] R. Stephen Humphreys, Islamic History (Princeton University Pres, Princeton, 1991), 81-87.
[25] Bu eser maalesef çok sorunlu bir şekilde yayımlanmıştır. Yetkin bir biçimde yeniden yayına hazırlanmasında fayda vardır. Bkz. Hayrullah Efendi (Ed.Belkıs Altuniş-Gürsoy), *Avrupa Seyahatnamesi* (T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002). Bu yayının bir eleştirisi için bkz. Y.Hakan Erdem, *Tarih-Lenk*, 69-84.
[26] Hayrullah Efendi, *Avrupa Seyahatnamesi*, 188.

Osmanlı-Türk milliyetçisi Hayrullah Efendi için üzerinde yaşanan vatan da "Türkistan"dır.

Osmanlı ülkelerinden hammadde gitmesi ve Avrupa'da "ilim ve sanat vasıtasıyla" işlenip mamul madde haline gelmesini acı bir dille eleştirirken şöyle der:

Bunlar niçin bizim ülkemizde olamıyor. *Biz hâlâ ne kadar meselâ Frengistan'dan*
gelen şekerin şerbetiyle lezzet-yâb olmak ve düğün ve bayramlarımızda giyinip
kuşandığımız elbise ve tezyinatın kâffesinde Frengistan emtiasına mecbur ve muhtaç
kalmak ârına mı (sic) katlanacağız. Bizim memleketimiz yani Türkistan'ımızda çuha
imaline yarar tiftik ve yapağı mı yoktur. Yoksa akmişe-i nefise nesc ve nakşına
elverişli pamuk, ipek, boya mı husule gelmez. Yahut şeker istihsaline yarar nebatat
mı yetişmez. [27]

Efendi'nin söylemi güçlü ve pasaj bu minval üzerine devam ediyor ama bu kadarı burada kâfi. Bu geri kalmışlık ve sanayileşme söyleminin sadece Osmanlı aydınları arasında değil, Cumhuriyet döneminin önemli bir bölümünde de baskın bir tema olmayı koruduğunu söylemekle yetinelim.

Bu makalenin esas konusuna dönersek; Hayrullah Efendi'nin bu düşünceleri acaba orijinal midir? Tabii ki bir yazar açısından her zaman ilham alma, etkilenme veya kısaca *mimesis* söz konusudur; *mimesis* ve intihal arasındaki çizginin de her zaman çok kalın olmadığı malumdur ama bu pasajı ilk okuduğumda hemen düşündüğüm şey "ama bu ifadeler çok tanıdık" oldu. Gerçekten de Hayrullah

[27] Hayrullah Efendi, *Avrupa Seyahatnamesi*, 187.

Efendi'nin eserini kaleme almasından 24 yıl önce, 1840'ta *Avrupa Risalesi* adıyla bir kitapçık yayımlayan ve Frenkçe tavırları yüzünden çağdaşlarından işitmediği söz kalmayan Mustafa Sâmi Efendi'de şöyle iğneli bir ifade vardır:

Binâberin Avrupalıların dest-gâh-ı hüner ü marifetlerinde hâsıl olan şekerin baklava
ve hoşâbı bize hoş gelip îyd ü sûrgâhda kadife ve çuhaları kıyâfet ve endâmımıza
doğrusu ne alâ yaraşır.[28]

İtalikle dizdiğim yerde Hayrullah Efendi'nin Sâmi Efendi'ye ne kadar yaslandığı açık, Avrupa'dan şeker ve kumaş geliyor ve hoşumuza gidiyor, sonrası bir ayrıntılandırmadan ibaret. Hayrullah Efendi'nin, Sâmi Efendi'yi anmadığını söylemeye gerek yok. Tabii ki Hayrullah Efendi'nin etkilenme yollarını tam olarak bilemeyebiliriz. Ola ki, Sâmi Efendi'nin risalesini okuyan birilerinden sözel olarak bir etkilenmesi olmuş olsun. Fakat pek sanmıyorum. Gerek Hayrullah Efendi'nin metnindeki bazı başka pasajlardan gerekse Sâmi Efendi'nin "îyd ü sûrgâh" ifadesini "düğün ve bayramlarımızda" şeklinde Türkçeleştirmesinden çıkarsıyorum ki Sâmi'nin metnine doğrudan ulaşımı olmuştur.

Sâmi Efendi'nin tek etkilediği kişinin Hayrullah Efendi olmadığı da anlaşılıyor. Sâmi'nin risalesini yayına hazırlayan M.Fatih Andı'nın aktarımıyla, ünlü edebiyatçı ve edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ilintili bir değerlendirmesiyle bu bahsi kapatayım:

Onun [Sâmi]Londra için yazdığı şeyler ile, Namık Kemal'in aradan o kadar sene

[28] Mustafa Sâmi Efendi (Ed. M.Fatih Andı), *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri. Mustafa Sâmi Efendi ve Avrupa Risalesi* (Kitabevi, İstanbul, 2002), 49.

geçtikten sonra bu şehir için yazdıkları, üslûp meselesinin dışında bir bakışla

karşılaştırılırsa, büyük muharririn bu isimsiz adama neler borçlu olduğu anlaşılır.

Denebilir ki bazı noktalarda Namık Kemal, Sami Efendi'yi genişletmekle iktifa eder.

Bu, hatta cümlenin yapı şeklinde bile görülür.[29]

"GAYRİ ŞAİRLERÜN Şİ'RİN KENDÜYE İSNAD ETMEK"

Bu aşamada artık Osmanlıların intihal hakkındaki görüşlerine geçebiliriz. İntihalin, "*plagiarizm*"in tam karşılığı olup olmadığı tabii ki tartışmaya açıktır ama "metinsel çalıntı", "bilimsel hırsızlık" veya "akademik çalıntı" kavramlarını karşılamak için bugün hâlâ bu sözcüğü kullanıyoruz. Peki, Osmanlılar için ne intihaldi, neye intihal denirdi dahası hangi sözlerin intihale mazhar olacak kadar değerli olduğu düşünülürdü? Ortada bir Osmanlıca sözcük olduğuna göre yapılacak ilk iş bir Osmanlıca sözlüğe bakmak olmalıdır. Ben de öyle yapıyorum ve Meninski'nin 1680 tarihli sözlüğüne gidiyorum. Bilindiği üzere bu anıtsal eser bir dil içi sözlük niteliği de taşıdığı için Osmanlıca sözcüklerin başka dillerdeki karşılıklarının yanı sıra Osmanlıca olarak açıklamasını da vermektedir. Meninski, "intihal" sözcüğünü, "Dava e[tmek] gayrı şairlerin şi'rin kendüye isnad e[tmek]. İntisab e[tmek]" (*falso arrogare sibi quid alienum*) olarak açıklıyor. [30]

[29] Mustafa Sâmi Efendi (Ed. M.Fatih Andı), *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri. Mustafa Sâmi Efendi ve Avrupa Risalesi*, 23.

[30] Fransciscus à Mesgnien Meninski (Ed. Stanislaw Stachowsky ve Mehmet Ölmez), *Thesaurus. Linguarum Orientalium. Turcicae-*

Şimdi de çok daha eski bir kaynağa gidelim. Meninski'nin önsözünde kullandığını belirttiği başka bir anıtsal sözlüğe, Muslihuddin Mustafa'nın 1545 yılında bitirdiği meşhur Arapça-Türkçe *Ahterî-i Kebir*'e bakalım. Kelimesi kelimesine aynı açıklamayı görüyoruz: "(İntihal) Dava itmek ve gayrı şairlerin şi'rin kendüye isnad itmek ve intisab itmek".[31] Demek ki 1545 gibi erken bir tarihte intihalin, bir iddiada bulunmak, başkasının şiirini sahiplenmek ve de ayrıca bir yere kapılanmak, aidiyet iddiasında bulunmak gibi anlamları varmış. Aslında, bu kadarı bile önümüzde bazı ufuklar açmaya yeterli ve "intihal" in bugün kullandığımız geniş anlamını kazanmadan önce edebiyatta ve edebiyatta da özel olarak şiirde kullanılan bir kavram olduğunu söylüyor bize, fakat daha yakın döneme ait birkaç kaynağa daha başvuralım.

Eserlerini 19. yüzyılın ilk yarısında veren Bianchi, Fransızca-Türkçe sözlüğünde "*plagiaire*"in karşılığı olarak "aherin telifini benimdir deyü iddia eden" açıklamasını vermiş. Kısaca "müntahil" de var. "*Plagiat*" ise "intihal" ve daha az kullanılan "tenahhül" ile karşılanmış. [32] 19. yüzyılın ünlü İngiliz lügatçisi ve aynı zamanda Osmanlı Encümen-i Dâniş'inin de üyesi olan James Redhouse da intihal için şu anlamları veriyor: "1. *A claiming as one's own what really belongs to another; especially, a plagiarizing of another's composition. 2. A claiming to belong to any family, tribe or sect.*"[33] 19. yüzyılın bir diğer ünlü lügatçisi olan Şemseddin

Arabicae- Persicae. Lexicon. Turcico- Arabico- Persicum, c. I (Simurg, İstanbul, 2000), 439.

[31] Muslihuddin Mustafa (Ed. Mehmed Seyid), *Ahterî-i Kebir* (Tıbaat-ı Sultaniye, İstanbul, 1263- 1847), 51.

[32] T.X. Bianchi, *Dictionnaire Français- Turc*, c. II (Dondey-Dupré, Paris, 1846), 684.

[33] Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon* (A.H. Boyajiyan, İstanbul, 1890), 209.

Sami ise intihal için yalnızca tanım yapmakla kalmıyor iki adet de kullanımı için örnek veriyor: "Diğerinin şiirini veya bir sözünü benimseme: İntihal edebiyat âleminde sirkatdir; intihal etdiği âsar ile tefahür ediyor."[34] Burada, 19. yüzyıla gelindiğinde intihalin kapsamının biraz daha farklı sunulduğunu, biraz daha genişletildiğini belirtelim çünkü Redhouse şiir yerine düzyazıdan bahsetmiş ve intihali birinin kompozisyonundan aşırmak olarak tanımlamış, Şemseddin Sami sadece şiir değil sözün de aşırılabileceğini söylüyor. Bianchi ise şiir- düz yazı ayırmaksızın kapsayıcı bir biçimde "telif" sözcüğünü kullanıyor.

Her halükârda, Osmanlı kültüründe intihal konusundaki asıl hassasiyetin ve haberdar oluşun şiir alanında olduğunu, kızılca kıyametin de bu cephede koptuğunu, şairlerin birbirlerini hırsızlıkla, yaratıcı olmamakla, kopyacılıkla, hırsızlığı kılıfına uydurmakla kıyasıya suçladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yazımın başında şiir dışındaki yazın alanlarından örnekler verdim ve yazarların eserlerini sahiplenmek ve muhtemel intihallere karşı korumak hususundaki gayretlerinden bahsettim fakat şiir dışındaki bir alanda bir yazarın diğerini açıkça intihalle suçladığı bir örneğe rastlamadığımı da belirtmeliyim. Sanatlı söz söylemenin son derece önemli olduğu, yaratıcılığın, orijinalitenin büyük saygı uyandırdığı, şairim diyenlerin kimsenin duyup işitmediği sözler bulup söylemeye gayret ettiği, dahası bu çabanın kolaylıkla şöhrete ve maddiyata dönüşebildiği şiir ve hayal dünyasında intihal konusu büyük bir mesele edilmiştir. Asıl şaşırtıcı olanın ise Osmanlı edebiyatçılarının intihalin çok zengin bir taksonomisini yapmış ve çok gelişkin bir intihal jargonu yaratmış olmaları, sözcüklerin, imgelemin, düşüncelerin, buluşların aynen veya

[34] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî* (İkdam, İstanbul, 1317- 1899-1900), c.I, 171.

anlamca aşırılması için değişik terimler kullanmaları olduğunu söylemeliyim. Bu bağlamda, Sayın Hayri K. Yetik'in toparlayıcı bir çalışma olan denemesini de hemen zikretmek isterim.[35]

Gerçekten de burada "*intihal*"in yanı sıra "*igare*"nin, "*ilmam*"ın, "*mesh*"in, "*selh*"in, "*nakl*"in de söz konusu olduğu, üstelik bunların söz sanatları sırasına geçtiği, bazı çalıntıların rahatlıkla "*iktibas*" (alıntı) ve "*tevarüd*" (içe doğuş) kalıplarına dökülerek geçiştirilmeye çalışıldığı ama etik çıtanın da yüksek olması hasebiyle pabucun o oranda pahalı olduğu, özgün olmayan şaire hemen "hâyide-gû" (bayat, bayağı söz söyleyen)[36] yaftasının yapıştırıldığı, kendine mahsus kuralları olan bir dünya ile karşı karşıyayız.

Buradaki kritik önemi haiz sözcüklerden "igare", diğer anlamlarının yanı sıra akın yapma, yağmalama demek.[37] 15. yüzyılın önemli lügatçilerinden Abdülmecid b. Abdüllatif b. Ferişte'nin hazırladığı *Kur'an* sözlüğünde pek arı bir Türkçe ile "il urmak" olarak geçiyor.[38] Tabii ki intihal bağlamında yağmalanan veya vurulan "il" değil metinler! Bir metnin biçimsel olarak, aynen yağmalanması anlamında kullanılıyor. "İlmam" ise bir şeye yaklaşmak ve aynı zamanda affedilebilir kategorisinden küçük günahlar işlemek[39] anlamına geliyor ki ben, bu ikinci anlamının kastedildiğini sanıyorum. Yetik'in altını çizdiği gibi şeklen veya aynen değil bir düşüncenin anlamsal olarak aktarımını belirtmek için kullanılıyor.[40]

[35] Hayri K. Yetik, *Edebiyatta Çalıntı* (İnkilâp, İstanbul, 2005), 8-9, 29. Ayrıca, bkz. , 243-280.
[36] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Aydın Kitabevi, Ankara, 1990), 412.
[37] Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*,147.
[38] Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü. Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-u İlâhî* (Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993), 123.
[39] Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, 189.
[40] Hayri K. Yetik, *Edebiyatta Çalıntı*, 31.

Günümüzde de usta intihalcilerin biçimsel bir aktarımdan ziyade anlamsal aktarım yöntemini seçmeleri yani bir düşünceyi kendi kelimelerini kullanarak sahiplenmeleri olgusunu dikkate aldığımızda "ilmam"ın ne kadar önemli bir kavram olduğu kendiliğinden ortaya çıkıyor. "Selh"in de aslında benzer bir manası var. Asıl anlamı yüzmek, derisini soymak ama bir plagiarizm yöntemi olarak kullanılıyor. Redhouse, "*A plagiarist's changing each word in a poem while preserving the original sense*"[41] diyor ki anlamı korunan ama başka kelimelerle yazılan bir metnin gerçekten de derisi yüzülmüş olur.

"*Mesh*" ise tam yeteneksiz intihalcilerin işi, biçimi değiştirmeye kalkıyor ama ortaya berbat bir şey çıkıyor! Şemseddin Sami, "Şeklini değişdirüb çirkin ve bed bir şekil ve kalıba sokma" diyor. Verdiği örnek de çarpıcı: "Cenab-ı Hak onları maymun suretine *mesh* etdi".[42] Redhouse da *mesh*'in metamorfoz anlamına geldiğini ve bir plagiarizm biçimi olduğunu söyledikten sonra fiil olarak bir insanı hayvana dönüştürmeyi anlatmak için kullanıldığını söylüyor.[43] Osmanlıların gözünde en affedilmez intihal türü de mesh olmuş olsa gerek.

Kendimi yinelemek pahasına; asıl önemli olanın Erken Modern Dönem'in başlarından itibaren Osmanlı kültüründe şiir ve şiirin özgünlüğü konusunda, dolayısıyla da intihal konusunda geliştirilen duyarlılık ve bilinç düzeyi yüksekliği olduğunu bir kez daha vurgulayayım. Yetik, "anlamsal aktarımı" tartışırken 18. asır şairlerinden Sümbülzâde Vehbi'nin ünlü kıtasını alıntılamış ama bu bağlamda söz konusu kıtayı Yetik'in yorumlarıyla birlikte bir kez daha alıntılamakta yarar var:

[41] Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, 1071.
[42] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, c. II, 1342.
[43] Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, 1852.

Divan edebiyatında anlam veya imge ya da düşünce çalmak… Bu bir hırsızlık biçimi
sayılmış olmalı ki Sümbülzade'den de yakınma görüyoruz:

> Kudemânın bulup âsârını gencine misâl
> Etdiler cümle harâmi gibi yağma-yı sühan
> Selh ü ilmam ü tevarüd diye sonra çalışır
> Ayıbını setre nice düzd-i tuvana-yi sühan

Şair, yakındığı kişilerin eski şairlerin şiirlerini yağma edip, hırsızlıklarını da tevarüdle
(içedoğma) örtbas etmeye çalıştığını dile getiriyor. Sümbülzade'den şunu da
öğrenmiş oluyoruz bu arada: Demek ki çalıntı da düşünce aşırma da yeni değil ve hoş
görülebilir yaygın bir davranış sayılmamış zamanında."[44]

Yağma-yı sühan "söz yağması" demek. Bu yağmayı yapan haramilere de genelde "düzd-i sühan" yani "söz hırsızı" diyor Osmanlılar. Plagiarizmi anlatmak için gayet faydalı bir betimleme. Vehbi, burada söz hırsızlarının "tuvana" (gürbüz) olduğunu söylemekle hırsızların cesaretine vurgu yapıyor ama bu hırsızlığı yapanların gençliğini, dolayısıyla da hazine ayârında eser bırakan eskiler karşısındaki toyluğunu da ima ediyor gibi. Sonuçta küçümseme de intihalle baş etmek için bir yoldur.

Yetik'in yorumlarına da büyük oranda katılıyorum. Sümbülzâde'nin intihal ve türevleri hakkında ne düşündüğü ortada, "ayıp" diyor. Öte yandan yine bu dörtlükten çıkarsıyoruz ki şairler arasında bu intihal türevlerini söz sanatları kategorisinde saymak gibi bir başka damar daha var.

[44] Hayri K. Yetik, *Edebiyatta Çalıntı*, 31.

Yoksa intihallerini selh ile, ilmam ile tevarüd ile kapamaya çalışmazlardı. Dolayısıyla intihali ayıp sayan bir görüş ve söz sanatları kategorisine sokarak meşrulaştırmaya çalışan diğer bir yaklaşım olmak üzere iki ayrı eğilimden bahsedebiliriz. Sadece Sümbülzâde'nin bu dizelerinden değil, özellikle "selh" ve "ilmam" gibi "söz sanatlarının" Osmanlı kültüründe zaman içinde intihal türevleri olarak teşhis ve tescil edilmesi olgusundan yola çıkarak bu çekişmenin tarihî galibinin intihal karşıtları olduğunu söyleyebiliriz.

BILIMSEL DÜRÜSTLÜK VE YAZARLIĞA TARIHSEL BIR BAKIŞ

Gürol Irzık
Sabancı Üniversitesi

Giriş

Bilim dendiğinde akla ilk gelen, bilimsel yöntem ve bu yöntemle üretilip makale ve kitaplarda vücüt bulan bilimsel bilgi oluyor. Ancak, bilimsel yöntemle bilginin üretiliş ve yayınlanma sürecini düzenleyen bir dizi etik ilke, değer ve norm da en az bilimsel bilgi ve yöntem kadar bilime karakterini veren şeyler. Başka bir deyişle, bilim etiği de bilimin ne olduğunu bilimin bilişsel içeriği ve yöntemi kadar belirliyor. Bilimin, biri yöntemsel diğeri etik içiçe geçmiş iki boyutu, bilimsel bilginin güvenilirliğini sağlayan en önemli unsurlar. Yazımda bu iki unsurun ne zaman ve hangi tarihi şartlar altında bir araya geldiğinden sözedeceğim.

Bilim etiği dediğimizde, dürüstlük ve açıklık gibi değerlerden insana ve çevreye zarar vermeme gibi norm ve kurallara uzanan geniş bir yelpazeyi kastediyoruz. Ben burada bilim etiğinin tarihsel açıdan sadece bir bölümünü, açıklık, denetlenebilirlik ve bilimsel dürüstlüğü ele alacağım. Bilimsel hipotez, kuram ve veriler ilkece herkese açıktır, konuya hakim herkes tarafından denetlenebilir. Bilimsel dürüstlük bilimsel veri ve bulguların çarpıtılmadan yayınlanması, başka araştırmacıların çalışmalarından yararlanırken haklarının teslim edilmesi gibi ilkeleri kapsıyor, dolayısıyla da aşırmacılık (intihal), sahtekarlık ve uydurmacılığın zıddını ifade ediyor. Aşırmacılık, başkasının emek ve çabasına bir saygısızlık ve haksızlık iken, sahtekarlık ve uydurmacılık sadece etik dışı değil, aynı zamanda bilimsel bilgi üretiminin güvenilirliğini de zedeleyen davranış biçimleri.

Bilimsel araştırmanın yöntemsel boyutu ile açıklığın, denetlenebilirliğin ve bilimsel dürüstlüğün sıkı sıkıya ilişkili hale gelmesini tarihsel açıdan ele almak bizi bir yandan 16. ve 17. yüzyıldaki büyük bilimsel devrime, diğer yandan da matbaanın icadı, fikri mülkiyet ve modern yazarlık anlayışının ortaya çıkışı gibi toplumsal ve düşünsel değişimlere götürüyor.

Bilimsel Devrim, Deneysel Yöntem ve Bilimsel Dürüstlük

Modern bilimin, 16. ve 17. yüzyılda "Bilimsel Devrim" olarak nitelendirilen bir dizi muazzam dönüşümle ortaya çıktığı biliniyor. Bilim tarihçileri, Aristotelesçi dünya-merkezli, sonlu ve teleolojik bir evren tasavvurunun yerine mekanist, amaçsız ve sonsuz bir evren anlayışının geçmesini, doğanın esas olarak matematiğin diliyle yazılmış olduğu düşüncesini, deneysel yöntemin kesin ve mutlak olmasa da güvenilir bilgi üretiminin temeli haline gelmesini ve buna paralel olarak yepyeni deney pratik ve aletlerinin ortaya çıkmasını bu dönüşümün en önemli öğeleri olarak betimliyor.[1]

Bilimsel dürüstlük, açıklık, denetlenebilirlik gibi etik ilke ve değerlerin bilimsel faaliyete içkin hale gelmesinde modern deney anlayışı, o zamanki terimle söylersek "deneysel felsefenin" kuruluşu en önemli rolü oynuyor. Deney veri ve bulgularının tahrif edilmesi ya da tamamen uydurulmasına, yani uydurmacılığa ve sahtekarlığa karşı normlar bilim pratiğinin bu dönemde asli bir parçası oluyor; zira, deneycilerin bilimsel dürüstlük, "centilmence tavır" sergilemeden bu yepyeni bilgi üretme tarzını bilim camiası ve entellektüel kitleye kabul ettirmeleri mümkün görünmüyor. Doğanın gizlerini, görünür fenomenlerin altında yatan gerçek mekanizmaları ancak ve ancak doğayı zorlayarak, yapay olarak oluşturulmuş ideal koşullar altında, yani deneyle keşfedebileceğimizi vaaz eden yeni yöntemin, eski bilgi üretim yarzının (yani, *a priori* muhakeme, pasif gözlem, "Aristoteles dedi ki", "Hipokrat der ki" gibi otoriteteye başvurmanın) yerine geçmesi için bazı muhtemel itirazların da bertaraf edilmesi gerekiyor. Bunun için çok etkili bir stratejinin kullanımını deneysel yöntemin babası sayılan ve deneysel çalışmalarıyla İngiliz Kraliyet Akademisine seçilen Robert Boyle'da görüyoruz. Boyle deneylerini

1 Jacob (1999); Ronan (2003, 7. ve 8. Bölüm); Westfall (2008).

sözüne güvenilir "centilmenlerden" oluşan entellektüel bir kitle önünde, açık olarak yapıyor. Böylece olan biteni açıkça herkesin görmesini sağladığı gibi, deneyi başkalarının denetimine açmış oluyor. "İşte siz de kendi gözlerinizle gördünüz; isteyen aynı deneyi istediği yerde, aynı koşulları yaratmak koşuluyla yapabilir, bunu yaptığı takdirde aynı sonucu elde edecektir" mesajını veriyor.[2] Böylece, açıklık, denetlenebilirlik gibi değerler bilimin asli bir unsuru haline geliyor. Boyle, deney sonuçlarını duyurma sürecinde, sahtekarlık ve uydurmacılığın, yerleştirmeye çalıştığı yeni yöntemin kabul görmesine ne kadar yıkıcı bir etki yapacağının farkında. Dahası, bunun kendi bilimsel kimliği ve itibarı için de ne kadar zararlı olacağının de bilincinde. Bu tabii, sadece Boyle için değil, tüm deneyciler için geçerli bir durum. O nedenledir ki açıklık, denetlenebilirlik bilimsel dürüstlük modern bilimin doğuşundan itibaren bilimsel yöntemin ayrılmaz bir parçası oluyor.

Bilimsel dürüstlük ile güven arasında yakın bir ilişki var. Bilim güven üzerine kuruluyor. Genelde, bilim camiası aksine bir kuşku olmadıkça, yapılan bir deneyin sonuçlarına güvenir. Zaten, bilim camiasının çok büyük bir kısmı yapılan bir deneyi tekrarlayacak durumda olmadığından meslektaşının dürüstlüğüne güvenmek durumundadır. O sonuçları alır, üzerine yeni şeyler katar. Aksi halde bilimsel bilgi üretimi çok verimsiz olurdu. Deney verilerinin çarpıtılması ya da uydurulmasının bu güven ortamını zedeleyeceği ve bilimsel gelişmeye sekte vuracağı aşikar.[3]

2 Bu konuyu Boyle ile Hobbes arasındaki kavga bağlamında ele alan çok çarpıcı bir çalışma için bkz. Shapin ve Schaffer (1985).

3 Bilimde güven konusuna tarihsel açıdan yaklaşan önemli bir çalışma için bkz. Shapin (1994).

Bilimsel dürüstlükle bağdaşmayan davranışlar sahtekarlık ve uydurmacılıktan ibaret değil kuşkusuz. Aşırmacılık da diğerleri kadar dürüstlükle çelişen bir davranış biçimi. Bilimsel devrim sırasında bilim insanlarının en çok şikayet ettikleri, onları en çok uğraştıran meselelerden biri de bu. Bu dönemde aşırmacılık daha çok, birinin elyazmalarının başkası tarafından çalınarak yayınlanması, korsan kitap basımı, başkasına ait bir eserden o yazarın ismi hiç zikredilmeden sayfalarca kopya çekilmesi biçiminde tezhür ediyor. Doğallıkla, aşırmacılık meselesi, yazarlık, ödül ve itibar kavramlarıyla sıkı sıkıya ilgili. Şimdi bu ilişkilerden sözetmek istiyorum.

Aşırmacılık, Edebi Yazarlık, ve Telif Hakları

Aşırmacılığın gayri ahlaki bir davranış olarak şikayet konusu olması çok eskilere, antik Roma dönemine kadar uzanıyor. Bu dönemde aşırmacılık, birinin şöhretinin bir başkası tarafından çalınması, alınıp kaçırılması, sahiplenilmesi olarak anlaşılıyor.[4] Bu bir kaç bakımdan önemli. Birincisi, çalınan şeyin para ya da mal gibi elle tutulur bir şey değil, soyut, sembolik olduğunu gösteriyor; ikincisi, aşırmacılığın nesnesinin, yüksek bir değer taşıdığı ve yazarına şan, şöhret, itibar kazandırdığı anlamına geliyor; ve son olarak aşırmacılığın bir eser ile o eserin gerçek sahibinin arasındaki bağı koparması demek oluyor.[5] Aşırmacılık açıktır ki aşırana haksız bir kazanç sağlıyor.[6] Tüm bunlar, aşırmacılığın (hukukun değil de) etiğin konusu olarak görüldüğüne işaret ediyor. Aşırmacılık özünde dürüstlükle bağdaşmayan, gayri-ahlaki bir eylem.

4 McSherry (2003, s. 232); Tekinalp (2008, s. 77) ve orada zikredilen literatür.

5 McSherry (2003, s. 232)

6 Aşırmacılığı haksız kazanç ve ticaret ahlakıyla ilişkilendiren bir çalışma için bkz. Erzan (2011).

Aşırmacılık sözcüğünün İngilizcesi, Latince *plagiarius*'tan türetilmiş olan "plagiarism" terimi İngilizce sözlüklere epey geç bir tarihte, ilk kez 1601 yılında giriyor ve "edebi hırsızlık" olarak tanımlanıyor.[7] Öte yandan, her ne kadar aşırmacılığın kötü ünü çok eskilere dayansa da, gerek edebiyatta gerekse diğer sanatlarda Orta Çağ boyunca, hatta 18. yüzyıla kadar bir başkasının eserini cömertce alıp kullanma pratiği çok yaygın ve pek de yadırganmıyor. Örneğin, Shakespeare'in oyunlarının konularını başkalarından aldığı, hatta kimi tiratları tarihe geçmiş konuşmalardan ve başka yazarlardan olduğu gibi aldığı biliniyor.[8]

Peki ama bu pratik nasıl oluyor da yaygın kabul görüyor, zaman zaman şikayet konusu olsa da yüzyıllar boyunca pek de ciddi bir direnç görmeden sürebiliyor? Bunun yanıtı o zamana kadar egemen olmuş olan yazarlık anlayışında: edebi yazar, özgür ve özgün yaratıcıdan çok, önceden belirlenmiş bir dizi kuralı öğrenip onu uygulayan zanaatçı olarak görülüyor. Makbul olan, büyük ustaların eserlerine mümkün mertebe benzer şeyler ortaya koymak, onları taklit ya da adapte etmek.[9] Yazarlık, bireysel yaratıcı bir faaliyet olarak görülmüyor, daha çok varolan geleneği sürdürmek demek. Hatta, özgün olma çabası bir kibir ve küstahlık sayılıyor. Eskaza ortaya özgün bir şey çıkarsa bu yazarın dışındaki bir kaynağa, ilahi ilhama atfediliyor. Dolayısıyla, yazarlık ya bir zanaat ya da ilahi bir ilhamla dışavurum olarak görülüyor. Ortaçağ'da belli ölçülerde bilimsel faaliyet için de özgünlüğün zorunlu koşul olmadığı söylenebilir. Doğayı anlama çabası, insanın kendi içinden kaynaklanan yaratıcı bir iş olmaktan çok, geleneğin çözemediği problemleri yine geleneğin içinde kalarak çözme faaliyeti olarak tezahür ediyor.

7 Lynch http://www.writing-world.com/rights/lynch.shtml
8 Lynch, a.g.e.
9 Boyle (1996, s. 53-54).

Yukarıda kabaca özetlediğim edebi yazarlık anlayışı, Batı'daki bilimsel devrim, matbaanın icadı, telif haklarının ortaya çıkışı gibi bir dizi tarihsel olay sonucunda, 18. yüzyılda kökten değişikliğe uğruyor. Yazarlık, özgün ve bireysel bir yaratıcılık olarak görülmeye başlıyor ve yazar ile eser arasındaki ilişki, bir mülkiyet ilişkisi olarak tescil ediliyor. Başka bir deyişle, sözcüklerden oluşan metinler 18. yüzyılda telif hakları bağlamında mülkiyet nesnesi (dolayısıyla hukukun konusu) haline geliyor. Bu süreçte rol oynayan bazı temel etkenler şöyle özetlenebilir:

Bilimsel Devrim:

Özgünlüğün, yeniliğin, yaratıcılığın modern edebi yazarlığın temeli haline gelmesinde bilimsel devrim önemli bir rol oynuyor.[10] Bilimsel devrim Batı bilimine egemen olan Aristotelesçi gelenekle tüm bağlarını kopardığı için kelimenin tam anlamıyla bir devrimdi. Kopernik, Galile, Kepler, Newton gibi devler, her ne kadar "devrim" sözcüğünü kullanmasalar da yaptıkları buluşların gerçekten yeni olduğunun ve ne anlama geldiğinin farkındaydılar. Bunun için yazdıkları kitapların başlıklarına bir göz atmak yeterli: Kepler'in 1609 yılında yayınladığı kitabının adı *Yeni Gökbilimi*; Galile'nin 1638'de yayınladığı son kitabının adı *İki Yeni Bilim*, William Gilbert da mıknatıs üzerine yazdığı kitabına *Mıknatıs Üzerine, Birçok Akıl Yürütme ve deneyle Kanıtlanmış Yeni bir Fizyoloji* adını vermiş. Modern tıbbın kurucularından William Harvey'nin 1618'de kan dolaşımını keşfinin önemi daha 1637 yılında anlaşılmıştı. Roma'da bir rahip ve bilim adamı olan Rafaello Magiotti, Galile'ye ve diğer arkadaşlarına yazdığı bir mektupta, Harvey'nin buluşunun bütün tıp bilimini alt üst edecek bir buluş olduğunu yazıyordu.[11] Tüm bu nitelemeler, yeniliğin, daha önce söylenmemiş bir şey söylemenin, yani, özgünlüğün

10 Johns (2003).
11 Cohen (1985, s. 80-85).

bilimsel faaliyete, o zamanki adıyla söylersek doğa felsefesi uğraşısına içkin hale gelmekte olduğunun kanıtları.

Bir başka kanıt da bu dönemde sık sık karşılaştığımız öncelik kavgaları: Newton ile Leibniz arasındaki yüksek matematiğin icadına; Huygens ile Hooke arasındaki saat yapımında kullanılan bir yay düzeneğinin icadına ilişkin kavgalar en bilinen örnekler.[12] Bu kavgaların nedeni açık: Doğaya ait bir keşfi ilk kez yapmış olmanın sağlayacağı tanınma ve itibara sahip olma dürtüsü; bilim camiası özgün bir buluşun sağlayacağı tanınma ve itibarı bilimdeki en büyük ödül olarak görüyor.[13]

Bilimsel devrimle beraber özgünlüğün bilimsel faaliyet için olmazsa olmaz bir koşul haline gelmesi, edebi metinler için de özgünlüğün şart olmasına zemin teşkil ediyor.[14]

Matbaa devrimi ile Yeni Mülkiyet Anlayışı:

Matbaanın icadından önce kitaplar el yazmaları formundaydı ve daha çok manastır, kilise gibi dini kurumlarda çoğaltılıyordu. Kopyalama işlemi zahmetli bir işti ve haliyle kopya sayısı çok sınırlıydı. Yine sayıları çok sınırlı olan okur-yazar kişiler tarafından okunabiliyordu. Matbaa devrimi tüm bunları değiştirdi. Nispeten ucuza, çok sayıda ve farklı türde kitabın basılması okur-yazar oranını yükseltti. Zaman içinde kitap ticareti karlı bir iş olmaya başladı ve doğal olarak da mülkiyet meselesini öne çıkardı. Aynı dönemde, 17. yüzyılın ünlü felsefecilerinden John Locke yeni bir mülkiyet anlayışı geliştirdi; bir insanın kendi emeğini katarak oluşturduğu ürün o kişinindir diyordu. Locke'un esas olarak maddi nesneler için ortaya attığı bu görüşü fikri ürünlere de teşmil edildi:

12 Johns (1998, s. 522-531).
13 Merton (1973, 13. ve 14. bölüm).
14 Johns (2003, s. 83).

kitabın telif hakkı da ona emek vererek üreten yazara ait olmalıydı.[15]

Öte yandan, metinlerin fikirlerden oluşması, fikirlerin de insanlığın ortak malı olarak etrafta sürekli dolaşımda olması, onların mülkiyet nesnesi olabileceği anlayışı ile çelişiyordu. Bu çelişki, fikir ile fikrin özgün ifadesi arasında yapılan ayrımla çözüldü. Fikirler kamu malı olabilirdi ama bir fikrin özgün ifadesi sadece ve sadece yazarına aitti. Fikir ile fikrin özgün ifadesi arasındaki bu ayrım telif yasaları için hayati önem taşıyordu. Bu sayede fikir değilse de fikrin ifadesi mülkiyet nesnesi olabildi.[16] Böylece yazar, hukuken, özgün ve biricik nitelikte eser veren bir yaratıcı olarak tanımlanmış oluyordu. Yarattığı eserin, onun ya da yayınlayanın izni olmadan çoğaltılması, dağıtılması, ya da bir başkası tarafından çalınarak sahiplenilmesi hukuki açıdan suç haline geliyordu.

Bilimsel Yazarlık ve Bilim Akademilerinin İşlevleri

Öte yandan, her ne kadar özgünlük hem bilimsel yazarlık hem de edebi yazarlık için zorunlu bir koşul olsa da ikisi arasında önemli bir fark var. Edebiyat için özgünlük edebiyat eserine konu olan fikirden çok, o fikrin ifadesinde, anlatımında. Oysa, bilim için daha önemli olan fikri buluşun özgünlüğü.[17] Bu buluş ("elektromanyetik alan" gibi) bir kavram da olabilir, bir doğa yasası da, doğadaki bir cismin bazı özellikleri de (örneğin, süperiletkenlik). Telif yasalarının yürürlüğe girmesiyle, buluşunu yayınlayan bilim insanı da tıpkı edebi bir yazar gibi telif

15 Chartier (2003, s. 17).
16 Boyle (1996, s. 51-58).
17 Doğa ve yaşam bilimleri için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Toplum ve insan bilimlerde durum daha farklı görünüyor. Bu alanlarda fikrin ifadesi de fikir kadar önemli. Bu yazının kapsamının sadece doğa ve yaşam bilimleri ile sınırlı olduğunun altını çizmeliyim.

haklarından yararlanabiliyordu kuşkusuz. Ama buluşun asıl getirisi telif haklarından elde edilen gelir değil, buluşun büyüklüğü ile doğru olantılı olan itibar ve tanınma. Bu konudaki çalışmalarıyla tanınan Roger Chartier'e göre, 17. yüzyıl bilim insanlarının yazar kimliklerini kitap ticaretinden mümkün mertebe uzak tutmaya özen gösteren "gönülsüz yazarlar" olduğunu bile söylemek mümkün; böylece, diyor Chartier, bilim insanları para işleriyle bir alakaları olmadığını göstererek bilimsel iddialarının inanılırlığını güvence altına almaya çalışıyorlardı.[18]

Bu durumda, bilim insanları için telif hakları yasalarının esas işlevi yayın gelirini güvence altına almaktan çok yayında ortaya konan buluşun kendilerine ait olduğunun tescil edilmesi olsa gerek; ki buluşun sağlayacağı manevi ödülden mahrum kalmasınlar. Buluşlarını kıskançlıkla korumaya çalışmaları, bir an önce tescil ettirmeye çalışmalarının nedeni bu. 17. yüzyılda kurulan İngiliz Kraliyet Akademisi gibi bilim akademilerinin faaliyetleri bu bakımdan çok işlevseldiler. Bu kurumlar bilim insanlarına bilimsel topluluklar önünde konuşma yapma, çıkardıkları dergilerde makalelerini basma imkanı vererek, onların buluşlarını tescil etmelerini sağlıyordu. Bibliyografya hazırlayarak, envanter tutarak kimin neyi yazdığını düzenli ve titiz bir biçimde kayda geçiriyor, bir öncelik tartışması çıktığında bunlardan yararlanıyordu. Akademilerin bu tür faaliyetleri aynı zamanda fikri buluşların çalınmasına karşı bir etkili bir koruma da sağlıyordu. Yine de 17. ve 18. yüzyılda aşırmacılık vakalarının ve suçlamalarının pek de nadir olmadığını görüyoruz; bir kaç örnek vermek gerekirse, Walter Warner, Harvey'i, Hooke Newton'ı, Flamsteed Hooke'u, Aubrey Boyle'u kendi fikir ve buluşlarını çalmakla suçlamış, bu suçlamalar aralarında kavgaya yol açmıştı. Kavgayı kaybeden ciddi bir itibar

18 Chartier (2003, s. 22).

ve güvenilirlik kaybına uğruyordu.[19]

Sonsöz

Bilim etiğinin can alıcı bir parçası olan bilimsel dürüstlüğün, modern bilimin doğuşundan itibaren bilime içkin hale geldiğini ve bilimsel araştırmayı yönlendiren bir norm olarak yerleştiğini söyleyebiliriz. Bu, bilim insanlarının hiç bir zaman sözkonusu normu ihlal etmedikleri anlamına gelmiyor elbette, ama o takdirde üyesi oldukları bilimsel camianın sert tepkisine maruz kalacakları anlamına geliyor. Modern bilimin doğuşundan bu yana geçen 300 yıldan fazla süre içinde bilim etiği geniş ölçüde kurumsallaştı, kodlaştırıldı ve başlı başına bir araştırma alanı haline geldi. Dünyanın önde gelen bilim akademileri ve üniversiteleri bilim etiği ihlallerine karşı politikalar oluşturdu. Öngördükleri yaptırımlar ihlalin büyüklüğüne göre kınama, ayıplama, dışlama, bazı durumlarda verilen akademik derece ya da ünvanı iptal etme gibi şeyler. Bu politikaları sadece ceza mekanizmaları olarak görmemek gerekir. Onların asıl işlevi yeni yetişen bilim insanlarına ve akademisyenlere bir bilim kültürü ve etiğini aşılamaktır.

Bu yazıda kabaca özetlemeye çalıştığım tarihsel çerçeve, belli istisnalar hariç, bilimsel bilgi üretim sürecini oluşturan temel unsurların hukukun değil, etiğin konusu olarak algılandığını gösteriyor. Bu itibarla, bilimsel faaliyeti düzenleyen kuralların hukuktan çok etiğin alanına girdiği ve bir gelenek meselesi olduğu, bilimsel bilgi üretiminde asıl ödülün tanınma ve saygınlık olduğu, buna paralel olarak etik dışı davranışların bedelinin saygınlık kaybı olduğu hep göz önünde bulundurulmalıdır.[20] Bilimsel dürüstlük ve

19 Bu paragrafta dile getirilen görüşler için bkz. Johns (1998, s. 460-491).

20 Bilimsel yazarlığın, temelinde kendine özgü bir mantığın yattığı bir ödül sistemi olduğu ve bunun fikri mülkiyet haklarının mantığından çok farklı olduğu yolundaki ilginç bir çalışma için bkz. Biagioli

güven her şeyden önce etik kavramlardır. Bilimsel bilgi üretim sürecinin etik ilişkilerle örülü olması gerektiğine işaret ederler. Nitekim bilimsel dürüstlüğe aykırı ve güven zedeleyici davranışlar karşısında bilim insanlarının genel tepkisi ahlaki bir infialdir, ender olarak hukuki süreçlere başvururlar. Bu da özünde bilim insanlarının bir bilim camiası oluşturdukları, yani, bilimin temel etik değer ve normlarını büyük ölçüde benimsemiş, aldığı ünvana gerçekten layık, fizikçilerin deyimiyle sayıca kritik kütleye ulaşmış, ve ihlal durumunda gerekli refleksi göstermeye hazır bir bilimsel topluluk oluşturdukları anlamına gelir. Yazımı bu noktayı veciz bir biçimde ifade eden bir alıntı ile bitireyim:

"Bilim etiği kurallarının akademik geleneklerle oluştuğu ve bu sebeple mesleki denetimin güçlü olduğu ülkelerde müeyyidesiz alan ya hiç yoktur ya da zarar vermeyecek kadar küçüktür. Böylece söz konusu ülkelerde hukuka oldukça dar bir alan bırakılmıştır. Zaten, bilim etiğine aykırılıkları sadece veya büyük oranda hukuk ile kontrol etmek o ülkenin akademik hayatı yönünden büyük bir talihsizliktir. Söz konusu ülkelerde bilime duyulan saygının düzeyi düşüktür ve bilim kültürü mevcut değildir."[21]

Kaynaklar

Biagioli, M. (2003). "Rights or rewards?" *Scientific Authorship* (der. M. Biagioli ve P. Galison) içinde. Routledge, s. 253-279.

Boyle, J. (1996). *Shamans, Software, and Spleens.* Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Chartier, F. (2003). "Foucault's Chiasmus". *Scientific Authorship* (der. M. Biagioli ve P. Galison) içinde. Routledge, s. 13-32.

(2003).

21 Tekinlap (2008, s. 75).

Cohen, I. B. (1985). *Revolution in Science*. Harvard University Pres, Cambridge, Mass.

Erzan, A. (2011). *3. Bilim ve Mühendislik Etiği Paneli: Hangi Etikle Bilim Etiği?* Mattek Basımevi, Ankara, s. 13-19.

Jacob, J. R. (1999). *The Scientific Revolution*. Humanity Books, Amherst.

Johns, A. (1998). *The Nature of the Book*. Chicago University Press, Chicago.

Johns, A. (2003). "The Ambivalence of Authorship In Early Modern Natural Philosophy". *Scientific Authorship* (der. M. Biagioli ve P. Galison) içinde. Routledge, s. 67-90.

Ronan, C. A. (2003). *Bilim Tarihi*. Çev. E. İhsanoğlu ve F. Günergün. Tübitak Yayınları, Ankara.

McSherry, S. (2003). "Uncommon Controversies", *Scientific Authorship* (der. M. Biagioli ve P. Galison) içinde. Routledge, s. 225-250.

Merton, R. (1973). *The Sociology of Science*. University of Chicago Press, Chicago.

Shapin, S. (1994). *A Social History of Truth*. Chicago University Press, Chicago.

Shapin, S. ve Schaffer, S. J. (1985). *Leviathan and the Air Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton University Press, Princeton.

Tekinalp, Ü. (2008). "Bilim Etiğinin Hukuki Cephesi". *Bilim Etiği El Kitabı* (der. A. Erzan) içinde. TÜBA Yayunları, Ankara, s. 75-84.

Westfall, R. (2008). *Modern Bilimin Oluşumu*. Çev. İsmail Hakkı Duru. Tübitak Yayınları, Ankara.

FİKİR VE SANAT ESERLERİ HUKUKUNDA İNTİHAL KAVRAMI

Emre Gökyayla
Maltepe Üniversitesi

I. KAVRAM

İntihal (Plagiat) kavramı, fikir ve sanat eserleri hukuka ilişkindir. Fakat, Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda "intihal" tanımlanmadığı gibi, kavram hakkında herhangi bir açıklama da yoktur. Hatta Kanunun hiçbir yerinde "intihal" terimine yer verilmiş de değildir. Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde intihal, "aşırma" olarak açıklanmaktadır. Fikir ve sanat eserleri hukuku anlamında intihal ise, en basit ifadesiyle, bir eseri ya da bir eserde yer alan ifadeyi kişinin kendisine aitmiş gibi göstermesidir. Fikir ve sanat eserleri hukukuna göre korunan bir eserin ya da esere ilişkin belirli bir kısmın, kendisine aitmiş gibi gösterilmesi intihaldir.

II. İNTİHALİN KONUSU

İntihalin konusu bir eserin tamamı ya da eserde yer alan belirli bir kısım/parça olabilir. Mutlaka eserin tamamının kullanılması şart değildir. Fakat fikir ve sanat eserleri hukuku açısından intihalden söz edebilmek için, bir eserden yararlanılması zorunludur. Eser niteliği taşımayan fikir ürünlerinden bu şekilde yararlanılması intihal olarak değerlendirilmemelidir. Eser niteliği taşımayan çalışmalardan yapılacak alıntılar intihal olarak sayılmaz. Zira fikir ve sanat eserleri hukukunda korunan eserdir. Korunmayan fikir ürünlerinin ya da eser niteliği taşımayan çalışmaların, intihal bakımından ele alınması doğru olmayacaktır. Eser niteliği taşımayan fikir ürünlerinden yararlanılması, yerine göre haksız rekabet ya da haksız fiil hükümlerinin uygulanmasını gerektirebilir, fakat bu gibi hâllerde intihalin varlığını kabul etmek doğru değildir.

İntihalin varlığını kabul edebilmek için eserin ya da eserin bir parçasının/kısmının kullanılması gerekir. Fakat izinsiz

kullanımın ya da yararlanmanın bulunduğu her hâlde intihalin varolduğu söylenemez. Örneğin bir eserin, hak sahibinden izin alınmaksızın basılması hukuka uygun değildir. Fakat eserin, sahibinin adı belirtilerek basılması durumunda intihalden söz etmek mümkün değildir. Ya da bir eserin sözleşmede kararlaştırılan fazla sayıda basılması da intihal sayılmaz.

İntihalin konusu, ilke olarak, eserde yer alan düşünceler, fikirler ya da bilgiler değil, bunların ifade ediliş tarzıdır. Zira fikir ve sanat eserleri hukukunda, fikir ile şeklin ayrılması mümkün olduğu sürece, korunan şekildir. Örneğin bir anatomi kitabının yazarı, *"efendim böyle bir kitabı ilk defa ben yazdım, bundan böyle her kim anatomi kitabı yazmak ister, benden izin almalıdır."* şeklinde bir iddiada bulunamaz.Bununla birlikte, bir eserde yer alan fikirlerin, düşüncelerin, bütün olarak kendisine aitmiş gösterilmesi ya da bu yolla, başkasından geçinme makul sayılmamalıdır.

İntihalin ölçüsü konusunda genel geçer bir kural koyma imkânı yoktur. Bir taraftan eser türlerine, diğer taraftan intihale konu eser ya da eser parçasına göre değerlendirme yapılması işin niteliğine daha uygundur. Sadece atıf yapılması intihali meşru hâle getirmez. Örneğin bir akademik çalışmada, "*değerli bilim insanı X bu konuda şöyle düşünmektedir:*" diyerek sayfalarca bilim insanının görüşünün aynen aktarılması, iktibas olarak değerlendirilemez. Böyle bir durumda iktibas serbestîsinin sınırları aşılmıştır. Bu hâlde, iktibas serbestîsinin sınırları içerisinde kalan bir durumun bulunduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Atıf usullerine uyulması ve görüşün tırnak içerisinde aktarılması da hukuka aykırılığı ortadan kaldırmaz. Bu hâllerde intihalin varlığı kabul edilmelidir.

Bazı hâllerde intihalin varlığını kabul etmek kolaydır: Örneğin uzun süreli gözlem ve deneylere bilimsel verilerin aynen alınması böyledir. Bazı durumlarda ise intihalin varlığı hususunda

tereddüt yaşanabilir. Örneğin iki eserin konularının aynı olması, işleniş biçimlerinin, ulaşılan sonucun benzerlik göstermesi tek başına intihalin varlığını kabule elverişli olmayabilir. Bütün olarak intihal yapılan eser ile intihal suretiyle meydana getirilen eserin incelenmesi gerekir. Yapılan karşılaştırmada, genellikle ilk başta göze çarpmayan hususlar sayesinde intihalin varlığı belirlenir. Bu, bir taraftan ilke olarak fikirlerin serbest olmasından diğer taraftan da intihal yapanın, hukuka ve ahlâka uygun olmayan davranışının üzerini örtme çabasından kaynaklanmaktadır.

Bir eserden intihal yapılması, gerek malî gerekse manevî hakların ihlâli sonucunu doğurabilir. Bir çalışmanın bütün olarak başkasına ait eserden intihal suretiyle meydana getirilmesinde, hakların ihlâl edildiği sonucuna ulaşmak kolaydır. Örneğin, başkasına ait bir kitabı intihal suretiyle kendisininmiş gibi göstermek ve yayımlamak, hem çoğaltma (m. 22) hem de yayma (m. 23) hakkının ihlâli niteliğini taşır. Bir müzik eserinden benzer şekilde yapılan intihal ise temsil hakkının (m. 24) ihlâli sonucunu doğurur.

III. İNTİHALİN TÜRLERİ

İntihal, tek bir şekilde gerçekleşmez,çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir.Eser türlerine göre de farklılıklarla karşılaşılabilirse de, intihalin başlıca görünüş şekilleri şöyledir:

- Bir kimse bütün olarak başka bir eseri kendi eseriymiş gibi göstererek yayınlar ya da yayımlar veyahut da benzer şekilde umuma arzeder. Başkasına ait eser ya aynen veya hemen hemen aynen umuma arz eden kişinin kendisine aitmiş gibi gösterilir. Kendisinden intihal yapılan eser, intihal yoluyla meydana getirilen eserin tamamını ya da bir kısmını oluşturabilir. Burada bir eserin bütün olarak kişinin kendisine aitmiş gibi gösterilmesi söz konusudur. Deyim yerindeyse, bu tam intihaldir.

- Bir kimse, başkasına/başkalarına ait eserlerden kendi çalışmasına bazı parçalar/kısımlar alır ve bu parçalar/kısımlar kendisi tarafından meydana getirilmiş gibi gösterir. Başka bir eserden alınan kısımlara ilişkin olarak herhangi bir atıf yapılmaz ve söz konusu kısmın kimin eserinden alındığı –genellikle- özellikle belirtilmez.
- Bir kimse başkasına/başkalarına ait eserlerden kendi çalışmasına bazı parçaları/kısımları *aynen* alır ve söz konusu kısımları hangi eser(ler)den aldığını gösteren atfı da yapar. Atıf yapmak suretiyle, alıntının, iktibas serbestîsinin sınırları içerisinde olduğu düşünülür. Fakat bir eserden belirli kısımların aynen alındığı hâllerde de genellikle intihal söz konusu olur. Zira kapsam itibariyle küçük kısımlar haricinde bir eserden aynen aktarma yapılması, iktibas ile intihal arasındaki sınırın aşılarak bir intihalin olduğunu gösterir. Atıf yapılmış da olsa, okuyucu, bir müddet sonra okumakta olduğu kısmın kimin tarafından kaleme alınmış olduğunu gözden kaçırabilir ya da hiç üzerinde durmayabilir. İntihalin bulunduğu durumlarda veya iktibas serbestîsinin sınırlarının aşıldığı hâllerde, atıf yapılmış olmasının bir önemi yoktur. Atıf, tek başına intihali meşru, hukuka uygun hâle getirmez.
- Bir kimse başkasına ait eseri ya da eserdeki belirli bir kısmı, aynen almak yerine kısımların yerlerini değiştirerek (takdim tehir yaparak) kullanır. Böylece, intihal yapılan eserle aradaki bağın anlaşılmaz hâle gelmesi ya da farklılığın ön plana çıkarılması amaçlanır. Yukarıda sayılan intihal türlerinin hepsinde, bu şekilde intihal yapmak mümkündür. Tek başına takdim tehir yapılması da intihalin kabulüne engel değildir.

IV. İNTİHALİN HUKUKÎ NİTELİĞİ

İntihal, niteliği itibariyle bir haksız fiildir. Zira başkasından izin alınmaksızın ya da arada bir sözleşme bulunmaksızın başkasının eserinin ya da eserdeki belirli bir kısmın kendisine aitmiş gibi gösterilmesi söz konusudur.Sözleşmeye aykırılık

hâllerinde kural olarak intihal söz konusu olmaz. Buna karşılık, özellikle kendi eserinden intihalle ilgili bazı örneklerde, sözleşmeye aykırılık hükümlerinin uygulanması gerekebilir[1].

İktibas sınırının aşıldığı hâllerde de intihal ortaya çıkabilir. Koruma süresi dolmuş eserlerden kaynak göstermeksizin alınan her türlü bilgi, ifade ya da şekle ilişkin özelliklerin intihal sayılıp sayılmayacağı üzerinde de durulmalıdır. Bir eserin koruma süresinin dolmuş olması, o eserden kamunun serbestçe yararlanabileceği anlamına gelir. Dolayısıyla koruma süresi dolmuş bir eserden yapılan intihal, malî hakların ihlâl edilmesi sonucunu doğurmaz. Buna karşılık, manevî hak ihlâli yine de söz konusu olabilir.

V. İNTİHAL İLE İKTİBAS SERBESTÎSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

İntihal ile iktibas arasında, önemli bazı farklılıklar bulunmaktadır. İki kavram arasında, deyim yerindeyse, ince bir çizgi bulunmaktadır. Prensip olarak iktibas serbest(FSEK. 35), intihal ise yasaktır. Serbest ise de, sınırsız bir şekilde iktibas serbestîsinin bulunduğu söylenemez. İktibas serbestîsinin sınırlarının aşılması durumunda yine intihal söz konusu olabilir.İktibas serbestîsinin aşılması hukuka aykırıdır. Fakat iktibas serbestîsinin aşıldığı her hâlde intihalin bulunduğu da söylenemez.

İktibasın hangi eserlerden ve ne şekilde yapılabileceği Kanun'un 35. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin birinci fıkrasındahangi eserlerden ne şekilde iktibas yapılacağı bentler hâlinde sayılmıştır. Buna karşılık ikinci fıkrada, iktibasın belirli olacak şekilde yapılmasının gerekli olduğu, ilim eserlerinde kullanılan eserin, eser sahibinin ve alınan kısmın yerinin

[1] Bu konuda bkz. aşağıda VI. no.lu başlık altındaki açıklamalar.

belirtilmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. İktibasın ikinci fıkrada sayılan şekilde yapılmaması hukuka aykırı olursa da, bu hâllerde her zaman, intihalin varlığından söz etmek uygun olmaz.

İktibas serbestîsi, kural olarak atıf yapılarak kullanılır. Malum ve maruf olan konularda, atıf yapılmasına da gerek yoktur. Bu yüzden, malum ve maruf bir konuda, ilke olarak da intihal de söz konusu olmaz. Malum ve maruf olmadan anlaşılması gereken bir konunun herkes tarafından değil, ilgili alanda çalışanların çoğunluğunca bilinmesidir.

Atıf yapılması mutat olmayan ya da teknik ya bilimsel nitelik taşıyan fikir ya da bilgilerin kullanılması durumunda ise ayrıca atıf yapılmasına gerek yoktur. Bu hâllerde, yararlanma, başkasının eserinden geçinme derecesinde olmadığı sürece intihal yoktur. Örneğin mahkeme kararlarının aynen aktarılması, mevzuatın derlenerek kitap hâline getirilmesi gibi hâllerde intihalden söz edilemez.

İktibas niteliği taşımamakla birlikte, bir eserden esinlenmek suretiyle yeni bir eser meydana getirilmesi intihal olarak nitelendirilemez. Herkes daha önce meydana getirilen eserlerden yararlanabilir, iktibasta bulunabilir ya da esinlenebilir. Fakat esinlenme ile intihal arasında da ince bir çizginin olduğu belirtilmelidir.

VI. KENDİ ESERİNDEN İNTİHAL

Bazen, eser sahibinin daha önce meydana getirdiği eseri, kısmen veya tamamen daha sonraki bir eserinde kullandığına tanık olunmaktadır. Bu durumda eser sahibi, deyim yerindeyse, "kendi eserinden intihal" yapmaktadır. Özellikle akademik çalışmalarda, bu uygulamaya daha sık rastlanmaktadır.Kendi eserinden intihalin, kural olarak, hukuka aykırı bir yönü bulunmamaktadır.

Buna karşılık bir kimsenin kendi eserinden intihal yoluyla yeni bir eser meydana getirmesi bazen sözleşmeye aykırılık

sebebiyle sorumluluk doğurabilir. Sipariş üzerine yapılan bir eserin aynısının ya da çok benzerinin başkalarına yapılmayacağı konusunda taahhüdün yer aldığı bir sözleşme akdedebilir. Buna rağmen eser sahibi sözleşme konusu eserden intihal suretiyle yeni bir eser meydana getirir ve başkasına bu eseri/eser üzerindeki hakları devrederse, daha önce yaptığı sözleşmeye aykırı davranmış olur. Dikkat edileceği gibi bu durumda haksız fiil niteliği taşıyan bir intihal yoktur, fakat intihal yapılması sözleşmeye aykırıdır.

İntihal konusunda, fikir ve sanat eserleri hukukunda geçerli esaslar ile akademik ilkeler açısından yapılacak değerlendirme birbirinden farklıdır. Örneğin akademik ilerlemeye esas olan çalışmalarda kendi eserinden intihal uygun görülmemektedir. Fakat, fikir ve sanat eserleri hukuku bakımından, bir kimsenin kendi eserinden intihal yapmasında herhangi bir hukuka aykırılık bulunmamaktadır. Zira bir kimsenin kendi aleyhine haksız fiil işlemesi ve kendisi hakkında hukukî yollara başvurması makul değildir.

VII. BAŞKASINA AİT ESERDEN İNTİHALİN SONUÇLARI

1. İNTİHAL SURETİYLE MEYDANA GETİRİLEN ÇALIŞMANIN ESER SAYILIP SAYILMAYACAĞI

Üzerinde durulması gereken konulardan biri de, başka eserlerden intihal suretiyle meydana getirilen çalışmanın eser niteliği taşıyıp taşımadığıdır. Bir çalışmanın eser olarak nitelendirilebilmesi için sahibinin hususiyetini taşıması ve Kanun'da sayılan eser türlerinden birine dâhil olması gerekir (FSEK. 1B/b.a). İntihalin yapıldığı hâllerde ortada bir eserin bulunup bulunmadığını, yukarıda sayılan[2] intihal hâlleri de dikkate alınarak değerlendirmek gerekir. Başkasına ait bir eserin bütünüyle

[2] Bkz. yukarıda III no.lu başlık altındaki açıklamalar.

kendi eseriymiş gibi gösterilmesi, ortada bir eserin bulunmadığını gösterir. Zira kişi başkasına ait eseri aynen ya da hemen hemen aynen kendisinin gibi göstermekte ve eserde bulunması gereken ***hususiyet*** bulunmamaktadır[3]. Tamamı ya da hemen tamamı intihal suretiyle meydana getirilen çalışmaların, sahibinin hususiyetini taşıdığı kabul edilemez. Fikir ürününün başkasının eserinden bütünüyle intihal suretiyle meydana getirilmesi hâlinde, fikir ürünü onu aşıranın değil, aktarılan eserin hususiyetini taşıyor demektir. Bu durumda da intihal suretiyle meydana getirilen ürün hususiyet taşımadığı için eser niteliğini kazanamaz. Bütünüyle ya da hemen hemen bütünüyle intihal suretiyle meydana getirilen çalışmada, intihal yapanın değil, kendisinden yararlanılan eserin sahibinin hususiyetini görmek mümkündür. Aksine bir düşünce "*intihalde hususiyet*"in varlığını kabul etmek anlamına gelebilir. Bu düşünce kabul edilirse, başkasının eserinden intihalde bulunan, intihalde bulunduğu eserdeki/eserlerdeki hususiyetten yararlanacak ve hukuka aykırı biçimde bir çalışma meydana getirdiği hâlde fikrî hukuk bakımdan korunmuş olacaktır. Bu sonucun kabul edilmemesi gerekir.

Hususiyetin bulunduğunu kabul edebilmek için, *az ya da çok*, eserin meydana getirilmesinde bir yaratıcılık bulunması gerekir. Tamamen başkasının eserinden (ya da başkalarının eserlerinden) yararlanılarak meydana getirilen bir çalışmada getirilen bir çalışmada yaratıcılık da bulunmayacaktır.

İntihalin yukarıda sayılan ikinci ve üçüncü intihal türlerinde ise, intihal suretiyle ortaya çıkan ürünün, intihale rağmen hususiyet taşıyıp taşımadığının değerlendirilmesi gerekir. Bu iki hâlde, toptan bir yaklaşımla her hâlde ortaya çıkan ürünün hususiyet taşıyacağı ya da taşımayacağı söylenemez. Özellikle intihalin kapsamı

[3] Kişinin aynen ya da hemen hemen aynen kendisininmiş gibi gösterdiği eserin hususiyetinin bulunmasından hareketle, intihal yapan kişinin eserinin de hususiyet taşıdığı iddia edilemez.

değerlendirilerek sonuca ulaşılması gerekir. İntihal yapılan eser kısımları, meydana getirilmeye çalışılan eserin önüne geçecek yoğunluk ve nitelikte ise, meydana getirilmeye çalışılan ürünün ***hususiyet*** taşıdığını söyleyebilmek güçtür. Buna karşılık intihaldebulunulan eser kısımlarına rağmen meydana getirilen ürün sahibinin hususiyetini taşıyorsa, intihale rağmen ortada bir eserin bulunduğu belirtilmelidir. Tamamı ya da hemen hemen tamamı değil de, çalışmanın küçük bir kısmında intihal mevcut ise, ortaya çıkan fikir ürününün eser niteliğini kazanması mümkündür.

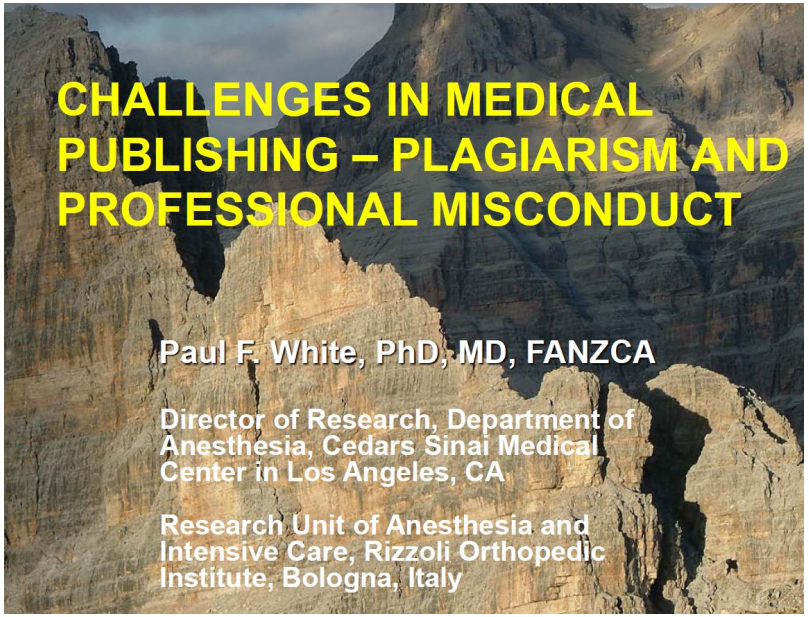
2. HUKUK DAVALARININ AÇILABİLMESİ

Yukarıda da belirtildiği gibi intihal, niteliği itibariyle bir haksız fiildir. İntihal suretiyle bir çalışma ortaya çıkaran kişiye karşı eser sahibi ya da hak sahibi Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun 66 vd. maddelerine dayanarak dava açabilir. Buna göre, intihalde bulunana karşı, şartları bulunduğu takdirde, tecavüzün men'i, tecavüzün ref'i ve tazminat davaları açılabilir. Ayrıca kazancın iadesi de talep edilebilir. İntihalin türüne, ihlâl edilen hakkın niteliğine göre, bu davalarda varılacak sonuç bazı farklılıklar gösterebilir.

Davaları kimin açabileceği hususunda da durmak gerekir. İntihal yapan kişi, intihali yaptığı eserin sahibinin hakkını ihlâl etmiş olur. Başka bir deyişle, intihalin mağduru, eseri kısmen ya da tamamen intihal edilen kişidir. İlke olarak hukuka aykırı bu durumun giderilmesi için talepte bulunabilecek olan da O'dur. Fakat genellikle haksız bir fiil şekilde meydana gelen intihal yüzünden, intihal suretiyle meydana getirilen üründen yararlananlar da yanıltılmış olur. Bu yüzden yanıltılan kişilerin de talepte bulunup bulunamayacakları sorusu ortaya çıkabilir. Gerek haksız fiiller gerekse sözleşmeye aykırılık hâlleri bakımından, üçüncü kişi sıfatını taşıyabilecek yanıltılan kimselerin talepte bulunmalarını kabul etmek kural olarak mümkün değildir. Fakat

idarî yaptırımlar bakımından farklı bir çözüme ulaşılması mümkündür. Eser sahibi haricinde, diğer hak sahipleri de intihal sebebiyle talepte bulunabilir.

3. Ayrıca ceza davası açılması ve idarî bazı yaptırımların uygulanması da söz konusu olabilir.

TIP YAZILARINDA ÖNEMLİ SORUNLAR – AŞIRMALAR VE UYGUNSUZ PROFESYONEL DAVRANIŞLAR

Paul D White, PhD, MD, FANZCA

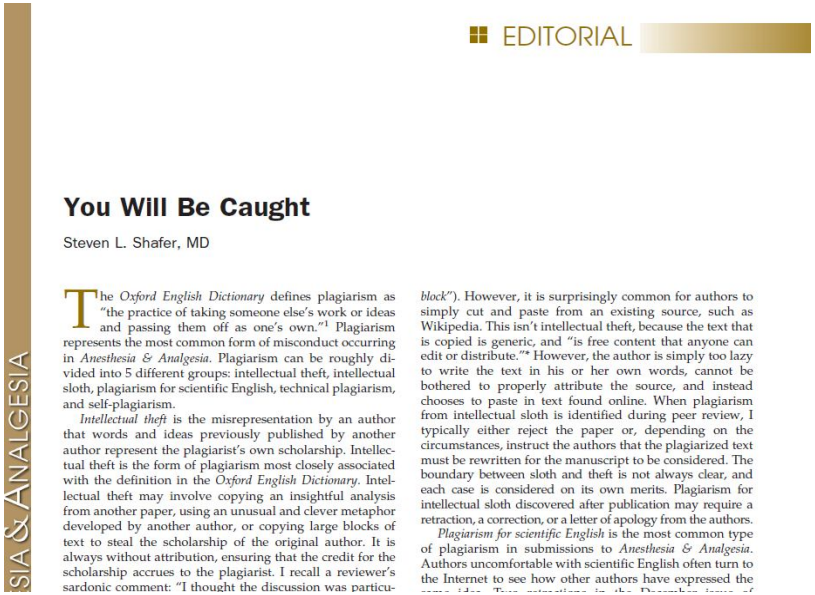
Cedars Sinai Tıp Merkezi Anestezi Bölümü, Araştırma Direktörü

Los Angeles, Kaliforniya, ABD

Rizzoli Ortopedi Enstütüsü Anestezi ve Yoğun Bakım Bölümü Araştırma Ünitesi

Bolonya, İtalya

Slideların çevirisi Prof. Hasan Yazıcı tarafından yapılmıştır. Düz metinler doğrundan, *yorum gereken yerler italik olarak yazılmıştır. Konuşmacı aynı zamanda, konuşmasında bir çok gönderme yaptığı Anesthesia and Analgesia isimli, alanında önemli derginin editör yardımcısıdır.*

EDITORIAL

SIA & ANALGESIA

You Will Be Caught

Steven L. Shafer, MD

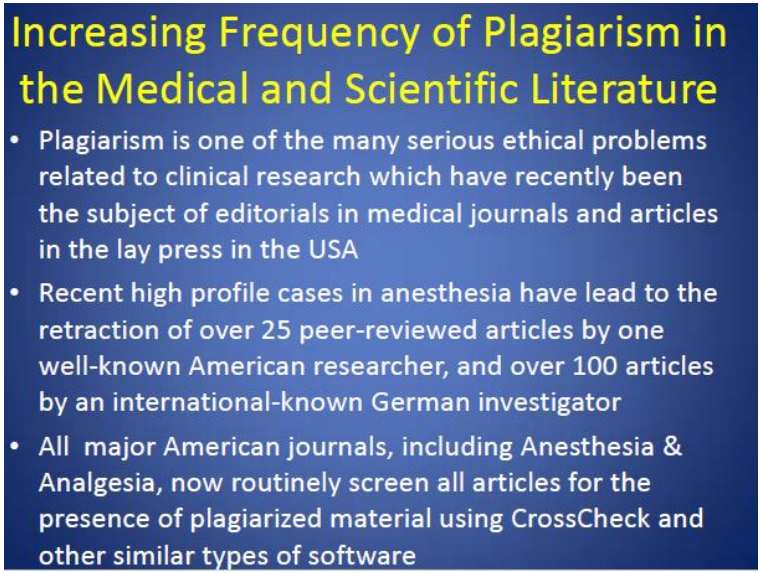
The *Oxford English Dictionary* defines plagiarism as "the practice of taking someone else's work or ideas and passing them off as one's own."[1] Plagiarism represents the most common form of misconduct occurring in *Anesthesia & Analgesia*. Plagiarism can be roughly divided into 5 different groups: intellectual theft, intellectual sloth, plagiarism for scientific English, technical plagiarism, and self-plagiarism.

Intellectual theft is the misrepresentation by an author that words and ideas previously published by another author represent the plagiarist's own scholarship. Intellectual theft is the form of plagiarism most closely associated with the definition in the *Oxford English Dictionary*. Intellectual theft may involve copying an insightful analysis from another paper, using an unusual and clever metaphor developed by another author, or copying large blocks of text to steal the scholarship of the original author. It is always without attribution, ensuring that the credit for the scholarship accrues to the plagiarist. I recall a reviewer's sardonic comment: "I thought the discussion was particu-

block"). However, it is surprisingly common for authors to simply cut and paste from an existing source, such as Wikipedia. This isn't intellectual theft, because the text that is copied is generic, and "is free content that anyone can edit or distribute."* However, the author is simply too lazy to write the text in his or her own words, cannot be bothered to properly attribute the source, and instead chooses to paste in text found online. When plagiarism from intellectual sloth is identified during peer review, I typically either reject the paper or, depending on the circumstances, instruct the authors that the plagiarized text must be rewritten for the manuscript to be considered. The boundary between sloth and theft is not always clear, and each case is considered on its own merits. Plagiarism for intellectual sloth discovered after publication may require a retraction, a correction, or a letter of apology from the authors.

Plagiarism for scientific English is the most common type of plagiarism in submissions to *Anesthesia & Analgesia*. Authors uncomfortable with scientific English often turn to the Internet to see how other authors have expressed the

1. Konuşmacının editor yardımcısı olduğu Anesthesia and Analgesia adlı dergide son aylar içine çıkan, aşırmalarla ülkemizle de ilgili görüş bildiren baş yazının girişi . Yazar ülkemizle ilgili aşırmalarda ana sorunun veri uydurmaktan ziyade yabancı dil bilgisi eksikliğinde bilimsel yazı yazmanın zorluğundan kaynaklandığını belirtmektedir. Ancak başkalarının eserlerinden aşırma yapmak, neden ne olursa olsun, hoş görülemez.

2. Bilim ve tıp yayınlarında aşırmalar artmaktadır

• Aşırma klinik çalışmalarda görülen ciddi etik sorunlardan bir tanesidir. ABD'de basında ve tıp dergilerinde konuyla ilgili bilim dergilerinde çok sayıda haber ve yayın çıkmıştır.

• Anesteziyoloji bilim dalında Amerikalı tek bir araştırıcının 25 makalesinin birden aşırma olduğu anlaşılmış ve söz konusu yayınlar yayımdan kaldırılmıştır *(retraction)*. Aynı şey uluslar arası üne sahip bir Alman araştırıcının 100 den fazla makalesi için doğrudur.

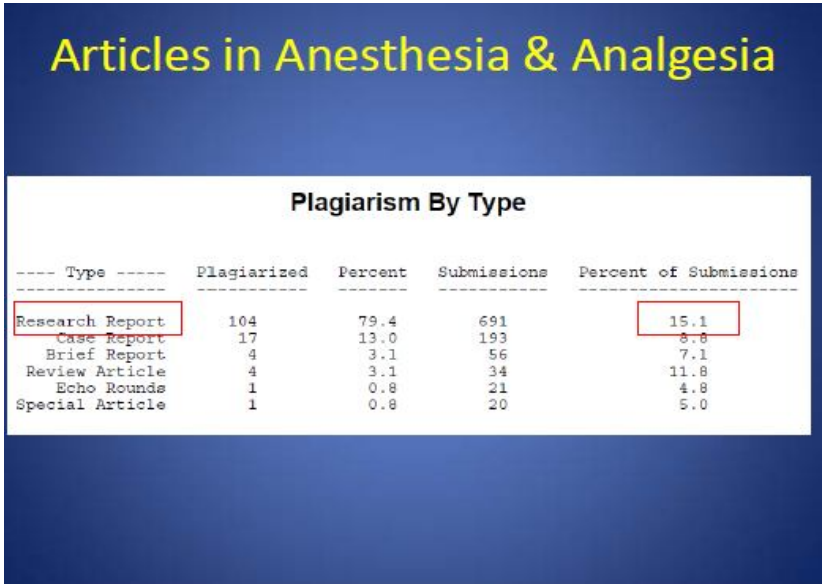
• Artık Anesthesia and Analgesia dahil önde gelen bilim dergileri kendilerine gönderilen makalelerin hepsini olası aşırılan bölümler için Cross Check veya benzer bilgisayar yazılımlarıyla rutin olarak taramaktadır.

3. Aşırma tarama motorü Doc Cop'ın web sayfası

4. Doc Cop'dan bir tarama örneği

Type	Plagiarized	Percent	Submissions	Percent of Submissions
Research Report	104	79.4	691	15.1
Case Report	17	13.0	193	8.8
Brief Report	4	3.1	56	7.1
Review Article	4	3.1	34	11.8
Echo Rounds	1	0.8	21	4.8
Special Article	1	0.8	20	5.0

5. Anesthesia and Analgesia'da 1 yıl içinde çıkan yayınlarda, makale türüne göre aşırma taraması sonuçları: *Görüldüğü gibi aşırmaların en büyük yüzdesi (%15.1) bilimsel, 1. sıradaki araştırma makalelerinde görülmektedir.*

Why discuss this problem at an ethics symposium in Istanbul?

Plagiarism By Country

-- Country ---	Plagiarized	Percent	Submissions	Percent of Submissions
China	31	23.7	95	32.6
Turkey	18	13.7	50	36.0
India	13	9.9	65	20.0
United States	13	9.9	492	2.6
South Korea	10	7.6	47	21.3
Japan	9	6.9	75	12.0
Iran	5	3.8	21	23.8
Italy	5	3.8	31	16.1
Brazil	3	2.3	25	12.0
Egypt	3	2.3	13	23.1
France	3	2.3	51	5.9
Israel	2	1.5	14	14.3
Spain	2	1.5	21	9.5
United Kingdom	2	1.5	30	6.7
Belgium	1	0.8	6	16.7
Bulgaria	1	0.8	2	50.0
Colombia	1	0.8	1	100.0
Germany	1	0.8	46	2.2
Greece	1	0.8	6	16.7
Ireland	1	0.8	7	14.3

6. Niye aşırma sorununun Türkiye'de bir toplantıda tartışıyoruz? *Son sütunda görüldüğü gibi Türkiye kökenli yayınlar, başvuru sayısına göre düzeltildiğinde, aşırma bakımından, %36 ile 1. sırada yer almaktadır.*

Why is this a major problem with Authors from China and Turkey?

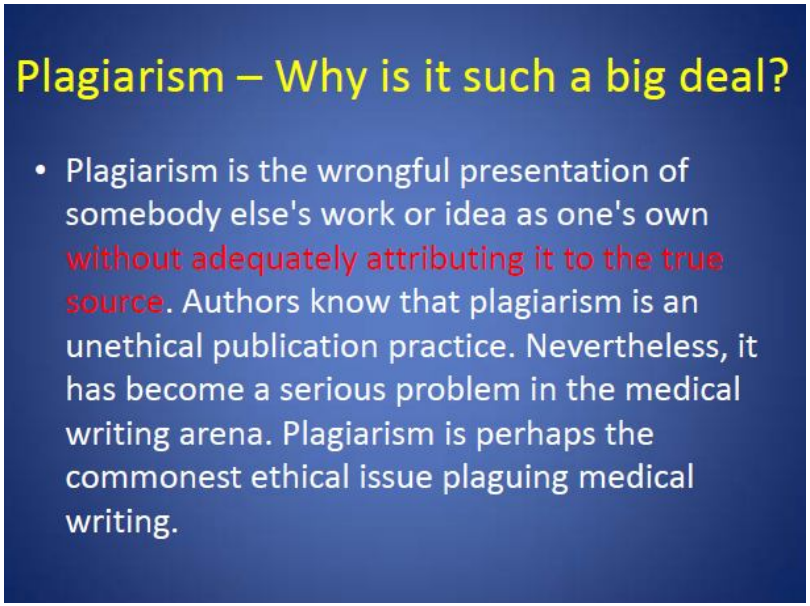
- Firstly, the most common form of plagiarism in these countries is for 'scientific English'
- Secondly, the authors in these countries often fail to understand the necessity to reference any material which is taken from another source, even if it is not a verbatim quote
- Finally, the more serious forms of misconduct which have involved leading clinical investigators in both the USA and Europe have involved intellectual thief, data fabrication, failure to obtain ethical approval or patient consent

7. Çinli ve Türk yazarlar arasında aşırma neden önde gelen bir sorun?

- Bu ülkelerden gelen yazılarda en sık görülen aşırma bilim İngilizcesine az hakim olmalarındandı.

- Yine bu ülke yazarları başka kaynaktan alınan herhangi bir kısım için, kelime kelime aynen (verbatim) alınma olmasa dahi, gönderme yapma zorunluluğunun bilincinde değiller.

- Bunlar yanında, ABD ve Avrupalı yazarları da ilgilendiren, fikir hırsızlığı, veri uydurma (fabrikasyon) ve etik komitelerden veya hastalardan olur almadan klinik çalışma yapmak gibi daha önemli uygunsuz davranışlar da var.

8. Aşırma (intihal, plagiarism) neden önemli?

• Aşırma başkalarının ürettiklerini, fikirlerini, üretene veya düşünene yeterli gönderme yapmadan kendinin gibi sunmak demek. Yazarlar esasında aşırmanın ahlak dışı olduğunu biliyorlar. Ancak buna rağmen aşırma tıp yazılarında önemli belki de en önde gelen ve bilimsel yazılara musallat olmuş ahlak sorunu.

9. Tıp yazılarında aşırma nedenleri

• Deneyim yetersizliği

• Yabancı dil yetersizliği

• Özgün yazı yazmanın zorluğundan kaçmak tembelliği

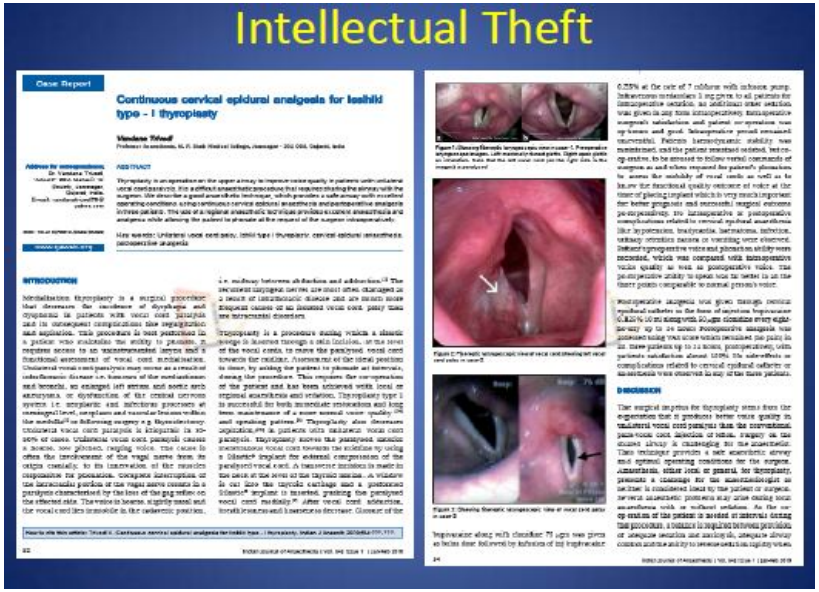
• Akademik hayatta yükselmek için gerekli olduğu düşünülen "ya yayın yap ya yok ol – publish or perish" düşüncesi

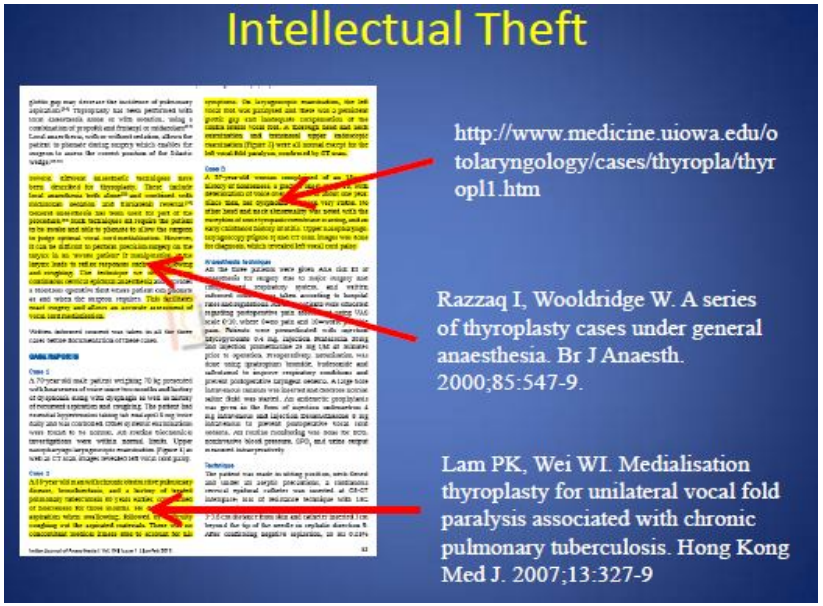
• Ana dili İngilizce olmayan ülkelerde yazarların dallarında yükselebilmek için İngilizce dergilerde yayın yapmak zorunluluğu

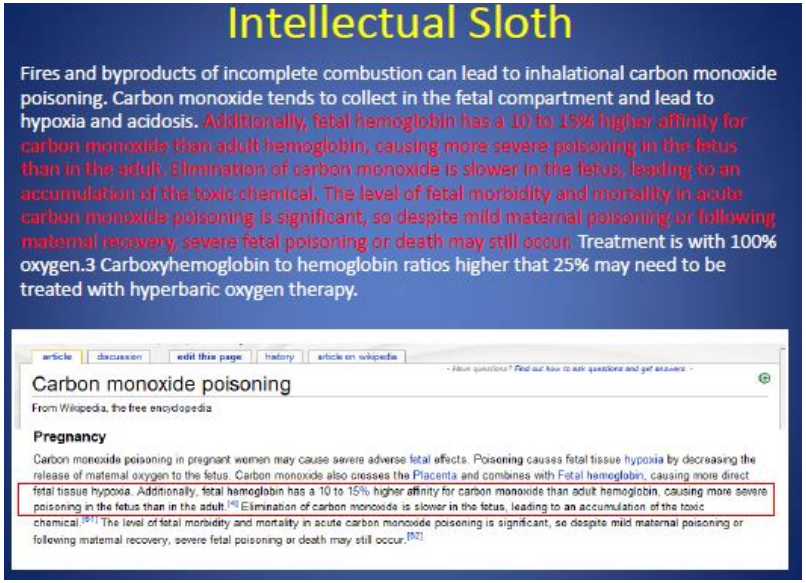
10. Aşırma çeşitleri

- Entellektüel hırsızlık
- Entellektüel miskinlik (sloth)
- Bilim İngilizcesiden yararlanmak için aşırmak
- Teknik aşırmak
- Kendinden aşırmak

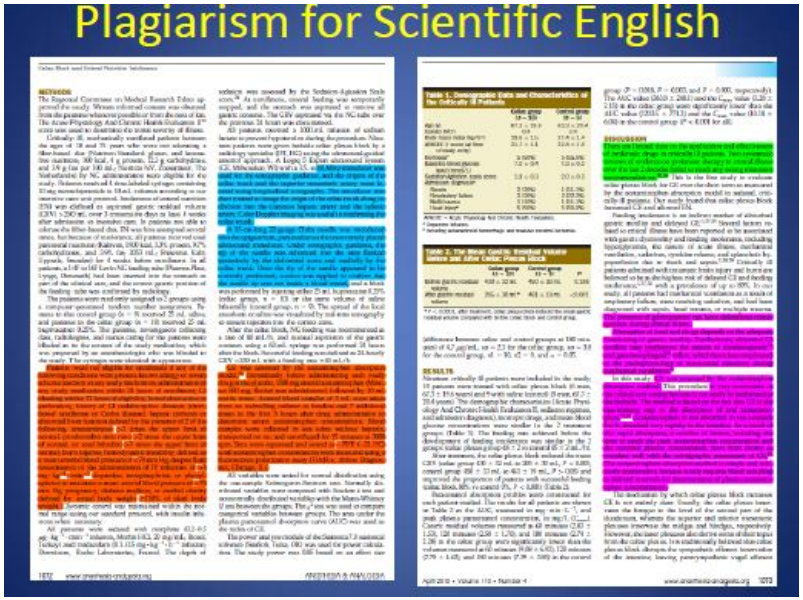

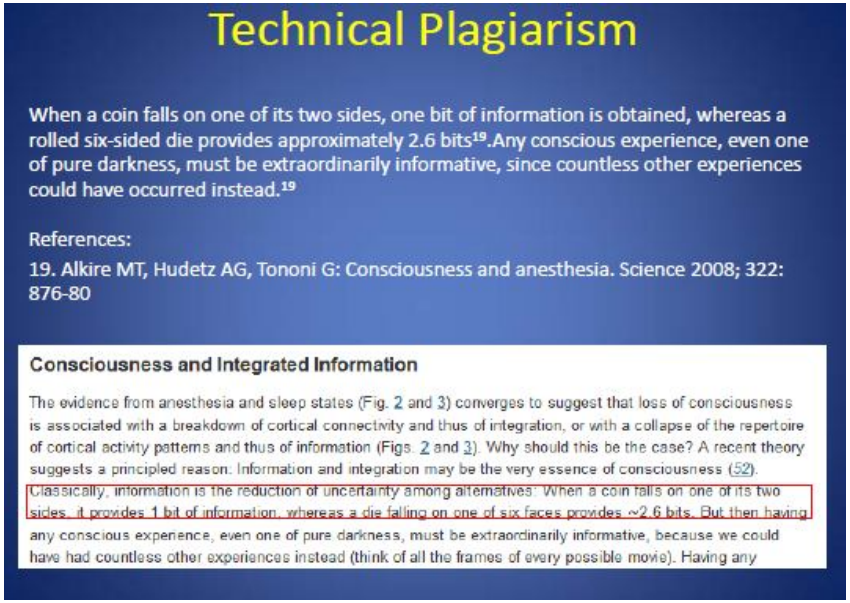
11 ve 12. Entellektüel hırsızlığa örnekler. *Aşırma yapılan yazı Hindistan kökenli. Aşırma yapılan kaynaklar da gösteriliyor.*

13. Entellektüel miskinlik *Yazar yazısının bir bölümünü olduğu gibi Wikipedia'dan aşırmış.*

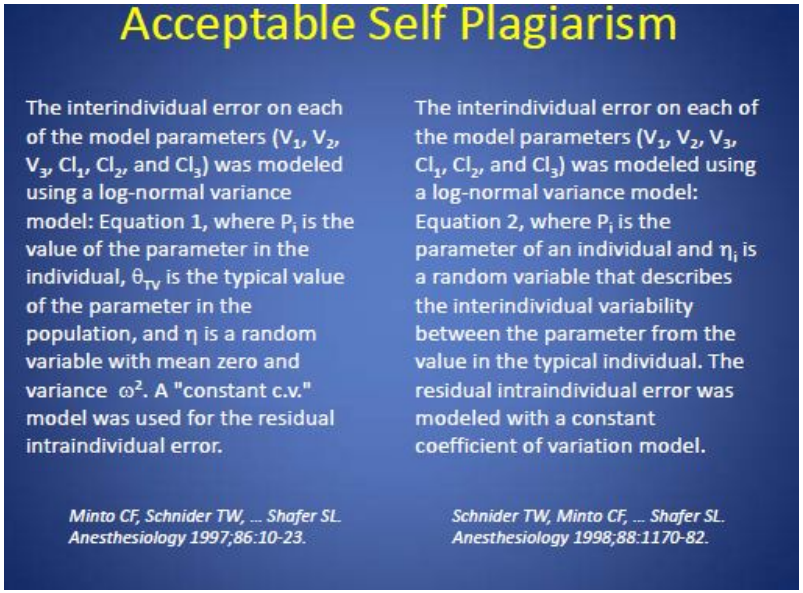

14. İngilizce yetersiziliği dolayısıyla aşırmaya örnek.

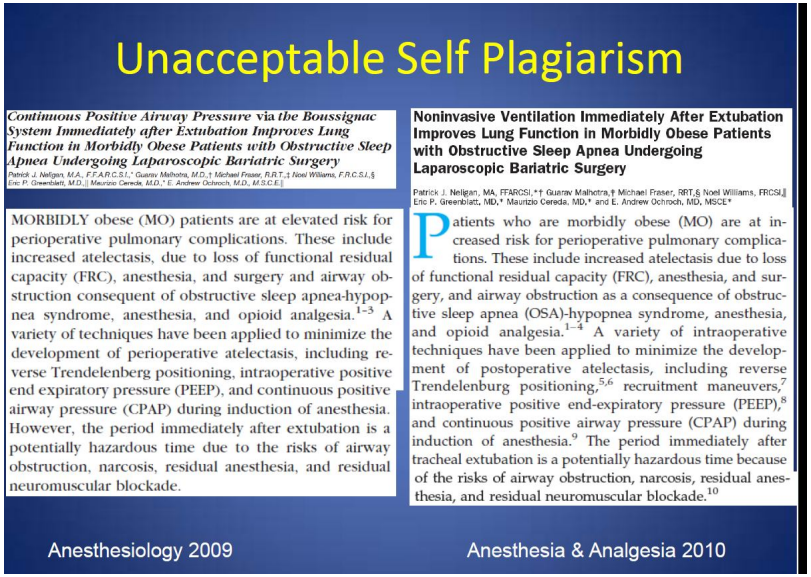

15. "Teknik" aşırmaya örnek

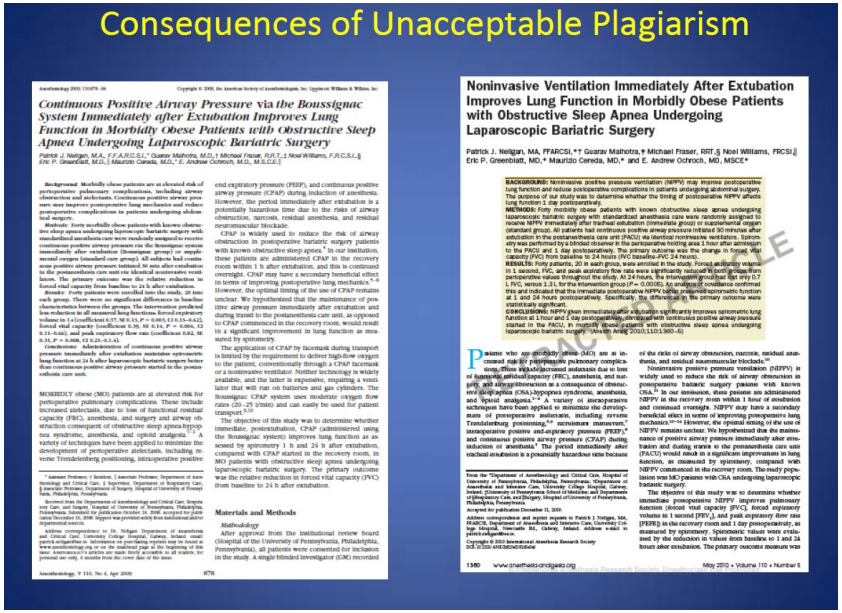
Teknik aşırmada yazar başka bir kaynaktan kelimesi kelimesine (verbatim) alıntı yapar. Aldığı kaynağa gönderme yapar ancak alıntı kelimesi kelimesine yapıldığı için tırnak içinde (veya kaba vb. yazılarak) okuyucunun dikkatinin çekilmesi gerekir. Yukarıdaki örnekte de Alkire isimli yazara gönderme vardır ancak dikdörtgen içinde alınan yerin önemli bir bölümü kelimesi kelimesine alınmış fakat kelime kelime alınan yer belirtilmemiştir. Ülkemizden çıkan yayınlarda özellikle bu "teknik" aşırmaya çok rastlıyoruz.

16. Hoş görülebilir kendinden aşırma

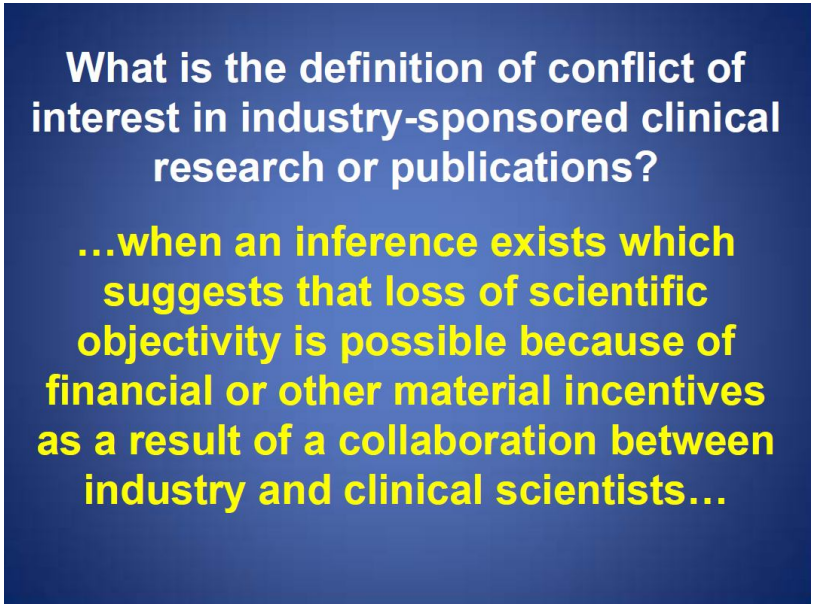
17. Hoş görülemez kendinden aşırma.

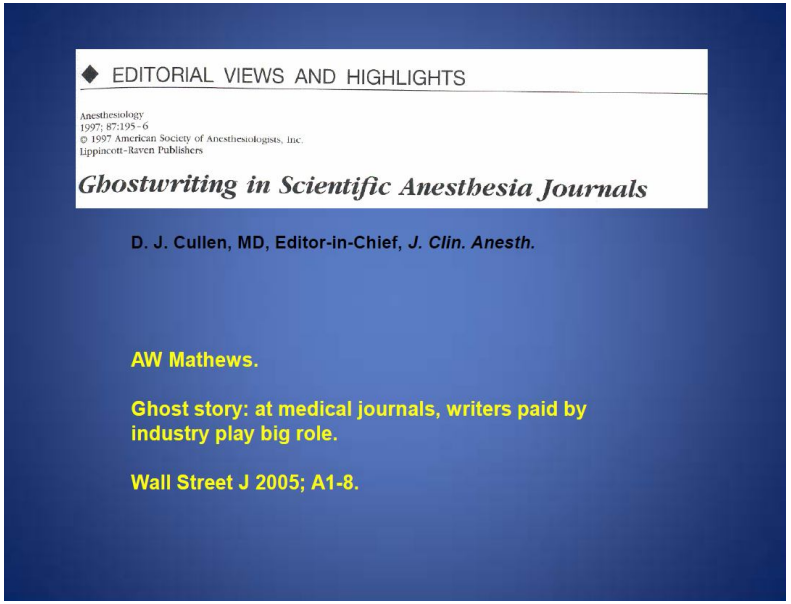
18. Hoş görülemez kendinden aşırmanın sonucu. *Görüldüğü gibi bu hoş görülemez kendinden aşırma sonucu ortaya çıkan yayın, yayımdan kaldırılmıştır (retracted article).*

19. İlaç endüstrisi ve tıbbı malzeme yapan firmalarla çalışırken çakışan çıkarlar (conflict of interest) ve yakışık almayan davranışlardan uzak durmaya gayret etmelidir.

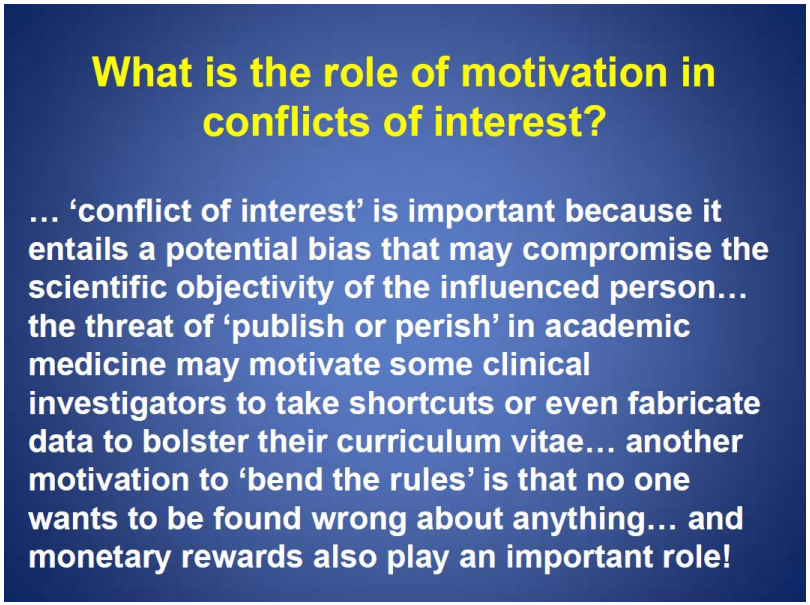
20. Endüstri destekli klinik çalışmalarda veya yayınlarda klinik araştırıcıyla endüsti arasında parasal veya başka maddi çıkarlar nedeniyle bilimsel nesnelliğin kaybolması olasılığı doğarsa o zaman çatışan çıkarlardan söz edilir.

21. *Hayalet yazarlık çalışmayı yapmayanların ilgili bilimsel yazıyı yazmalardır. Aşağıda konuyla ilgili bir gazete (Wall Street Journal) başlığı da görülmektedir:* Hayalet öyküsü: Tıp dergilerinde çıkan yazılarda endüstri tarafından para verilen hayalet yazarların büyük rolü var.

22. *Endüstri destekli çalışmalarda saydamlığın önemi konusunda konuşmacının yazdığı bir makalenin başlığı*

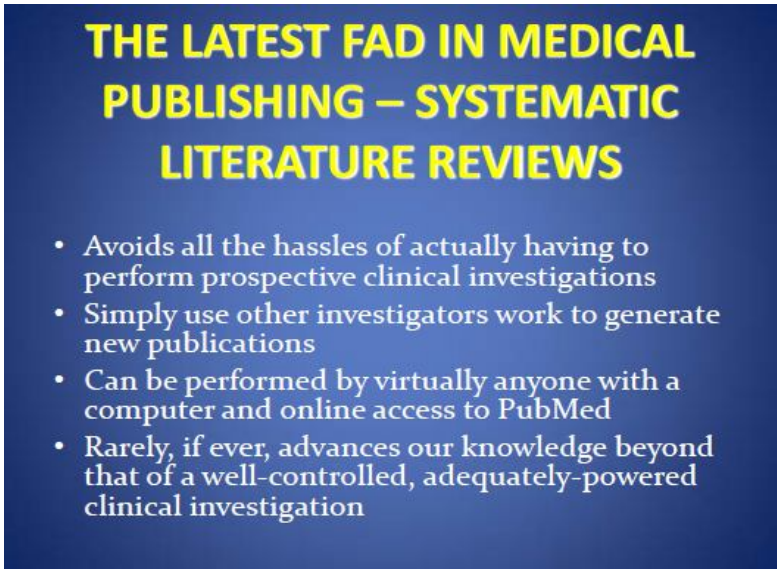

23. Hangi dürtüler çatışan çıkarlara neden oluyor?

a. Akademik yaşamda publish or perish (yayımla veya yok ol) sorunu. Hekimler yayın listelerini şişirmek için olmayan veri bile üretebiliyorlar.

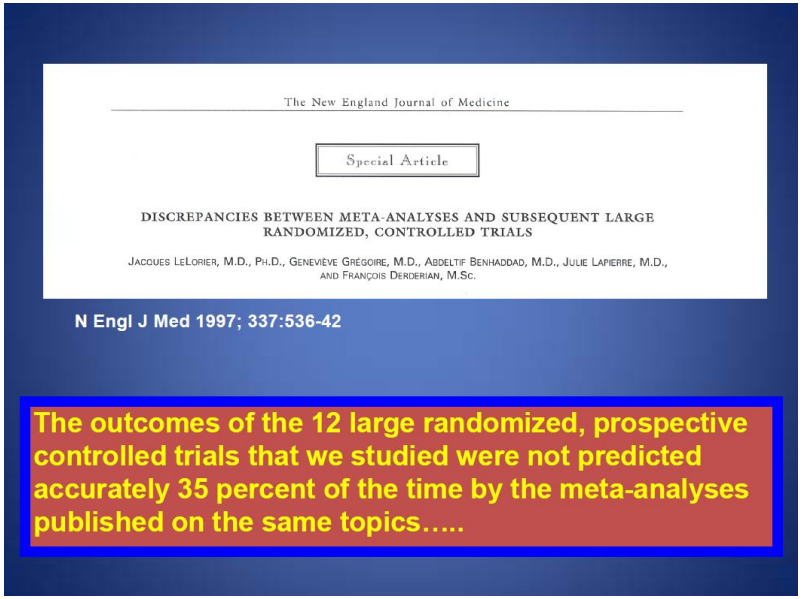
b. Hiç kimse hiçbir konuda yanlış olduğunu kabul etmek istemiyor.

c. Maddi çıkarlar

24. Tıpta bilimsel yayınlarda son moda: Sistemik Literatür Taramaları

- Gerçek, prospektif klinik bir çalışma yapmanın zorluğundan kaçar.
- Başkalarının çalışmalarından yeni çalışma çıkarır.
- Bir biligisayarı ve PubMed'e erişimi olan herhangi bir kimse tarafından yapılabilir.
- Hemen hiçbir örnekte iyi kontrol grupları ve yeterli istatisitik gücü olan klinik bir çalışmanın yerine geçemez.

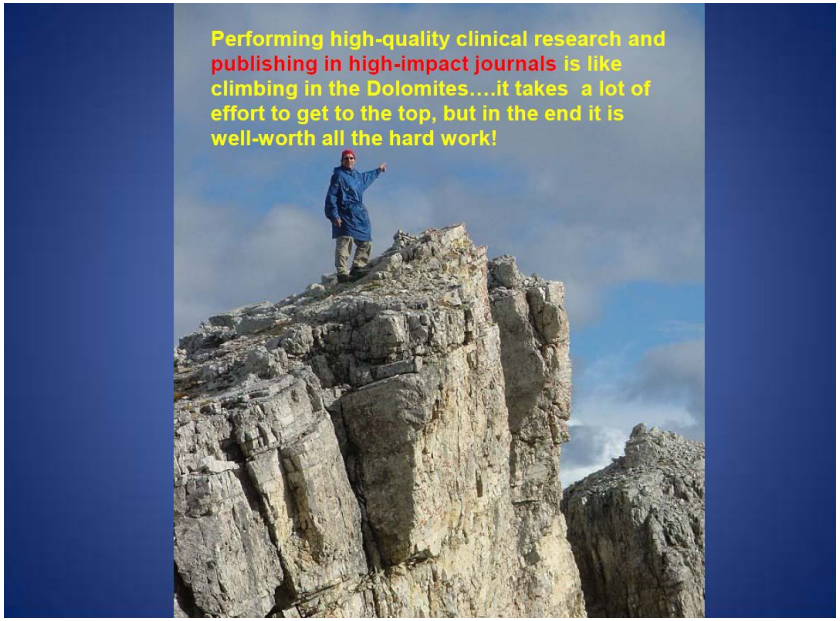

25. Aynı konuda yayımlanmış metaanalizlerden sonra çok sayıda denekte yapılan prospektif, randomize 12 klinik çalışmanın sonucu ilgili metaanalize % 35 oranında aykırı sonuç verdi.

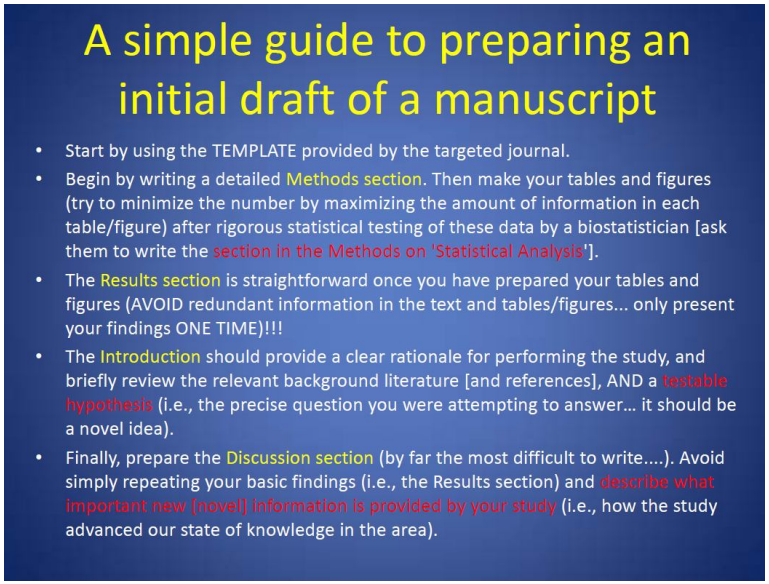

26. Akademik tıpta araştırma yapmak:

- Yapabilenler yaparlar.
- Yapamayanlar öğretirler.
- İkisine de yapamayanlar metaanaliz veya sistemik derleme yaparlar !

27. Üstün nitelikte klinik araştırma yapmak ve sonuçlarını yüksek impact factor'lü dergilerde yayımlamak Dolomite dağlarına tırmanmaya benzer. Zirveye ulaşmak çok zahmetlidir ancak sonuçta tüm o zorluğa değer!

28. Bilimsel yazının ilk kopyasını hazırlamak için basit bir kılavuz

• Göndereceğeniz derginin yazı şablonuyla işe başlayın.

• Ayrıntılı bir Yöntemler bölümü yazın. Bundan sonra Biyoistatikçiniz tüm verilerinizin kapsamlı bir değerlendirmesini yapsın. Tablo ve şekillerinizin sayısı asgaride kalsın ancak her tablo ve şekile azami bilgi yerleştirin. İstatistik Yöntemler bölümünü biyoistatikçi yazsın.

• Tablo ve şekiller hazırlandıktan sonra Sonuçlar bölümünü yazmak artk kolaydır. Metinde söylediklerinizin tablo ve şekillerde

söylenenlerin tekrarı olmamasına çok dikkat edin. Bolgularınzı sadece BİR DEFA verin.

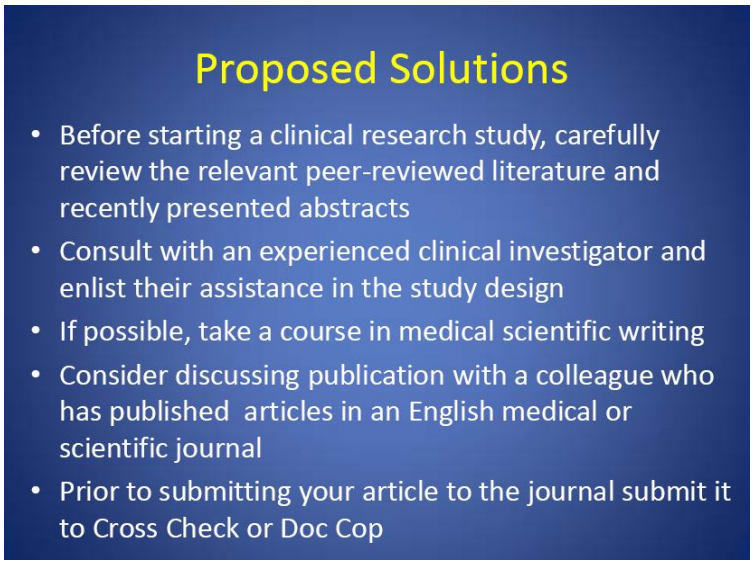
• Giriş kısmı çalışmanın amacını açık olarak beliritmelidir. Bunun yanında çalışmaya baz oluşturan yayınlara gönderme yapmalı ve, hepsinden önemli sınanacak bir varsayım içermelidir. (Varsayım yanıt aranan sorunun tam ne olduğudur. Bu özgün bir soru olmalıdır.)

• En son olarak da Tartışma yazılır.(Yazının kuşkusuz en zor kısmı..) . Burada Sonuçlar kısımında söylenenlerin basit tekrarından kaçınılmalıdır. Söylenecek olan çalışmanızın hangi yeni ve özgün bilgileri ortaya koyduğudur, diğer deyişle çalışmanızın ilgili alandaki bilgiye ne eklemiştir.

29. Uygunsuz davranışlar

Bil ki, düzgün davranmazsan……, yakalanacaksın.

30. Öneriler

- Klinik bir araştırmaya başlamadan önce, ilgili konuda hakemli dergilerde çıkmış yazıları ve yakın zamanlarda kongrerlerde sunulmuş bildirileri dikkatlice gözden geçir.

- Çalışma planın hakkında deneyimli bir klinik araştırıcıya danış.

- Olanak bulursan bilimsel tıp yazı yazmakla ilgili bir kursa katıl.

- Yayından evel daha önce İngilizce tıp veya başka bilimsel dergilerde yayınlar yapmış bir meslektaşının fikrini almayı düşün.

- Yazını dergiye göndermeden evvel bir de Cross Check veya Doc Cop gibi bir bilgisayar programıyla kontrol et.